

Izvorni znanstveni rad
UDK 94(497.5 Dubrovnik)
Primljeno: 21.6.2012.

DE ORIGINE ET INCREMENTO URBIS RHACUSANAE
LUDOVICA CRIJEVIĆA TUBERONA
(kritičko izdanje, prijevod i komentar)

VLADIMIR REZAR

SAŽETAK: *De origine et incremento urbis Rhacusanae* prošireni je autorski izvadak iz opsežnog historiografskog spisa *Commentarii de temporibus suis* dubrovačkog benediktinca i humanista Ludovika Crijevića Tuberon. Kao samostalna cjelina ova je dubrovačka povijest objavljena 1790, a postojanje nekoliko različitih rukopisnih i tiskanih njezinih verzija potaknulo je ovaj pokušaj uspostave kritičkog izdanja. Pritom je, filološki provokativno, kao ključ za izbor odgovarajućih lekcija upotrijebljen gotovo sasvim zanemaren i dosad slabo proučen rukopis talijanskog prijevoda Tuberonove dubrovačke povijesti iz 1577. On se pokazao kao najcjelovitija i izgubljenu latinskom izvorniku najbliža inačica teksta, pri čemu ovo kritičko izdanje donosi svojevrsan *centon* sastavljen od talijanskim predloškom diktiranih lekcija iz sačuvanih latinskih verzija. Hrvatski prijevod koji usporedno prati latinski tekst popraćen je općim komentarom.

Ključne riječi: Ludovik Crijević Tuberon, 16. stoljeće, *De origine et incremento urbis Rhacusanae*, kritičko izdanje, prijevod, komentar

Keywords: Ludovik Crijević Tuberon, 16th century, *De origine et incremento urbis Rhacusanae*, critical edition, translation, commentary

U Dubrovniku se 1790, u tiskari Andree Trevisana (1788-1801), nastavljača rada prvog dubrovačkog tiskara Antonija Occhija (1783-1787), pojavilo omaleno izdanje u kojemu je na jednome mjestu objavljeno nekoliko kraćih latinskih tekstova različitih autora na temu dubrovačke povijesti.¹ Puni naslov knjige

¹ Za pregled cjelokupne tiskarske aktivnosti prvih dubrovačkih tiskara, vidi: Vesna Čučić, »Prvi tiskari u Dubrovniku: s popisom tiskane građe.« *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 48/3-4 (2005): 108-158.

Vladimir Rezar, izvanredni profesor na Odsjeku za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Filozofski fakultet, I. Lučića 3, 10000 Zagreb. E-mail: vrezar@ffzg.hr

glasi: *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis de origine et incremento urbis Rhacusanae eiusdemque ditionis descriptio auctore Nicolao Ioannis de Bona, et Stephani Gradi antiquitatum Rhacusanarum brevis diatriba: his accedit de illustribus familiis, quae Rhacusae extant, ad amplissimum Senatum elegia Didaci Pyrrhi, cum notis et supplementis*. Za izdanje se pobrinuo dubrovački plemić Miho Antunov Sorkočević (1739-1796), upamćen ponajviše kao osnivač i pokrovitelj jednog od posljednjih dubrovačkih književnih društava koje je pod nazivom *Accademia Patriotica* djelovalo tijekom 1793. i 1794.²

Brojne bilješke i nadopune, koje količinski čak i premašuju opseg tekstova istaknutih u naslovu priređena izdanja, otkrivaju Sorkočevića kao iznimno zainteresirana i dobro upućena poznavatelja dubrovačke kulturne baštine. Naime, komentirajući objavljene tekstove, njihov je sadržaj između ostalog obogatio i objavljivanjem najstarijih antičkih književnih svjedočanstava o ovim prostorima (Pseudo-Skilaks, Pseudo-Skimno, Strabon, Plinije), odnosno prijepisom desetak antičkih natpisa iz dubrovačke okolice, zatim vrijednim, dotad neobjavljenim srednjovjekovnim stihovanim zapisom o nastanku Dubrovnika (*Miletii versus*), pa epigramima koje su Dubrovniku u čast sastavili slavni stranci poput Michaela Marulla i Alberta Fortisa, te napokon neobičnim, no iznimno zanimljivim osobnim promišljanjem o položaju i perspektivama slavenskog jezika.³ Svoje izdanje Sorkočević je posvetio prijatelju s kojim se znao sretati u Veneciji i Kopru, grofu Agostinu Carli Rubbiju, i samom ljubitelju i dobrom poznavatelju starine.⁴

Što se pak tekstova istaknutih u naslovu Sorkočevićeva izdanja tiče, pokraj opisa teritorijalno-administrativnog ustroja dubrovačke države Nikole Ivanova Bunića (1635-1678),⁵ kraće rasprave o dubrovačkim starinama Stjepana Gradića

² Više o Sorkočeviću i njegovoj akademiji, vidi: Rudolf Maixner, »O akademiji Miha Sorkočevića.« *Građa za povijest književnosti hrvatske* 23. Zagreb: JAZU, 1952: 57-67; Žarko Muljačić, »Dva priloga povijesti dubrovačkih akademija.« *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 4-5 (1958-1959): 319-331.

³ Za Sorkočevićevu raspravu o narodnome jeziku, vidi: Vlado Rezar, »Kratak prikaz poznavanju rada Miha Sorga (1739.-1796).« *Dubrovački horizonti* 40 (2000): 38-64.

⁴ Augustinus Carli de Rubbis (1748-1825) sin je poznatijeg Gian Rinalda Carlija (1720-1795), utjecajnog talijanskog političara i polihistora rodom iz Kopra.

⁵ Nikola Ivanov Bunić dubrovački je pjesnik, pravni pisac i diplomat. Ugled je stekao naročito nakon potresa 1667, kad se zauzeo za obnovu Grada. Branio je interese Republike na Porti, no 1678. tijekom diplomatske misije biva zarobljen i zatočen u Silistriji, gdje se razbolio i umro. Književna historiografija pamti ga ponajviše po epiliju *Glavosječenje navještitelja Jezusova Ivana Krstitelja slavnoga*. Usp. Dunja Fališevac, »Bunić, Nikola.« u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000: 119-120.

(1613-1683),⁶ te elegije Didaka Pira (1517-1599)⁷ o slavnim dubrovačkim obiteljima, centralno mjesto zauzima povijest Dubrovnika iz pera dubrovačkog benediktinskog redovnika i humanista, Ludovika Crijevića Tuberoni (1458-1527).

U sadržajnom pogledu, riječ je o tekstu koji donosi pregled uz Dubrovnik vezanih događanja u vremenskom rasponu od početka 7. do polovine 15. stoljeća. U glavnim crtama, iz najstarijeg razdoblja bit će spomenuti slavensko razorenje Epidaura i Pavlimirov legendarni osnutak Grada, zatim dubrovačko sudjelovanje u pohodu protiv Saracena u Italiji, svrgavanje tiranske vlasti kneza Damjana Jude te Bodinova opsada Dubrovnika. Nastavit će zatim spomenom širenja državnog teritorija ugovorima sa Stefanom Nemanjom, pa odnosima Dubrovnika s kraljem Ludovikom Velikom, izdajničkom urotom iz 1400. te pobunom Hvarana protiv dubrovačke vlasti 1416, da bi sve završilo Brankovićevim traženjem azila u Gradu, odnosno opisom sukoba Dubrovčana sa Stjepanom Kosačom polovinom 15. stoljeća. Od svih epizoda, autor je najviše prostora posvetio razdoblju osnutka i prvotnog širenja Grada, odnosno slomu tiranije kneza Damjana Jude, na što otpada nešto više od polovine ukupnog teksta, dok su sva ostala spomenuta događanja prikazana u sažetijem obliku.

U formalnom pogledu, radi se o spisu od svojih 5.000 riječi, zapravo o proširenu izvratku iz pete knjige *Komentara*, povijesti suvremenih događanja na europskom jugoistoku, po kojoj je Tuberon postao poznat širom Europe i koja je, do pojave ovog izdanja, već bila tiskana u čak četiri navrata, tripot u Njemačkoj (1603, 1627, 1746) te napokon u Dubrovniku (1784). Sačuvani rukopisni primjerci dubrovačkog ekscerpta to naznačuju i u napomeni koja je služila umjesto naslova: *Ex quinto Commentariorum de temporibus Lodouici Ceruarii Tuberonis libro, quae quidem historia incipit ab interitu regis Matthiae Chugniadis Coruini, persequiturque omnia memoratu digna, quae gesta sunt in Circumistranis regionibus atque in ea parte Asiae et Europae, quae Turcarum imperio obtinetur*. Budući da se iz ovakvog naslova ipak ne nazire i sadržaj teksta, Sorkočević ga je za

⁶ Stjepan Gradić dubrovački je pjesnik, biograf, povjesničar, znanstveni pisac i diplomat. Bio je predstojnik Vatikanske knjižnice, te je zastupao Dubrovačku Republiku u Rimskoj kuriji i drugim europskim zemljama. Autor je velikog broja prigodnih pjesama, a spomena je vrijedno i njegovo izdanje Palmotičeve *Kristijade* te Petronijeve *Trimalhionove gozbe*. Usp. Gorana Stepanić, »Gradić, Stjepan.«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000: 253-254.

⁷ Didak Pir (*Didacus Pyrrhus Lusitanus, Flavius Iacobus Eborensis, Isaac Cohen*), portugalski Židov, u Dubrovniku je, došavši iz Italije, od 1558. obavljao dužnost učitelja klasičnih jezika, a traga je ostavio ponajviše kao latinski pjesnik. Usp. Darko Novaković, »Didak Pir.«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2000: 174-175.

potrebe svojeg izdanja proizvoljno zamijenio sintagmom “kratak zapis o postanku i razvitku grada Dubrovnika”, odnosno *Commentariolus de origine et incremento urbis Rhacusanae*, što do danas ostaje “službenim” nazivom toga djela.

I dok je u Firenzi 1590. objavljen *De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius* inače izvorno sadržan u šest zadnjih knjiga *Komentara*, ekscerpt za koji se opravdano može posumnjati da je, suprotno volji autora, izdvojen naknadnim priređivačkim zahvatom u rukopis *Komentara*, za izvadak koji objavljuje Sorkočević valja naglasiti kako je neupitno riječ o autorski oblikovanoj cjelini.⁸ Da je dubrovački opat osobno od matične cjeline odvojio i proširio već postojeću povijest Dubrovnika potvrđuje, naime, i posvetno pismo Marinu Buniću koje prethodi tekstu.⁹ Iz njega se doznaje da se Tuberon na izdvajanje povijesti Grada u samostalan spis odlučio na zamolbu bačkog arhiđakona Bernarda Banffyja, kojega je upoznao tijekom svojeg boravka u Baču, na dvoru kaločko-bačkog nadbiskupa Grgura Frankapana 1508.¹⁰ No, u datome trenutku, vjerojatno oko 1520, spis zbog ratnih prilika u Slavoniji ipak nije mogao biti dostavljen Banffyju, pa se Tuberon odlučio poslati ga učenome Buniću, uz molbu da djelo pročita i nadopuni, ili skрати na mjestima gdje to smatra potrebnim.

Nepoznato je pritom je li Bunić udovoljio Tuberonovoj molbi i zaista unio neke izmjene u tekst koji je dobio na čitanje. Naime, premda je očigledno da je izvadak o dubrovačkoj povijesti proširen u odnosu na verziju koja se čita u rukopisnim primjercima matičnog teksta iz kojega je izdvojen, iz današnje je perspektive vrlo teško razabrati je li autor tih proširenja sam Tuberon ili njegov prijatelj Bunić. Napokon, nije poznato ni je li spis naknadno ipak stigao i u Ugarsku, do prvotnog adresata, arhiđakona Banffyja, ili je silom prilika ipak

⁸ Nije naime sačuvan niti jedan rukopisni predložak tog izvatka, niti ikakav popratni tekst koji bi razjasnio okolnosti njegova nastanka. Kao pronalazač teksta spominje se Euzebije Kaboga (+1594), dubrovački benediktinac, i sam autor danas izgubljenih povijesnih djela. Usp. Serafin Marija Crijević, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur*, sv. 1, ur. Stjepan Krasić. Hrvatski latinisti, knj. 8a. Zagreb: JAZU, 1975: 297-298.

⁹ Marinus Bona (Marin Bunić), sin Nikole Županova, jedan je od vodećih humanista onodobnog Dubrovnika; često ga zbog učenosti i uglađenosti u svojim pjesmama hvali Ilija Crijević, no od njegove se vlastite pismene produkcije nije sačuvalo ništa. Vidi: Darko Novaković, »Autografi Ilije Crijevića (I): Vat. lat. 1678.« *Hrvatska književna baština* 3 (2004): 9-22.

¹⁰ Grgur Frankapan (rođen 1459), kaločko-bački nadbiskup od 1503. do 1520, ili, prema drugim izvorima, do 1523. O okolnostima pod kojima je Tuberon s Frankapanom stupio u vezu ne zna se ništa, kao što nema pouzdanih vijesti niti o arhiđakonu Bernardu Bánffyju. Vidi bilješke 1 i 2 uz prijevod teksta.

ostao u Dubrovniku. Uopće, sudbini rukopisa dubrovačke povijesti nakon autorove smrti 1527. teško se prati trag. Prvi indirektan dokaz koji upućuje da je tekst još u Dubrovniku pojavljuje se pedesetak godina kasnije, kad Dubrovčanin Šimun Ranjina (1535-1599),¹¹ sin poznatijega oca, prepisivača i analista Nikole Ranjine (1494-1582),¹² Tuberonovu dubrovačku povijest, zajedno s pismom posvete Marinu Buniću, 1577. prevodi na talijanski. Gotovo stoljeće i po kasnije dubrovački erudit Anselmo Banduri (1671-1743) u svojim djelima bilježi da jedan rukopisni primjerak Tuberonova izvotka povijesti rodnoga grada, zajedno s posvetnim pismom Marinu Buniću, početkom 18. stoljeća u svojoj zbirci čuva znameniti francuski polihistor Etienne Baluze (1630-1718).¹³ Napokon, činjenica da je Sorkočević svoje izdanje priredio krajem 18. stoljeća ukazuje na to da je barem jedan rukopisni primjerak latinske verzije spisa u to doba još uvijek postojao i u Gradu. Njemu danas nema traga, a sve dosad našoj je znanstvenoj javnosti bila nepoznata i sudbina onoga koji je posjedovao Baluze. Nedavno je ipak taj rukopis uočen u fondu Nacionalne knjižnice u Parizu (sign. *Lat.* 7059), a njegova obilježja ukazuju na to da je riječ o prijepisu koji su dvije različite

¹¹ Šimun Ranjina uglavnom je nepoznat modernoj književnoj historiografiji. Na njega se osvrće samo Serafin Marija Crijević u svojem djelu *Bibliotheca Ragusina* i hvali ga kao izuzetno obrazovana filozofa, pjesnika i govornika (...*eximius Musarum cultor multaque ac varia eruditione imbutus, nam et philosophus fuit, et poeta, et orator...*), sve na temelju komplimentata koje je Dinko Ranjina uputio Šimunu u svojim pjesmama. *Specchio* (1500-1599) navodi da je Šimun primljen u Veliko vijeće 1555, u dobi od 20 godina, dok podatak o godini njegove smrti zbog oštećenosti tinte danas nažalost nije čitljiv. Vidi: *Indice magistrature ed officiali nunc Specchio del Maggior Consiglio dictum*, f. 389v (Manuali pratici del cancelliere, leggi e istruzioni, ser. 21.1, Državni arhiv u Dubrovniku, dalje: DAD). *Specchio* spominje i Nikolu Šimunova Ranjinu koji je u Veliko vijeće primljen 1597, odnosno rođen oko 1577, i sva je prilika da je riječ o prvorodenu sinu prije spomenutog Šimuna.

¹² Nikola Ranjina, poznat i kao Nikša Ranjina Andretić (*Specchio* ga spominje pod imenom *Nicolaus Marini Andree de Ragnina*), član je Velikog vijeća od 1514, a do kraja života obnašao je visoke dužnosti, napose dužnost kneza Dubrovačke Republike (1565, 1571, 1573, 1579). Sastavio je najstariju rukopisnu zbirku dubrovačkih petrarkista, koja je po njemu i nazvana *Ranjinin zbornik* ili *Kanconijer Nikše Ranjine*. Njegov je i zbornik odlomaka iz Sv. pisma poznat pod imenom *Ranjinin lekcionar*, a oko 1552. dogotovio je i redakciju dubrovačkih anala, koji se danas vode pod imenom *Annales Nicolai de Ragnina*. Za starije razdoblje Ranjina u svojim *Analima* uglavnom koristi i nadopunjuje izvještaje Anonima, dok se za novije razdoblje služio i arhivskom građom.

¹³ U bilješkama uz vlastito izdanje Porfirogenetovih spisa (*Imperium Orientale*, Venecija 1729, t. II, pp. 42-43) Anselmo Banduri između ostalog navodi i sljedeće: *Verum Ludovicus Tubero Abbas Melitensis, vir alias doctissimus, libro V. Commentariorum de temporibus suis, dum in conscribenda Urbis Ragusinae origine Diocleatem authorem sequitur, nugas nugari videtur. Huius scriptoris excerpta de origine Urbis Ragusinae habentur in uno ex codicibus MSS. viri doctissimi Stephani Baluzii cum epistola eiusdem Ludovici Tuberonis eleganter conscripta, qua Marino Bono rationem reddit cur ea quae ad Urbis Ragusinae originem spectant ex libro V. Commentariorum de temporibus suis excerpterit eaque eius censurae ac Michaelis Bucignolae submittit.*

ruke izradile najvjerojatnije ne prije kraja 16. stoljeća.¹⁴ Taj pariški rukopis i Ranjinin talijanski prijevod, pohranjen u Arhivu Male braće u Dubrovniku (sign. *Brlek* 188), jedini su, dakle, preostali rukopisni predlošci teksta *De origine et incremento urbis Rhacusanae* sačuvani do našega doba, dok je autografski predložak, koji je najvjerojatnije bio polazište i za Ranjinin prijevod i za Baluzov prijepis, pa čak, na koncu, i za Sorkočevićovo tiskano izdanje, prema svemu sudeći zauvijek izgubljen.¹⁵

Moderna povijesna znanost dosad nije posvećivala veću pažnju ovom Tuberonovu historiografskom ogledu. To i nije neobično, jer taj spis i ne spominje epizode iz dubrovačke povijesti koje ne bi već prethodno bile zabilježene u starijim dubrovačkim pisanim izvorima, odnosno u izvještajima o najstarijoj dubrovačkoj povijesti nastalim izvan Grada. Tuberon tako uglavnom prerađuje postojeće starije izvore, poput dubrovačkih anala ili kronike tradicionalno nazivane Ljetopisom popa Dukljanina, pri čemu se na potonji tekst autor i eksplicitno poziva kao na glavni izvor podataka za stariju dubrovačku povijest. Istovremeno, spis dubrovačkog opata nije privukao značajniju pažnju ni književno-povijesne znanosti, premda je u ovom segmentu bilo više razloga za pobuđivanje interesa. Naime, riječ je o najstarijem pokušaju jednog Dubrovčanina da prošlost Grada, dotad uglavnom tradiranu u obliku nedotjeranih kroničarskih zapisa, objedini i pretoči u rafiniranu cjelinu koja će u isti čas biti historiografski upotrebljiva i literarno privlačna, što Tuberonova povijest, kao djelo upućena poznavatelja starine i vrsna stilista latinskog jezika, bez sumnje jest.¹⁶

Napokon, djelo *De origine et incremento urbis Rhacusanae* dosad nije bilo niti predmetom ozbiljnijeg filološkog proučavanja. Zbog toga je promaknulo da taj tekst u lancu spoznaja o dubrovačkoj kulturnoj povijesti zauzima i važnije

¹⁴ Marginalna proširenja i izmjene koje je unosila druga ruka u prvi tren navode na pomisao da je možda upravo riječ o rukopisu koji je Marin Bunić na Tuberonovu molbu popravio i proširio. Međutim, grafološka analiza ukazuje da to ni u kom slučaju nije Bunićev rukopis, čija su autografska pisma sačuvana u dubrovačkom Arhivu. Osim toga, nekoliko neobično napisanih lokalnih vlastitih imena (*Buccignola* umjesto uobičajenijeg *Bucignola*, *Benassa* umjesto *Benessa*, *Lixiua* umjesto *Lixiua*, *Vitalia* umjesto *Vitalina*) sugeriraju da su prijepis izradile osobe kojima dubrovačka onomastika nije bliska.

¹⁵ U 19. stoljeću izrađen je i prijepis Ranjinina rukopisa (Knjižnica bivše Više gimnazije Zadar, sign. 3908), no potpuno je beznačajan za analizu tekstualne tradicije Tuberonove dubrovačke povijesti.

¹⁶ Ivan Conversini, dubrovački kancelar od 1384. do 1387, pisac najstarije literarno oblikovane dubrovačke povijesti (*Historia Ragusii*) je Talijan, jednako kao i pisac epa *Raguseis* Gianmaria Filelfo, dok je nedovršeni ep Ilije Crijevića *De Epidauru* prvenstveno literarni ogled, a ne historiografski upotrebljiv izvor.

mjesto nego što se to na prvi pogled čini. Naime, proučavanje njegove rukopisne tradicije ili detaljnija gramatička, leksička i stilistička usporedba Tuberonova teksta s tekstom njegovih mogućih povijesnih izvora otkrivaju, između ostalog, i dosad nezamijećene indicije da bi upravo s ovim djelom u dubrovačku historiografsku tradiciju moglo biti uvedeno iznimno važno pismeno svjedočanstvo za spoznaje o najstarijoj povijesti Grada, djelo *De administrando imperio* Konstantina Porfirogeneta, koje se u dubrovačkim izvorima eksplicitno spominje tek od polovice 16. stoljeća. Također, adekvatan filološki tretman pretvara *De origine et incremento* u upotrebljiv ključ za pojašnjenje odnosa unutar dubrovačke analističke tradicije, gdje postoji sadržajni jaz između odvjetka tradicionalno pripisivana nepoznatom autoru iz druge polovice 15. stoljeća, tzv. *Anonimu*, i anala koje je polovinom 16. stoljeća oblikovao Nikola Ranjina. Napokon, neke od Tuberonovih tvrdnji vezanih uz najranije doba osnivanja i širenja grada ni nakon detaljne filološke usporedbe ne ukazuju na to da potječu iz bilo kojeg od danas poznatih povijesnih izvora koji su dubrovačkom opatu u to doba mogli biti na raspolaganju. Ostaje tako otvorenom mogućnost da, ako nije riječ tek o autorovim proizvoljnim interpretacijama, tekst njegove povijesti čuva tragove danas nepoznate prastare pismene predaje o postanku Grada, koja je početkom 16. stoljeća u Dubrovniku ipak još barem djelomično bila živa.¹⁷

Sve spomenuto upućuje na to da Tuberonov tekst zavređuje pozornije čitanje. Međutim, da bi ovaj tekst postao uistinu upotrebljivim polazištem za kulturno-povijesna istraživanja dubrovačke prošlosti, potrebno je najprije suočiti se s problemom da se on danas čita u nekoliko podosta različitih verzija, bez na prvi pogled jasnih pokazatelja koji su dijelovi teksta autentični, odnosno koji pripadaju konačnoj autorskoj redakciji, a koji ne. Pritom tekstualne varijacije između pojedinih verzija u ovom slučaju i premašuju uobičajeni opseg i prirodu različitih lekcija koje nužno prate rukopisnu transmisiju nekog teksta.

Ako pođemo od jedinog dosadašnjeg samostalnog izdanja te povijesti, Sorkočevićeva iz 1790, već će i površna usporedba ukazati na nepodudarnosti s ostalim tekstualnim predlošcima te povijesti, a one su takvog karaktera da jednoznačno upućuju na naknadno priređivačevo prekrajanje teksta. Naime, veći broj mjesta na kojima se u njemačkim izdanjima, u dijelu pete knjige koji sadrži dubrovačku povijest, čitaju oštre Tuberonove kritike na račun Grada i

¹⁷ Takvu pismenu tradiciju pretpostavlja Radoslav Katičić, tvrdeći da izvještaj o Dubrovniku koji čitamo u djelu Konstantina Porfirogeneta počiva na starijem predlošku nastalu unutar zidina Grada. Usp. Radoslav Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*. Split: Književni krug, 1993: 131-160.

njegovih stanovnika, u Sorkočevićevu izdanju *Komentara* jednostavno ne postoji ili je ublažen upotrebom manje kompromitirajućih riječi.¹⁸

S druge pak strane, odlomak o Dubrovniku u petoj knjizi njemačkih izdanja *Komentara* za razliku od svih ostalih postojećih rukopisnih i tiskanih verzija toga djela, sadrži proširenja dubrovačke povijesti u vidu nekoliko pridodanih epizoda koje se čitaju još samo u Sorkočevićevu izdanju, odnosno pariškom, nekoć Balusovu rukopisu.¹⁹ Međutim, kako u isti čas baš nijedan sačuvani rukopis *Komentara* ne potvrđuje postojanje verzije teksta kakvu čitamo u njemačkim izdanjima, njezina autentičnost opet ostaje upitnom, a same okolnosti nastanka izdanja zbunjujućim.²⁰ Dubrovačko pak izdanje *Komentara* iz 1784, prema riječima priređivača Occhija, pripremljeno je na temelju najstarijih i najboljih rukopisnih primjeraka teksta u to doba dostupnih u Dubrovniku. Ta verzija, poput teksta autografnog rukopisa *Komentara* iz Marciane i svih preostalih njegovih apografa, u odlomku pete knjige koji se bavi dubrovačkom poviješću ne sadrži nekoliko spomenutih, naknadno pridodanih epizoda: u isti čas, na većem broju mjesta ipak odudara od čitanja koje nude drugi predlošci.

Napokon, tekst jedine sačuvane latinske rukopisne verzije izvotka *De origine et incremento urbis Rhacusanae* (pariški rukopis) sadrži spomenuta sadržajna proširenja, no u drugim ga segmentima obilježavaju kako manje lakune u odnosu na tekst ostalih predložaka, tako i mjestimični viškovi teksta koji se ne čitaju ni u jednoj drugoj latinskoj verziji Tuberonove dubrovačke povijesti. Ne treba, na koncu, ni spominjati da se sve nabrojene, bilo tiskane ili rukopisne verzije Tuberonove dubrovačke povijesti, bilo u okviru *Komentara* ili u izvotku *De origine et incremento urbis Rhacusanae*, u segmentu u kojem im se opseg teksta načelno podudara dodatno ipak razlikuju u drugačijim lekcijama pojedinih riječi, čije čitanje sad više sad manje utječe na sadržajnu interpretaciju teksta. Dakako, tu je i čitav niz varijacija u stilsko-gramatičkom oblikovanju sadržajno podudarnih dijelova teksta, poput ortografske šarolikosti, različita reda riječi u rečenici, upotrebe različitih glagolskih oblika i slično, što je i očekivano za tekstove koji svoju transmisiju duguju rukopisnoj predaji.

¹⁸ Usp. kritički aparat, rečenice 67, 70, 73, 74, 89, 146, 150, 152, 154, 165, 169, 174, 181.

¹⁹ Riječ je o epizodama oslobođanja od slavenske opsade (reč. 113-119), sprečavanju domaće izdaje i predaje grada stranom vladaru (134-140), pobuni Hvarana protiv dubrovačke vlasti (141-154), te o sukobu sa Stjepanom Kosačom (165-169; 175-181).

²⁰ Jedno od mogućih objašnjenja kako je izdanje *Komentara* iz 1603, koje je u neizmjenjenu obliku ponovo objavljeno 1627. i 1743, uopće dobilo takav oblik u segmentu pete knjige jest to da je priređivač Cravelius pred sobom imao i rukopisni primjerak *Komentara* i rukopis proširenog izvotka o Dubrovniku, te da je jednostavno ta dva teksta spretno spojio u cjelinu.

Bilo kakva ozbiljnija analiza ovog djela time nužno zapinje već na prvome koraku, pri izboru vjerodostojnog tekstualnog predloška. Učinilo se stoga prioritarnim pokušati ponuditi rekonstrukt teksta u obliku u kojem se čitao u danas izgubljeni autografnom predlošku djela, odnosno u konačnoj autorskoj verziji spisa. Kako je razvidno iz gore spomenutog, oblikovanje takve verzije zadatak je utoliko teži što postojeće tekstualne inačice same po sebi ne upućuju dovoljno jasno na njihove međusobne odnose, odnosno na mjesto u hijerarhiji tekstualnih svjedočanstava.

Potreban ključ po kojem bi se dijelovi teksta uvrštavali ili izbacivali iz rekonstrukta izgubljenog latinskog izvornika tako, zbog sadržajne nepotpunosti, nije mogao ponuditi ni najstariji, autografnu rukopis Tuberonovih *Komentara* iz biblioteke Marciana, jer sadrži početnu, neproširenu povijest Dubrovnika, a polazištem ne može biti ni izdanje djela *De origine et incremento* iz 1790, jer nudi cenzurom prekrajan tekst. Ishodišnom točkom nije moglo postati niti njemačko izdanje *Komentara* iz 1603, koje, istina, u segmentu odlomka o dubrovačkoj povijesti pruža tekst sadržajnim opsegom uglavnom podudaran s tekstem samostalnog ekscerpta kakav čitamo kod Sorkočevića i u pariškom rukopisu, no podrijetlo i autentičnost tog izdanja, kako je ranije napomenuto, daleko su od transparentnosti. Pariški pak rukopis izvotka o Dubrovniku zbunjuje ne samo svojim manjkovima odnosno viškovima teksta u odnosu na ostale predloške, nego i činjenicom da je prvotni prijepis djela, koji je izradila jedna ruka, zapravo sadržavao spomenutu kraću verziju dubrovačke povijesti, što odgovara onoj iz matične cjeline *Komentara*, da bi ga druga ruka marginalnim pripisima nadopunila i pretvorila u onu širu, koju Tuberon šalje na čitanje Buniću.

Ovakva situacija utjecala je na to da u zahvat egdotičkog postupka *recensio* na koncu uđe i Ranjinin talijanski prijevod iz 1577, koji bi u drugačijim okolnostima pri izradi latinskog kritičkog izdanja vjerojatno bio tek marginalno spomenut, a nikako stavljen u žarište interesa. No, potpuno neočekivano i za nastanak nove verzije teksta presudno, pokazalo se da upravo ta inačica teksta, na prvi pogled neupotrebljiva za ovu namjenu zbog razlike u jezičnom mediju, omogućuje ono što ne uspijevaju latinske verzije, to jest da nudi rješenja za uspostavu arhetipske verzije Tuberonove dubrovačke povijesti.

Važno je pritom najprije spomenuti da je riječ o prijevodu koji je izrađen s neznatnim vremenskim odmakom u odnosu na vrijeme nastanka izvorne latinske verzije. Štoviše, za latinski tekst koji je bio predložak za Ranjinin talijanski prijevod s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti da je riječ upravo o

Tuberonovu autografu. Naime, otac Šimuna Ranjine, Nikola, u svojoj redakciji anala s polovine 16. stoljeća prvi je dubrovački autor koji eksplicitno spominje Konstantina Porfirogeneta i njegov spis *De administrando imperio*, dapače čak i citira odlomak iz 29. glave u kojem se raspravlja o osnutku Dubrovnika. Ako prihvatimo ranije iznesenu pretpostavku da su prije njega ti dijelovi Porfirogenetova DAI bili poznati upravo Tuberonu i da ih je upotrijebio za svoju dubrovačku povijest bez eksplicitna pozivanja na podrijetlo korištena izvora, onda je moguće pretpostaviti da je Nikola, poznati prepisivač i poznavatelj dubrovačke književne baštine, nakon Tuberonove smrti našao put do njegove rukopisne ostavštine, čija nam je sudbina poslije 1527. nepoznata.

Upravo je takva okolnost Nikoli mogla omogućiti da svoju inačicu dubrovačkih anala obogati u odnosu na postojeću verziju, tradicionalno zvanu *Anonimovim analima*, i to upravo onim elementima koje susrećemo i u Tuberonovu izvatku o Dubrovniku.²¹ Jednako tako, pretpostavljena dostupnost spisa kojima se Tuberon služio kao izvorima, odnosno djelima kojima je Tuberon bio autor, Nikoli Ranjini u izravnoj je vezi s vjerojatnošću da se pred njegovim sinom Šimunom u jednom trenutku našao upravo autografski rukopis Tuberonove dubrovačke povijesti, koju će 1577. prevesti na talijanski.

U svakom slučaju, Ranjinina talijanska verzija teksta, osim što je vremenski vrlo bliska nastanku latinskog predloška, od njega se ne udaljava mnogo ni tehnikom prijevoda, koji dosljedno i gotovo doslovno u novi jezični medij prenosi sve ono što je autor u izvorniku zabilježio na latinskom. Dodatna važna okolnost je i to što se Ranjina u svojem prijevodu ni na jednom mjestu nije upustio u stilsko dotjerivanje teksta latinskog izvornika, nego je, dapače, evidentno njegovo nastojanje da autorove misli uobličene u latinski slog što vjernije pretoči u novi jezični medij, čuvajući u prijevodu čak i izvorne dugačke latinske periode, odnosno poredak rečeničnih dijelova unutar njih. No, najzanimljivije i ujedno najvažnije je ipak to

²¹ Na određeni broj najuočljivijih podudarnosti između Tuberonova viđenja dubrovačke povijesti i Ranjininih *Anala* upozoreno je u bilješkama uz hrvatski prijevod. Koliko je pak Ranjina bio pod utjecajem Tuberonova historiografskog opusa svjedoči možda i sljedeća zanimljivost. U prvim redcima *Komentara*, objašnjavajući zašto se uopće latio pisanja povijesti svojeg doba, Tuberon diskretno parafrazira Aristotelovu uvodnu rečenicu iz *Metafizike* (980a: *pantes anthrōpoi tou eidēnai oregontai physei*) o tomu kako ljudi po prirodi teže spoznaji, pa kaže: *etenim uel nuda rerum cognitione capimur*. U svjetlu svih spomenutih okolnosti, čini se da bi u činjenici da prva rečenica kojom Ranjina otvara svoje djelo započinje upravo eksplicitnim pozivanjem na spomenuto mjesto iz Aristotelovih spisa: *Perche secondo Aristotile, nel principio della Metafisica, tutti li homeni naturalmente desiderano di saper ad alcuno spetial fine...*, trebalo prepoznati više od koincidencije.

što se pokazalo da Ranjinin prijevod u konačnici nudi sadržajno najpotpuniju verziju dubrovačke povijesti, čija baš sva čitanja bivaju potvrđena u pojedinim lekcijama ranije spomenutih parcijalnih latinskih inačica teksta i obratno. Drugim riječima, nije sačuvana ni jedna latinska verzija Tuberonove dubrovačke povijesti koja bi nudila cjelovitiji tekst od onog koji donosi Ranjinin prijevod.

Na ovom mjestu priređivač teksta osjetit će da se našao neočekivano blizu autorskoj verziji teksta, no istovremeno mu tlo pod nogama ozbiljno izmiče kad su u pitanju uobičajeni egdotički modeli pripreme kritičkog izdanja. Jasno je, naime, da klasična stemološka subordinacija rukopisnih svjedočanstava u ovakvoj situaciji nije primjenjiva: razmatrane rukopise i izdanja, zbog razlike u jezičnom mediju, nije moguće okupiti i razvrstati unutar jedinstvenog *stemma codicum*, pa zatim bilo odrediti *codex optimus* i vjerno prenijeti njegove lekcije, bilo arhetip teksta tražiti kroz egdotičke postupke *selectio* i *emendatio*. Isto tako, kvalitetnim rješenjem ne bi se pokazao ni isključivo eklektički model, po kojemu bi lekcije svih konzultiranih izvora inicijalno bile međusobno ravnopravne, a u kritičkom tekstualnom rekonstruktu, uglavnom prema osjećaju priređivača, mjesto zauzimale po principu najveće sadržajne ili stilske plauzibilnosti. Tako se kao jedini odgovarajući na koncu nametnuo sasvim neuobičajen filološki postupak, barem kad je priprema latinskih tekstova u pitanju, gdje će izbor lekcija iz postojećih latinskih tekstualnih predložaka i njihovo uvrštavanje u kritički rekonstrukt diktirati talijanska prijevodna inačica.

Zapravo je riječ o hibridnom modelu, odnosno spoju spomenutih klasičnih egdotičkih pristupa. S jedne strane postoji rukopis koji zbog razlike u jezičnom mediju *sensu stricto* i ne pripada sustavu tekstualnih svjedočanstava pogodnih za uvrštenje u kritičko izdanje, no u čijoj se starosti i sadržajnim obilježjima zrcale osobine izgubljena arhetipskog primjerka latinskog teksta i sa stemološkog se stanovišta neosporno nalazi na samom ishodištu rukopisne tradicije i svojevrstni je *codex optimus* (u kritičkom aparatu rukopis Ranjinina talijanskog prijevoda označen je **R**). S druge je pak strane skup latinskih tekstualnih svjedočanstava unutar sustava, međusobno u istoj ravni važnosti, bez obzira na vrijeme njihova nastanka, a koji će svojim lekcijama eklektički popunjavati kritički tekstualni rekonstrukt, dakako po kriteriju sadržajne podudarnosti sa spomenutim rukopisom izvan sustava. Pritom su za punjenje Ranjininih talijanskih lekcija u razmatranje uzeti svi oni latinski svjedoci koji nude različite verzije teksta Tuberonove dubrovačke povijesti, izuzev onih za koje je izvjesno da su nastali kao prijepisi ili pretisci sačuvanih starijih predložaka. Rekonstrukt je tako nastao na temelju lekcija spomenutog pariškog rukopisa (jedini postojeći latinski rukopis koji

donosi proširen tekst Tuberonove dubrovačke povijesti, odnosno prerađen izvadak iz *Komentara*; u kritičkom aparatu označen **P**), zatim lekcija iz autografnog marcijanskog rukopisa *Komentara* (predložak za najstarije postojeće prijepise *Komentara* nastale u 16. stoljeću; u kritičkom aparatu **M**), čitanja iz njemačkog (tiskano 1603, osnova za ponovljeno izdanje 1627. i 1746, kao i za određeni broj rukopisnih prijepisa; u kritičkom aparatu **g**) i dubrovačkog Occhijeva izdanja *Komentara* (tiskano 1784, pripremljeno prema najstarijim rukopisnim predlošcima koji su se u to doba čuvali u Dubrovniku; u kritičkom aparatu), te napokon lekcija iz teksta Sorkočevićeva izdanja iz 1790 (jedini samostalni otisak proširene dubrovačke povijesti, izrađen na temelju danas nepostojećeg rukopisa; u kritičkom aparatu **s**).²²

U skladu s takvim pristupom, gdje god postoje sadržajne nepodudarnosti u čitanjima uspoređivanih latinskih predložaka, u tekst novog kritičkog izdanja djela *De origine et incremento urbis Rhacusanae* ušlo je isključivo ono čitanje koje je u sadržajnom pogledu potvrđeno odgovarajućom lekcijom rukopisa Ranjinina talijanskog prijevoda tog djela: sva ostala čitanja na dotičnom mjestu, bilo da se radi o sadržajno drugačije oblikovanom odlomku teksta ili pak o potpunu izostanku specifičnog odlomka u pojedinoj verziji teksta, ostala su registrirana u kritičkom aparatu. Kritički aparat pritom najprije bilježi oznaku rukopisa iz kojih lekcija uvrštena u glavni tekst vuče podrijetlo (načelno, kriterij za redosljed uvrštavanja oznaka rukopisa u aparat vremenski je slijed njihova nastajanja, dakle **M-R-P-g-o-s**), a potom navodi sva različita čitanja istog mjesta, opet uz oznake rukopisa iz kojih te lekcije potječu.²³ Premda je neosporno da bi cjelovito navođenje lekcije bilo poželjno upravo za čitanja Ranjinine talijanske verzije teksta, radi manjeg opterećenja kritičkog aparata čitanja Ranjinina prijevoda u njemu uglavnom nisu zabilježena *in extenso*, nego je uglavnom samo oznakom **R** naznačeno gdje god talijanska lekcija u sadržajnom smislu diktira izabranu latinsku. Tek ponekad, kad je to važno za bolje razumijevanje odabira lekcije, lekcija iz **R** citirana je u cijelosti, poput onih latinskih.

²² Tri najvažnija sačuvana rukopisna prijepisa *Komentara* koji su vremenski najbliži rukopisu iz Marciane, izrađenom najkasnije 1526, pokazuju karakteristike prema kojima je vrlo izvjesno da je riječ o izravnim prijepisima spomenutog rukopisa. Riječ je o rukopisu *BK 137 II II* (Biblioteka Kórnicka, Kórnik) iz 1570, zatim rukopisu *D 411 inf* (Biblioteca Ambrosiana, Milano) izrađenom najkasnije 1600, te o rukopisu *R 5875* (NSK, Zagreb) iz 17. stoljeća. Za detaljnu analizu odnosa spomenutih rukopisa prema rukopisu iz Marciane vidi uvodnu studiju uz zagrebačko izdanje *Komentara* iz 2001 (pp. XIII-XXXV).

²³ Na pojedinim mjestima naznačen je i oblik koji je u rukopisu prethodio konačnoj lekciji, ako je takvo prepravljano mjesto bilo uzrokom za drugačije lekcije u ostalim predlošcima, pa ih ovakva informacija transparentno objašnjava. Vidi kritički aparat uz rečenice 21, 42, 48.

Ipak, lekcije Ranjinina rukopisa prestaju biti isključivim kriterijem izbora kad je u pitanju stilska dimenzija teksta, odnosno na mjestima gdje je upotrebljivost talijanskog prijevoda za takvu vrstu kritike teksta značajno umanjena, no ne i potpuno dokinuta.²⁴ Riječ je o situacijama kad se pojavljuje potreba za odabirom među različitim sinonimnim lekcijama u pojedinim latinskim predlošcima, odnosno za izborom između nekoliko različitih ponuđenih poredaka riječi unutar rečenice, napokon kad treba donijeti odluku o odgovarajućem gramatičkom obliku pojedine riječi koja se uvrštava u glavni tekst. U takvim je segmentima prednost uglavnom davana onim čitanjima koja su potkrijepljena s najviše svjedoka. Napokon, s obzirom na već spominjan status koji rukopis iz Marciane kao autograf uživa unutar korpusa rukopisnih i tiskanih zapisa Tuberonova djela, upravo je njegova pravopisna norma izabrana i načelno primijenjena na tekst ovog kritičkog izdanja, bez obzira na to što određen broj lekcija uvrštenih u ovaj rekonstrukt u tom rukopisu i ne zatječemo, odnosno što su u matična izdanja ili prijepise bili uvršteni prema drugim pravopisnim načelima. Sav preostali latinski tekst uvršten u ovaj rekonstrukt, a koji ni na koji način nije obilježen u kritičkom aparatu, predstavlja, jasno, situaciju u kojoj se lekcije svih pet latinskih predložaka i talijanskog prijevoda međusobno podudaraju (tzv. *consensus omnium codicum*), izuzev u pitanju ortografskih osobitosti.

Kad su pak u pitanju sadržajne (ne)podudarnosti unutar teksta, odabrane i u rekonstrukt uvrštene lekcije najčešće se, osim u Ranjininu talijanskom prijevodu, čitaju u barem dva latinska tekstualna predložka. Sasvim iznimno, uređivač ovog izdanja na jednom je mjestu posegnuo za konjekturom, odnosno u tekst izdanja unio tekst u obliku u kojem ne postoji ni u jednom od latinskih predložaka, no postulira ga Ranjinin talijanski prijevod: sporno mjesto rekonstruirano je stoga *ad sensum* od rečeničnih dijelova koje u tom segmentu nude postojeći latinski svjedoci. Ipak, najinteresantnija su mjesta na kojima **R** diktira čitanja koja potvrdu dobivaju samo kod jednog od postojećih latinskih svjedoka. Takva pak “izolirana” čitanja naizmjenice nude samo svjedoci **P** i **S**, što je na neki način i očekivano, jer su to jedina dva postojeća latinska predložka doradenog ekscerpta o Dubrovniku.²⁵ Uglavnom je tu riječ o kraćim, ali sadržajno zaokruženim

²⁴ Npr. u rečenici 13 latinski predlošci **MPo** nude lekciju *munifice*, a predložak **g** *mirifice*: obje su lekcije u sadržajnom smislu prihvatljive, i tek nakon potvrde lekcijom koju nudi rukopisni predložak **R**, *liberalmente*, u rekonstrukt je uvrštena lekcija iz **MPo**, *munifice*.

²⁵ Ovdje naravno ne ubrajamo čitanja koja su u **S** ušla kao rezultat Sorkočevićeva pokušaja ublažavanja Tuberonovih preoštrih kritika izrečenih na račun Dubrovčana. Takva mjesta nemaju potvrdu ni u jednom od postojećih latinskih svjedoka, kao ni u kalibrirajućem Ranjininu prijevodu.

interpolacijama unutar pojedinih rečenica koje su se, pretpostavljivo je, u arhetipskom predlošku nalazile na marginama i potom u daljnjoj recepciji teksta bile proizvoljno uvrštavane ili izostavljane iz teksta. Tek je u jednom slučaju riječ o čitavoj podužoj rečenici koju, uz **R**, donosi samo svjedok **P**, i to, gotovo očekivano, zapisanu na margini. Uz dosta opreza moglo bi se naslutiti da su upravo ta mjesta izoliranih latinskih čitanja polazište za identificiranje eventualnih Bunićevih zahvata u tekst na koje ga je pozvao sam Tuberon. Ipak, u slučaju većih interpoliranih odlomaka (rečenice 113-119, 134-154, 165-169, 175-181), koji se čitaju u **RPgs**, a ne postoje u rukopisnim verzijama *Komentara* (**M**) niti u Occhijevu izdanju (**o**), skloniji smo prepoznati tekstualne dopune kojima je autor sam Tuberon. U aparatu se pak gabariti osnovne verzije dubrovačke povijesti mogu iščitati u napomenama o manjku pojedinih dijelova teksta uz rukopis **M** i izdanje **o**. I premda potonje uglavnom samo potvrđuje izabrane lekcije drugih starijih predložaka, poglavito rukopisa **M**; mjestimična drugačija čitanja ovog izdanja nisu nezanimljiva, jer pružaju posredan uvid u rukopisnu tradiciju *Komentara* u Dubrovniku pri kraju 18. stoljeća.

Na koncu, hrvatski prijevod uz kritičko izdanje latinskog teksta, sukladno uvjerenju da je prvenstveno riječ o vrijednom izvoru kulturno-povijesnih podataka, a tek potom i beletrističkom jezičnom spomeniku, pokušaj je što doslovnijeg posredovanja informacija iz jednog jezičnog medija u drugi, usklađen ipak u nužnoj mjeri s uzusima hrvatskoga jezika, koji na mnogim mjestima ne bi otrpio glomazne periode iz latinskog izvornika. Zbog toga se broj rečenica u ponuđenu latinskom rekonstruktu i hrvatskome prijevodu ne podudara, odnosno upravo zato u tekstu hrvatskog prijevoda rečenice nisu obilježene brojevima kao što je to za potrebe kritičkog aparata učinjeno u latinskom predlošku. Prijevod je dodatno opremljen bilješkama, koje uglavnom nemaju veću ambiciju od toga da podatke koje donosi Tuberonova dubrovačka povijest stave u kontekst osnovnih saznanja što ih o spominjanim događajima donosi suvremena povijesna znanost. Onima pak koje je zainteresirala ranije iznesena tvrdnja o ovom tekstu kao upotrebljivu izvoru za proučavanje dubrovačke kulturne povijesti od koristi bi mogle biti bilješke koje kroz filološku analizu ukazuju na odnos Tuberonova teksta prema relevantnim povijesnim izvorima, poglavito onima kojima se u pisanju služio, ali i onima kojima je jednom i sam poslužio kao izvor.

SIGLORUM CONSPECTUS

Codices adhibiti

M = *Commentariorum* codex **M**arcianus autographus (sign. 3620), saec. XVI.

P = *Commentarioli* codex unicus superstes, qui **P**arisiis seruat (sign. 7059), saec. XVI.

R = *Commentarioli* a Simone **R**agnina Italice redditi codex Ragusinus (sign. AMB 188), a. 1577. scriptus

Editiones adhibitae

g = *Commentariorum* editio princeps **G**ermanica (a. 1603)

o = *Commentariorum* editio Ragusina (a. 1784), quam A. **O**cchi curavit

s = *Commentarioli* editio princeps Ragusina (a. 1790), quam M. de **S**orgo curavit

T

Lodouicus Ceruarius Tubero
Mario Bono Jupani Boni ex filio nepoti
salutem dicit

1 Rogatu Bernardi Bamphii, Baciensis Ecclesiae archidiaconi, exscripsi
 2 ex commentariis temporum meorum originem et primordia urbis Rhacusae.
 3 Quum enim essem Baciae aliquot ante annis apud Gregorium Fregepanem,
 4 Colociensium antistitem, et ille sese ferret a Rhacusa oriundum, saepius
 5 mecum egit, ut id negotii in eius gratiam subirem. Nempe ardebat non
 6 mediocri cupiditate homo, licet inter Hungaros satis honestus, ut maiores
 7 suos etiam inter Dalmatas claros extitisse ostenderet. Malebat autem se
 8 Rhacusanum esse quam quenpiam alium eius regionis, quando illum
 non fugeret Rhacusanos inter ipsos Dalmatas opibus longe eminere.
 Quare quum tandem in animum induxissem ei morem gerere, nec, Turcaicis
 armis per Sirmium uagantibus, scripta ad illum mittere liceret, iussi
 Rhacusam nostram ad te diuertere. Quam, ubi seueritate tibi insita paulo
 remissa seu potius reiecta comi hospitio susceperis - uolo enim te esse
 interdum leniorem - quando ingenio longe propensiore sis ad benignitatem
 quam ad blanditias, adhibito Michaeli Bucignola nostro legere non
 grauaberis, et si quid mutandum, aut addendum seu demendum censueris,
 me admonebis. Libenter enim cum in caeteris rebus tum in his scriptis
 tua usurus sum censura. Vale.

T Lodouicus... dicit] **RPS: sine titulo Mgo** | Mario] **Ps: Marino R** | Bono] **P: Bona s: di Bona R** | Boni] **P: Bona s: di Bona R 1** Rogatu...8 Vale] **RPs: deest in Mgo Bamphii] RP: Baniphii s 3** licet] **RP: deest in s 4** opibus] **RP: claritate atque opibus s 6** Quam] **P: la quale R: quae s**

**Ludovik Crijević Tuberon
šalje pozdrav Marinu Buniću,
po očevoj strani unuku Župana Bunića.**

Na molbu arhidakona bačke crkve Bernarda Banffyja ispisao sam iz *Zapisa o mojem vremenu* podrijetlo i prve početke grada Dubrovnika.¹ Naime, kad sam prije nekoliko godina boravio u Baču kod kaločkog nadbiskupa Grgura Frankapana, Banffy me je, tvrdeći da i sam potječe iz Dubrovnika, više puta nagovarao da se njemu za ljubav prihvatim toga posla.² A zaista je taj čovjek, iako je uživao priličan ugled među Ugrima, izgarao od želje da pokaže kako su njegovi predci bili slavni i među Dalmatincima!³ Pritom je, više nego ikim drugim iz onih krajeva, sebe želio prikazati Dubrovčaninom, dobro znajući da među samim Dalmatincima Dubrovčani kudikamo najviše odskaču bogatstvom. Stoga, kad sam napokon odlučio ugoditi mu, a spis mu nije bilo moguće poslati zbog turskih četa koje su se potucale Srijemom, naložio sam da moja dubrovačka pripovijest bude odnesena Tebi.⁴ Pa kad je toplo i gostoljubivo primiš, i malo u svojoj urođenoj strogosti popustiš, ili je, još bolje, odbaciš - naime, želio bih da si katkad pri ocjenjivanju malo blaži - Tebi, koji si kudikamo više sklon dobronamjernu nego laskavu pisanju, neće biti mučno pročitati je u društvu našeg Miha Bučinića.⁵ Također, procijeniš li da nešto valja promijeniti bilo dodavanjem ili oduzimanjem, na to me upozori jer ću se i u ovom spisu, kao i u ostalim prigodama, pridržavati Tvojega suda. Budi mi zdravo!

9 **Ex quinto Commentariorum de temporibus Lodouici Ceruarii
Tuberonis libro, quae quidem historia incipit ab interitu regis Matthiae
Chugniadis Coruini, persequiturque omnia memoratu digna, quae
gesta sunt in Circumistranis regionibus atque in ea parte Asiae et
Europae quae Turcarum imperio obtinetur.**

10 Iam Vuladislauus Casimirus uidebatur apud Hungaros aliqua ex parte
11 regiam assecutus esse maiestatem. Itaque multae exterae nationes aut
renouandae ueteris amicitiae gratia, aut nouae instituendae ad eum mittunt
12 oratores. Igitur Rhacusana ciuitas, uetus et fida Hungarici regni socia,
postea quam per pacatum magna ex parte Pannoniae agrum, per quem
ex Dalmatia Budam uersus erat pergendum, iter tutius quam antea esse
acccepit, haud oblita officii sui misit cum donis ad Vuladislauum legatos,
qui ei de regno Hungariae ad se delato gratularentur amicitiamque cum
13 eo instaurarent, atque antiquas societatis leges, interposita eius auctoritate,
confirmari peterent. Rhacusani a rege comiter excepti omnibusque quae
postulauerant impetratis munifice insuper donati ad suos remissi sunt.

14 Caeterum Rhacusanae ciuitatis admonitus mentione, quae quidem
ciuitas Dalmatici nominis hac tempestate longe opulentissima est, aliquantisper
a suscepto excedam negotio repetamque eius urbis primordia, et quemadmodum
ea tandem, una cum reliqua Dalmatia, in Hungarorum regum concesserit
15 ditionem aperiam. Nec equidem aut fabulas ab aliis confictas sequar aut
ipse nouas componam per studium huius urbis clariore origine nobilitandae
- quum nulla prorsus ciuitati a re militari abhorrenti solique mercaturae
deditae dari possit nobilitas - uerum omnia uel ex uero hausta, uel quam
simillima ueri in medium proferam, sequens in primis Docleatem authorem,
qui incolumi adhuc Doclea, nobili Dalmatiae urbe, Slouinorum res
excidiumque Epidauri et originem Rhacusanae urbis commemorauit.

9 Ex...obtinetur] **RP:** *deest in Mgos* 10 Iam...17 coniungi] **MRPg:** *deest in s*
Casimirus] **RP:** *deest in Mgo* | esse] **MPg:** *deest in o* 11 instituendae] **MPg:**
instaurandae **o** 12 Hungariae] **RPgo:** Vngariae (*add. e marg. altera manu*) **M**
amicitiamque] **MRgo:** simul et amicitiam **P** | instaurarent] **MPg:** restaurarent **o** 13
munifice] **MPo:** liberalmente **R:** mirifice **g** | remissi] **MRPg:** reuersi **o** 14 tandem
una] **MPg:** una tandem **o** 15 quum...nobilitas] **MRPg:** *deest in o* | uero] **MRPg:**
uno **o** excidiumque] **Mgo:** casusque **P:** la ruina **R** | urbis commemorauit] **MRPg:**
urbis scriptis suis commemorauit **o**

Iz pete knjige Zapisa o vremenu Ludovika Crijevića Tuberoni, koji započinju smrću kralja Matije Hunjada Korvina i iznose sve što se spomena vrijedno događalo u podunavskim krajevima i u onom dijelu Azije i Europe koji je pod vlašću Turaka.

Budući da se činilo da je Vladislav kod Ugara djelomično stekao kraljevski ugled, mnogi su strani narodi k njemu poslali svoje poslanike da obnove stare ili uspostave nove prijateljske odnose.⁶ Ni Dubrovačka Republika, stara i vjerna saveznica Kraljevine Ugarske, ne zaboravi iskazati svoje poštovanje. Pošalje stoga k Vladislavu poslanike s darovima čim se doznalo da je put, kojim je iz Dalmacije trebalo proći do Budima, zbog smirivanja stanja u velikom dijelu panonskih krajeva postao sigurnijim. Oni su mu trebali zahvaliti što je na sebe preuzeo brigu o Kraljevini Ugarskoj i s njim uspostaviti prijateljstvo, te od njega kao kralja zatražiti da potvrdi stare ugovore o savezništvu. Vladislav fino primi poslanike i nakon što im ispuni sve što su tražili, bogato ih nadari i pošalje nazad u Dubrovnik.

Inače, kad već spominjem Dubrovnik, koji je u ovo doba kudikamo najmoćniji grad Dalmacije, u nekoj ću se mjeri udaljiti od poduzeta posla i pričom zahvatiti u povijest toga grada od njegova postanka; te na vidjelo iznijeti na koji je način napokon, zajedno s ostatkom Dalmacije, došao pod vlast ugarskih kraljeva. Međutim, ne kanim slijediti priče koje su drugi izmislili odnosno sam sastavljati nove, u nastojanju da ovaj grad, pripisujući mu slavnije podrijetlo, učinim glasovitijim. Naime, upravo se nikakva glasovitost ne može vezati uz grad koji se bavi samo trgovinom, a zazire od vojevanja.⁷ Iznijet ću, naprotiv, sve što mi se učini istinitim ili istini najbližim, slijedeći u prvom redu zapis pisca iz Duklje.⁸ On je, naime, dok je Duklja, slavni dalmatinski grad, još postojala, zabilježio povijest Slavena i propast Epidaura, te spomenuo i podrijetlo grada Dubrovnika.

16 Cuius quidem authoris scripta, licet essent uetustissima specie, quum ad
 17 manus meas peruenere, non tamen multorum annorum tabe adeo corrupta
 erant, ut legi non possent. Sed neque hanc digressionem nimis alienam
 existimari uelim, quandoquidem res Rhacusanae cum Hungaris, utpote
 ueteribus sociis, haud absurde possint coniungi.

18 Memoriae proditum est Sarracenos, Arabicam gentem, quondam ex
 Sicilia, quam armis magna ex parte iam occuparant, ingenti classe ad
 litora Dalmatiae praedandi studio delatos urbemque Epidaurum, Slouinorum
 armis iam fractam, ui coepisse ferroque atque igni funditus euertisse,
 ciuibus subito atque improuiso malo percussis, dum Slouinum terra
 oppugnantem uix sustinentes noui insuper hostis insperato aduentu
 terrentur, nec Slouinis eodem tempore - casu an ex composito parum
 constat - terra, Sarracenis mari urbem aggredientibus resistere queunt.

19 Post Epidauri excidium Sarraceno multis cladibus reliquae quoque
 Dalmatiae illatis Hadriaticum relinquente sinum Epidaurii ciues, qui forte
 aut mercaturis, ut fit, rem quaerendo a domo tunc abfuerant, aut fuga inter
 tumultum elapsi hostiles uitauerant manus, ad instaurandam patriam sese
 20 conuertunt. Verum a Slauinis regionum accolis, Transistrana gente, non solum
 id facere prohibiti, sed etiam in seruitutem pene redacti sunt, dum barbari,
 et per se Epidauriis infesti, tantae cladis reliquias ueluti naufragia quaedam
 a fortuna obiecta sibi uindicare nituntur, ad auaritiam odium adiungentes,
 quo non modo in Romanum nomen, sed etiam in Latinas colonias grassabantur,
 uiribus Romani imperii, ut sunt omnia orta occasui obnoxia, exhaustis.

21 Tandem cum sacerdotis cuiusdam Epidaurii, cuius nomen non traditur,
 praecibus, qui et ipse patrio forte superfuerat excidio (coeperant enim
 iam Slauini quoque, licet nondum sacris nostris initiati, Christianam
 admirari religionem ob illius seculi sanctitatem: nempe illis temporibus
 Christiani sacerdotes cultui diuino summopere dediti erant, uitaque eorum

16 Cuius...scripta] **RP**: quae quidem scripta **Mgo** non¹...corrupta] **RP**: non tamen
 adeo multorum annorum tabe corrupta **Mg**: non tamen multorum annorum tabe ita
 corrupta **o** **17** quandoquidem] **P**: quum **Mgo** **18** armis¹] **RPg**: *sscr*: **M**: *deest in so* |
 occuparant] **MPgs**: occupauerant **o** | urbemque] **MRPgo**: urbem **s** | Slouinum]
MRPgs: *deest in o* | casu...constat] **RP**: *deest in Mgos* **19** domo...abfuerant] **MRgos**:
 domo abfuerant **P** **20** prohibiti...sunt] **MPgo**: prohibiti sunt, sed etiam in seruitutem
 pene redacti **s** ad...exhaustis] **Rs**: *add. e marg.* **P**: *deest in Mgo* **21** cum...praecibus]
 cum sacerdotis cuiusdam Epidaurii cuius nomen non traditur *aut uetustate excidit*
 praecibus **M**: quom praecibus sacerdotis cuiusdam Epidaurii cuius nomen non traditur

Taj pak spis, iako je, kad mi je dopao ruku, izgledom odavao silnu starost, ipak nije bio toliko godinama i truleži uništen da ga se ne bi moglo pročitati.⁹ No, ne bih želio ni da se ovo udaljavanje od teme smatra odviše neobičnim: naime, povijest Dubrovnika može se sasvim opravdano vezati uz priču o Ugrima, dakako zbog njihova starog savezništva.¹⁰

Zabilježeno je da su Saraceni, pleme arapsko, sa Sicilije, koju su u oružanom sukobu velikim dijelom već bili zauzeli, u želji za pljačkom silnim brodom stigli nekoć pod obale Dalmacije. Pritom su silom osvojili, te ognjem i mačem do temelja uništili Epidaur, grad koji je već bio slomljen ratovanjem sa Slavenima. Građane zateče iznenadno i neočekivano zlo. Naime, dok su jedva podnosili slavenske napade na kopnu, prestravi ih nenadan dolazak novoga neprijatelja, te se ne uzmognu oduprijeti Slavenima i Saracenicima koji su, slučajno ili ne, u isto vrijeme na grad navaljivali s mora i s kopna.¹¹

Poslije propasti Epidaura i odlaska Saracena iz Jadranskog zaljeva, a nakon što su mnoge poraze nanijeli i ostatku Dalmacije, građani Epidaura koji su slučajem ili, kako to biva, zbog trgovačkih poslova tada izbivali od kuće, ili su rukama neprijatelja izmakli u metežu bijega, okrenuše se obnovi domovine. No, u tomu ih prekodunavsko pleme slavenskih doseljenika u ove krajeve ne samo zapriječi, nego ih gotovo porobi.¹² Naime, već sami po sebi neprijateljski raspoloženi prema Epidauranima, barbari su pokušavali za se prisvojiti ostatke takva poraza, grabeći ih kao krhotine nekog brodoloma koje im je sudbina bacila pred noge. Pohlepu je popratila i mržnja. Nju pak uprave ne samo prema imenu romanskome, nego i prema rimskim kolonijama, nakon što su se, poput svega drugoga što samim rođenjem postaje podložno propadanju, iscrpile i snage Rimskog Carstva.

Napokon, kako uz dogovor o plaćanju godišnjeg poreza, tako i na molbe nekog epidaurskog svećenika, čije se ime ne spominje, a koji je i sam slučajem preživio propast domovine, Epidaurani budu oslobođeni ropstva.¹³ Počeli su, naime, već i Slaveni, premda još nisu bili prihvatili naše svetinje, štovati kršćansku vjeru zbog svetosti onoga vremena: tada su kršćanski svećenici bili silno odani štovanju Boga,

et mores consumati omnes gentes ad religionem suscipiendam maxime
 alliciebant) tum per pactionem pendendi annui tributi a seruitute liberati
 Burnum oppidum Epidaurii agri a Slouinis aliquot ante annis deletum
 22 ipsorum Slouinorum permissu incolere coeperunt. Dumque consuetae
 libertatis amore tenentur, quoad per accolas barbaros licebat, reficiendae
 urbi dant operam, formamque ac speciem reipublicae Epidauriae pro
 praesenti restituunt fortuna, haud sane obliti afflictis in rebus Romani
 ingenii, cuius proprium fuit aduersis obluctari et clades acceptas industria
 23 subleuare. Quandoquidem Epidaurus, teste Plinio atque eo authore, qui
 libros aliquot C. Caesaris commentariis contexit, Romana fuit colonia.

24 Aliquot deinde post annis Polimirus, cognomento Belus, materno genere
 Romanus, paterno uero Rhatislauri Bossinatium quondam regis pronepos,
 qui a filio Gothislauo regno pulsus Romam sese exulatum contulerat, in
 25 Illyricum studio auiti regni recuperandi est profectus. Iam enim Gothislauri
 stirpe merito ob eius in parentes impietatem extincta duces singulis praepositi
 26 prouinciis Illyricum regio fere obtinebant imperio. Nec tamen his imperandi
 cupido, quae humanas mentes plerumque in omne scelus praecipites agit,
 obstabat quin literis ac legationibus Polimirum hortarentur, uti regnum
 ad se iure gentium spectans reciperet, rati nec e republica esse regnum
 a pluribus administrari, nec fas esse quemquam in regem assumi nisi
 regio sanguine ortum.

27 Igitur Polimirus posteaquam in Dalmatiam nauibus appulit, in portu,
 qui XIII circiter stadiis ab urbe Rhacusa abest (incolae Grauosium a regionis,
 quae portui adiacet, asperitate lingua Epidauria nuncupant) se suosque
 28 exponit. Quos inter Romanici quidam, seu Romae nati, ex Illyrico tamen
 oriundi fuere, apud suos satis honesti - quorum quidem maiores, una

precibus P: cum sacerdotis cuiusdam Epidaurii cuius nomen non proditur **precibus g:**
 cum sacerdotis cuiusdam, cuius nomen non traditur aut uetustate excidit, **precibus o:**
 precibus cuiusdam sacerdotis Epidaurii, cuius nomen non traditur **s:** si per le pregiere
 d'un sacerdote d'Epidaurio il nome del quale non si ricorda **R | uitaque... mores] MPgo:**
 uitaque et mores eorum **s | consumati] MPgo:** perfetti **R:** incorrupti **s | ad religionem]**
MPgo: ad ipsam religionem **s suscipiendam maxime] MRPgo: deest in s 22** cuius...
 subleuare] **Rs: deest in MPgo 23** Quandoquidem] **MPgo:** porro **s | C Caesaris] MPg:**
 Cesare **R: post auctore usque ad Romana deest in o:** C. Iul. Caesaris **s 24** uero]
MRPgo: deest in s 25 stirpe] **Rs:** successoribus **MPgo | extincta] Rs:** extinctis **MPgo**
 regio fere] **Mgs:** regio ferme **P:** ferme regio **o 26** his] **MPgs:** iis **o | ac] MPgs:** et **o se]**
MPos: sese **g 27** lingua Epidauria] **Rs: deest in MPgo 28** Romanici] **MPgs:** Romani
o | tamen] MRPos: tantum **g | satis] MRPgs: deest in o**

pa su ponajviše njihov neiskvaren život i običaji sve narode privlačili da prihvate tu pobožnost. Elem, po dopuštenju Slavena stanu naseljavati Breno, kaštel na epidaurskom teritoriju koji su ti Slaveni prije nekoliko godina bili razorili.¹⁴ Pa dok ih je držala ljubav prema slobodi na koju su bili navikli, late se, koliko su im to susjedi barbari dopuštali, obnove grada, te ga prema trenutnom imutku urede na sliku i priliku grada Epidaura. Pritom im nevolje nisu otele ništa od njihova rimskog duha, čija je osobina gledati nedaćama u lice i pretrpljenu štetu nadoknađivati marljivošću. Naime, po Plinijevu svjedočanstvu i svjedočanstvu pisca koji je pridodao nekoliko knjiga *Komentarima* Gaja Julija Cezara, Epidaur bijaše rimska kolonija.¹⁵

Zatim, nekoliko godina kasnije, Pavlimir zvani Belo, po majci rimskog podrijetla, a po ocu praunuk Radoslava, nekoć bosanskoga kralja koji se kao prognanik sklonio u Rim jer ga je iz kraljevstva protjerao sin Gotislav, otputuje u Ilirik u želji da povрати djedovsko kraljevstvo.¹⁶ Naime, budući da je Gotislavovo koljeno, zbog njegove bezbožnosti prema roditeljima, već zasluženno bilo izumrlo, Ilirikom su gotovo kraljevskom vlašću vladali pojedinim područjima pretpostavljeni zapovjednici. Ove ipak žudnja za vladanjem, a ona je ta koja ponajviše ljude strmoglavno vuče u zločin, nije zapriječila da pismima i poslanstvima osokole Pavlimira da preuzme kraljevstvo koje mu po međunarodnomu pravu pripada. Naime, oni su smatrali da se ne pristoji da državom upravlja više ljudi, niti je pravo da kraljem postane bilo tko osim onoga koji potječe od kraljevske krvi.

Dakle, nakon što je Pavlimir brodovljem stigao u Dalmaciju, iskrca se zajedno sa svojim a luci koja je od Dubrovnika udaljena oko trinaest stadija.¹⁷ Stanovnici je epidaurskim jezikom nazivaju *Gravosium*, i to zbog negostoljubivosti kraja koji se prostire pokraj luke.¹⁸ Među njima bijahu neki Rimljani, odnosno ljudi rođeni u Rimu, svi od velika ugleda među svojim, no koji su ipak podrijetlom bili iz Ilirika. Predci tih ljudi

cum Rhatislao patria extorres, Romam sese recaeperant - atque studio antiquae patriae repetendae una cum liberis ac coniugibus Belum in
 29 Illyricum proficiscentem sunt secuti. Eo loci a Ioanne Tribulien-
 pontifice regnique principibus, qui officii gratia obuiam nouo regi frequentes
 progressi erant, loetis animis summoque honore est excoeptus atque in
 oppidum Tribulium, quod sane ea tempestate pro captu Illyrico satis erat
 opulentum, nunc deleti uix extant uestigia, deductus quo ibi insignibus
 30 imperii de more accaep-
 tis regnum iniret. Hinc enim Bossinatium reges,
 qui eam Dalmatiae partem obtinebant, imperium auspicabantur et fortunae
 suae insignia tunc accipiebant.

31 Porro Bossinates, Thracum Bessorum soboles, olim Thracia a Bulgaris
 pulsi eas regiones Illyrici insederunt, quae Sauo, Valdano, Drino am-
 32 et mari Adriatico, qua Dalmatiae pretenditur, continentur. Slouini enim,
 Bulgaris Thraciam ac Macedoniam inuadentibus, ultra Sauum sese recaeperant.
 33 Nam Dalmatae Bulgarorum uiribus ac nomine adiuti Slouinorum iugum
 excusserant libertate armis repetita. Quamquam sunt qui credant Bossinates et
 34 Slouinos eandem esse gentem: in quam quidem opinionem uix adducor
 quandoquidem lingua inter se haud parum differunt.

35 Adeptus auitum regnum Polimirus conuocat ad se quos secum Roma
 in Dalmatiam uenisse demonstraui-
 36 mus: sciscitatur in mediterraneis
 locis an maritimis malint sedes habere. Vbi intellexit eos maxime, qui
 tenuiores genere ac fortunis erant, praeoptare maritima loca, utpote
 emporio magis idonea, seque malle mercatura ac nauigatione quam cultura
 sterilis ac asperi circa soli uictum quaerere, illis eo libentius est assensus,
 quia ingens eius animum cupido incesserat nouae urbis in eo loco condendae,
 37 quo primum Dalmatiam petens nauibus erat delatus. Verum natura munitior
 locus uisus, licet urbi amplificandae haud satis esset commodus, ubi
 nunc Rhacusa sita est, quoniam, praeterquam quod editus esset atque
 magna ex parte praeruptus, a circumfuso insuper mari pene undique ea
 38 tempestate in peninsulae modum alluebatur. Campum enim illum, qui
 nunc publicis frequens tabernis rerum uenialium forum est, post conditam
 urbem deducto inde humore constratum esse constat.

[sese] **MPgs**: se **o** 29 summoque] **MRgos**: summo **P** | excoeptus] **Mgos**: accoep-
 tus **P** | nunc...uestigia] **Rs**: *deest in MPgo* | deductus] **MRPos**: *deest in g* | quo] **MPgo**:
 ut **s** | ibi] **MRPgs**: sibi **o** 31 Bessorum] **Rs**: Bessorum **MPgo** | insederunt] **Mgos**:
 insederant **P** | qua] **Mgos**: quod **P** 34 quidem] **MPgo**: sane **s** 36 ac³] **MPgo**: atque
s 37 urbi] **MPos**: urbis **g**

bili su se sklonili u Rim zajedno s Radoslavom kao prognanici iz domovine. Ovi su pak sada, u želji za povratkom u staru domovinu, zajedno s djecom i ženama za Belom pošli u Ilirik.¹⁹ Bela su ondje razgaljenih duša i uz najviše počasti primili trebinjski biskup Ivan i prvaci kraljevstva, koji su iz dužnog poštovanja u velikom broju izišli novom kralju u susret.²⁰ Potom ga odvedoše u Trebinje - u ono doba za prilike u Iliriku dosta bogat grad kojemu danas jedva da se vide tragovi - da se ondje, primivši prema običaju oznake vlasti, uspne na tron kraljevstva. Odatle su, naime, bosanski kraljevi, koji su pod vlašću držali onaj dio Dalmacije, tada počinjali vladati i ondje običavali primati obilježja svojega položaja.

Bosanci su, pak, potomci tračkih Besa, koje su Bugari nekoć protjerali iz Trakije.²¹ Oni su potom zaposjeli krajeve Ilirika obuhvaćene rijekama Savom, Unom i Drinom, te Jadranskim morem, koliko se ono pruža uz obale Dalmacije. Naime, Slaveni su se povukli preko Save kad su Bugari napadali Trakiju i Makedoniju, pri čemu je stanovništvo Dalmacije, potpomognuto bugarskim imenom i snagama, zbacilo slavenski jaram i oružjem vratilo slobodu.²² Premda, ima i onih koji vjeruju da su Bosanci i Slaveni isti narod. U to, dakako, teško da mogu povjerovati, jer se oni jezikom međusobno veoma razlikuju.²³

Domogavši se djedovskog kraljevstva Pavlimir k sebi pozove one za koje smo kazali da su u Dalmaciju došli iz Rima, te ih upita žele li se radije smjestiti u unutrašnjosti ili u primorju. Pokaže se da ponajviše oni niža roda i neznatnija imutka više žele primorska mjesta jer su prikladnija za trgovinu, i da radije žele živjeti od trgovine i moreplovstva nego od obrađivanja neplodna i škrtta tla u okolici.²⁴ A Pavlimir se tim radije s njima složi, jer mu dušu obuze silna želja za osnivanjem nova grada na onome mjestu gdje se na putu u Dalmaciju prvi put iskrcao s broda. No, mjesto gdje je Dubrovnik smješten danas učini se prirodno utvrđenijim, iako nije bilo veoma prikladno za širenje grada: naime, osim što se radi o većim dijelom strmoj uzvisini, u to je doba, povrh svega, poput poluotoka bilo gotovo sa svih strana oplakivano morem. Naime, poznato je da je ravan, koja je danas trg pun trgovina, nastala isušivanjem mora i nastiranjem tla nakon osnutka grada.²⁵

- 39 Rex igitur, priusquam urbis iaceret fundamenta, arcem in praealtis
rupibus mari subiecto imminentibus, ubi nunc Diuae Virginis aedes est
ac monasterium, quod Sacrae uirgines incolunt, exaedificauit, munimentum
et aduersus hosteis futurum, et urbanis facilius in officio continendis.
- 40 Locum Rhacusani *Diuam Mariam Castellanam* uocant, quamquam sunt
qui existiment hanc arcem non a Belo a fundamentis inchoatam, sed
potius ab illo, addita etiam Michaelis Constantinopolitani imperatoris
ope, ad cuius imperium id temporis Dalmatia spectabat, instauratam,
41 asserentes una cum Epidauro ab iisdem hostibus dirutam fuisse. Addunt
etiam arcem ipsam lingua Epidauria *Lauusam*, eo quod in praeuptis
saxis posita esset, uocitatum; in quod quidem nomen totam mox urbem
abiisse tradunt, *Lauusa* in *Rhacusam* mutata.
- 42 Ductis deinde duobus muri utrinque brachiis, quicquid aeditioris loci
erat, moenibus circumdant, planitie omni extra munitiones relictas, quam
43 partim silua, partim palustre solum id temporis obtinebat. Nam quicquid
urbi inde adiectum est, id totum postea ciues aucti fortuna extruxere.
- 44 In medio fere oppidi - regionem hanc nunc incolae Posternam nuncupant
- Polimirus Diui Stephani Protomartyris erigit templum reliquiasque
Neraei, Archillaei et Pancratii martyrum, Petronillaeque ac Domitillae
uirginum argento inclusas secumque Roma asportatas ibi condit, attributa
templi cura quibusdam clientibus suis, e familia a Cruce denominata,
quae iam maiorum ignauia pene extincta est.
- 45 Nomen urbis quidam a Rhacusa Siciliae oppido, eius insulae putantes
46 coloniam, deducunt. Nonnulli a Rhadagaso, Slouinorum seu Gothorum
rege, a quo Polimirus ipse urbis conditor uetustam ducebat originem,
47 nuncupatam credunt. Alii, ut paulo ante dictum est, ab Epidauriis
inditum arbitrantur, qui quidem eam a rupibus in quibus oppidum

40 Michaelis] **Rs:** *deest in MPgo* | id] **MPos:** etiam id **g 41** Epidauria] **MPgs:** Epidaurica
o | uocitatum] **MPgs:** uocatam **o 42** utrinque] **MPgs:** utriusque **o** | quicquid...circumdant]
coni. ed.: fu circondato cio che u'era di luogo alquanto sollevato **R:** regionem **Posternam**
nunc appellatam, et quicquid inde recta ad occidentem solem editioris loci erat, protensis
munitionibus ad rupes Zephyro obiectas, moenibus circumdant **M:** regionem moenibus
circumdat **P:** regionem Posternam nunc appellatam, et quicquid inde recta ad occidentem
solem editioris loci erat, protensis munitioibus ad rupes Zephyro obiectas, moenibus
circumdant **gos 44** oppidi] **MPg:** oppido **os** | regionem...nuncupant] **MRPg:** *deest in os* |
et] **Pgos:** ac **M** | ac] **MP:** et **gos 45** eius...putantes] **MPgo:** putantes eius insulae **s 46**
Rhadagaso] **Rs:** quodam Rhadagaso **MPgo** | Slouinorum seu] **MPos:** *deest in g* | urbis
conditor] **Rs:** *deest in MPgo* | nuncupatam credunt] **Rs:** *deest in MPgo*

Kralj, dakle, prije nego položi temelje grada, na izbočenim stijenama koje strše nad morem, a gdje je danas crkva Svete Marije i samostan Svetih Djevica, podigne utvrdu da bude zaklon protiv neprijatelja te da lakše građane drži u poslušnosti. To mjesto Dubrovčani nazivaju *Sveta Marija od Kaštela*.²⁶ No, ima onih koji smatraju da tu utvrdu Belo nije izgradio iz temelja, nego da će prije biti da ju je obnovio uz pomoć bizantskoga cara Mihaela, pod čiju je vlast tada Dalmacija potpadala. Naime, takvi drže da je tu utvrdu isti onaj neprijatelj uništio zajedno s Epidaurom. Dodaju također da je sama utvrda jezikom Epidaurana nazivana *Lavusa*, po tomu što bijaše smještena na strmim stijenama. To je ime, kažu, zatim prešlo na čitav grad, a oblik *Lavusa* pretvorio se u *Rhacusa*.

Nakon što su zatim čitav onaj izdignutiji prostor poput ruku obgrlile zidine, izvan njih bi ostavljena sva zaravan koja je u ono doba dijelom bila pod šumom, a dijelom močvarno tlo.²⁷ Naime, što god je gradu dodano nakon toga, sve su to građani izgradili kad su se kasnije obogatili.

Gotovo usred grada - a taj predio građani danas nazivaju *Pustijerna*²⁸ - Pavlimir podigne crkvu Sv. Stjepana Prvomučenika i ondje položi srebrom optočene relikvije mučenika Nereja, Arkileja i Pankracija, te djevica Petronile i Domicile.²⁹ Te je relikvije sa sobom donio iz Rima.³⁰ Brigu o crkvi povjeri nekim svojim štićenicima iz obitelji *de Croce*, nazvane po križu. Ta je loza zbog nesposobnosti predaka danas već gotovo iščeznula.³¹

Ime grada neki izvode od Raguze, grada na Siciliji, smatrajući da je Dubrovnik kolonija toga otoka. Neki vjeruju da je nazvan po Radagazu, kralju slavenskom, odnosno gotskom, od kojega je sam osnivač grada Pavlimir vukao staro podrijetlo.³² Drugi, kao što je maloprije rečeno, smatraju da su mu ime nadjenuli Epidaurani, koji su grad po stijenama na kojima je

constructum est eorum lingua *Lauusam* appellarunt, paulatimque vulgo per linguae corruptelam literas immutante nomenque deprauante pro *Lauusa Rhacusam* esse nominatam.

48 Satis enim constat Epidaurios, qui tunc patriae superstites erant, suasu maxime pontificis eorum, cuius nomen uetustate excidit, e Burno, quod quidem oppidum, ut demonstrauius, instaurare coeperant, in nouam urbem commigrasse, in ciuitatemque reueptos atque quosdam ex iis in patritios adscitos, quorum quidem sobolis plerosque hac quoque aetate Rhacusae
49 superesse certum est. Nam Polimirus, constituto in urbe ab se condita senatu, quem ipse partim e suis comitibus crearat, partim ex Epidauriis ciuibus allegerat, eundem ibi honorem obtinere permisit, quem olim in antiqua habuerant patria, senatui duntaxat urbis administratione concessa.

50 Et ne quid nouae ciuitati deesset, pontificem Epidaurium, quem quidam Ioannem nominant, amissa priori sede Burni agentem praesulem Rhacusanum Romano pontifice annuente designat, atque a ditione Salonitani antistitis, sub cuius iure omnes fere Dalmatiae praesules id temporis erant, eximi curat, licet eodem fere tempore Salonae quoque ab Veris, Glacialis Oceani accolis, euersae sint.

51 Iam noua urbs opibus ac ciuium multitudine, soli inopia industriam acuate, aliquantisper coaluerat, quum iterum Rhacusanorum animis
52 Epidaurii excidii metus obuersari coepit. Nam Sarraceni Calabris ac Appulis superatis Garganum montem nullo obsistente occuparant.

47 constructum est] **MPgs**: est constructum **o** | eorum] **MPos**: sua **g** | paulatimque... nominatam] **Rs**: paulatimque pro Lauusa Rhacusam esse nominatam, vulgo per linguae corruptelam literas immutante **MPgo** 48 cuius... excidit] quem Docleatis auctoris annales Ioannem nominant cuius nomen uetustate excidit (*e marg.*) **M**: cuius nomen uetustate excidit **Pg**: il nome del quale e' mancato per la vechiezza **R**: quem Docleatis auctoris annales Ioannem nominant **os** | iis] **Rs**: his **MPgo** | sobolis plerosque] **MPos**: soboles plerasque **g** 49 allegerat] **Mo**: ellegerat **P**: elegerat **g**: legerat **s** | eundem... concessa] **Rs**: hisque duntaxat urbis administrationem concesserat, eundem ibi honorem Epidaurios obtinere permisit, quem olim in antiqua habuerant patria **MP**: hisque duntaxat urbis administrationem concesserat, eundem ibi honorem Epidaurios obtinere permisit, quem olim in antiqua gesserant patria **g**: et huic dumtaxat urbis administratione concessa, eundem ibi honorem Epidaurios obtinere permisit, quem olim in antiqua habuerant patria **o** 50 quem... nominant] **Rs**: quem Docleatis auctoris annales Ioannem nominant (*e marg. et, ut videtur, altera manu scriptum*) **M**: quem Docleatis auctoris annales Ioannem nominant **Pg**: *deest in o* | Burni agentem] **MPgs**: Burni tunc agentem **o** | designat] **MPgs**: designauerat **o** | sub... erant] **Rs**: *deest in MPgo* | eximi curat] **MPgs**: exemerat **o**: propro di leuarlo **R** | eodem] **MRPgo**: eo **s** | Veris] **MPg**: Veris **os**: *haud satis patet utrum Veri an Vcri* **R** Glacialis... accolis] **Rs**: *deest in MPgo* 51 metus] **MRPgs**: memoria **o**

podignut nazivali svojim jezikom *Lavusa*, te da je pomalo, u puku koji nepravilno govoreći mijenja slova i iskrivljuje ime, umjesto *Lavusa* grad prozvan *Ragusa*.

Sasvim je, naime, izvjesno da su se Epidaurani koji su tada preživjeli propast domovine, najviše na nagovor svojega biskupa čije se ime zbog starosti zatrla, iz Brena, kaštela koji su, kako smo naveli, počeli obnavljati, preselili u novi grad i dobili građansko pravo.³³ Neki od njih primljeni su među patricije, a potomstvo većine njih, poznato je, i sada živi u Dubrovniku. Naime, Pavlimir je u gradu koji je osnovao ustanovio senat, dijelom od svojih pratilaca, a dijelom od odabраниh građana Epidaura.³⁴ Senatu je jedino povjerio upravljanje gradom, a Epidauranima dozvolio da ondje obnašaju iste časti koje su imali nekoć u staroj domovini.³⁵

I da ne bi što nedostajalo novome gradu, biskupa epidaurskog, kojega neki nazivaju Ivanom, a koji je nakon gubitka prijašnjeg sjedišta prebivao u Brenu, uz dopuštenje pape postavi za dubrovačkog biskupa.³⁶ Pritom se pobrinuo da ga izuzme iz nadležnosti salonitanskog nadbiskupa, kojemu su u to vrijeme bili podloženi skoro svi dalmatinski biskupi, iako su gotovo u isto vrijeme i Salonu razorili stanovnici Sjevernog oceana, Ukri.³⁷

Pa budući da je siromašno tlo prisiljavalo ljude da budu marljivi, novi je grad već pomalo zaživio bogatstvom i mnoštvom građana, kadli se strah epidaurske propasti opet zavuče u duše Dubrovčana. Naime, Saraceni, pobijedivši Kalabre i Apuljane, zauzmu bez otpora brdo Gargano.³⁸

- 53 Distat autem illa regio Italiae ab Illyrico litore e regione posito duorum
 54 ferme dierum nauigatione mediocri uento nauim impellente. Itaque
 Rhacusani, communicato cum Iadertinis consilio, quorum ciuitas sicut
 regionis felicitate reliquas Dalmatiae urbes longe superat, ita id temporis
 opibus et magni spiritus ciuibus eminebat, caeterisque maritimae Dalmatiae
 ciuitatibus in societatem deductis ad accolas Slouinos mittunt oratores,
 qui et docerent imminens Dalmatiae periculum propter breuem e Gargano
 in Illyricum traiectum, et hortarentur eos ad bellum hostibus Christiani
 55 nominis inferendum. Slouini enim Adriani Tertii Romani pontificis
 tempore, Seuropylo Dalmatiae regnum permissu Constantinopolitani
 imperatoris administrante, Christianam susceperant religionem.
- 56 Gens Slouinorum, simul religionis amore, simul Dalmatiae periculo
 moti, ui magna nauium coacta atque imposito in naueis exercitu, in
 Apuliam traicit pulsisque e monte Gargano Sarracenis Rhacusanos non
 solum ab hoste tutos reddidit, uerum etiam his quasdam insulas, quae
 nunc quoque in eorum ditione sunt, partim precio, partim dono dedit,
 qua ex re Rhacusanae fortunae haud parum adiectum.
- 57 Caeterum ciuitas Rhacusana, ueluti humanum corpus, quum solito
 speciosius coloratiusque factum est, in grauiorem plerumque incidit
 morbum, intestina tyrannide fortunis aucta premi coepit, mortuo iam
 orbo liberis Seuropylo, et Dalmatia, testamento ipsius Seuropyli, Hungarico
 regno non tam adiuncta, ut quidam tradidere, quam fidei et tutelae
 58 commendata. Ea enim prouincia, licet per se tunc reges haberet, non
 tamen ab imperio Constantinopolitano alienata erat, nomen magis
 senescentis imperii quam uires respiciens.
- 59 Mos erat apud Rhacusanos urbis praetores semestri imperio creare. Forte
 60 obtigerat praetura Demiano cognomento Iudae (nemo superest ex hac familia).

53 illa] **MPgo**: ea s 54 regionis] **MRPgo**: regionis et agri s | reliquas...superat]
MRos: *deest in g* | ita] **MRPos**: ita et g | Illyricum] s: Dalmatiam **MPgo**: Schiauonia
R 55 Slouini] **Rs**: ea enim gens **MPgo** | susceperant] **Rs**: susceperat **MPgo** 56 Gens
Slouinorum] **Rs**: Slouini **MPgo** | traicit] **Rs**: traiciunt **MPgo** reddidit] **Rs**: reddidere
MPgo | dedit] **Rs**: dederunt **MPgo** | haud...adiectum] s: non parum adiectum est
Mgo: non parum adiectum **P** 57 fortunis] **RPg**: ciuitas fortunis **M**: ciuium fortunis **os**
| et²] **MPgs**: ac o 58 nomen...respiciens] **Rs**: *deest in MPgo* 60 obtigerat] **MPgs**:
contigerat o | Demiano...Iudae] **MPgs**: Demiano Iudae cognomento o

To je područje Italije od nasuprot položene obale Ilirika udaljeno otprilike dva dana plovidbe uz osrednji vjetar u jedra. Dubrovčani se stoga dogovore sa Zadranima, čiji se grad, kao što ostale gradove Dalmacije kudikamo nadvisuje povoljnošću položaja, u to vrijeme tako isticao i bogatstvom i srčanošću građana, a u savez pridobiju i ostale gradove primorske Dalmacije.³⁹ Pošalju zatim susjedima Slavenima poslanike da im ukažu na opasnost što prijeti Dalmaciji zbog male udaljenosti koja Gargano dijeli od Ilirika, te da ih osokole na pokretanje rata protiv neprijatelja kršćanskog imena. Slaveni su, naime, u doba pape Hadrijana III, a dok je Svetopelek po dozvoli bizantskoga cara upravljao dalmatinskim kraljevstvom, prihvatili kršćansku vjeru.⁴⁰

Narod slavenski, potaknut ujedno pogibelji Dalmacije i ljubavlju prema vjeri, skupi moćno brodograditeljsko na nj ukrca vojsku i prebaci je u Apuliju. Ondje protjera Saracene s brda Gargano te Dubrovčane ne samo što učini sigurnim od neprijatelja, nego im također, što na dar što za novac, preda neke otoke koji su i sada u njihovoj vlasti, a čime je nemalo uvećano dubrovačko bogatstvo.⁴¹

No, i ljudsko tijelo, što ljepšim i sjajnijim od uobičajenoga postane, to ga teža bolest obično slomi: tako i Dubrovnik počne tištiti unutrašnja samovlada, kojoj je poleta dalo blagostanje. Zbilo se to u doba kad je Svetopelek već umro i, budući bez djece, Dalmaciju testamentom predao pod vjeru i zaštitu Ugarskom kraljevstvu, a ne, kako neki kažu, tom kraljevstvu pridružio.⁴² Ta pokrajina, naime, iako je imala svoje kraljeve, ipak se nije odvrgnula od bizantske vlasti, više cijeneći ime nego snagu imperija koji je sve više slabio.⁴³

Bijaše kod Dubrovčana običaj da se gradskog poglavara bira na polugodišnju vlast.⁴⁴ Poglavarstvo pak slučajno dopadne Damjana nadimkom Juda, od čije porodice nitko do danas nije preostao.⁴⁵

61 Is quum auctoritate ac opibus caeteris ciuibus praestaret, haudquaquam
 62 semestri contentus magistratu, insita animo immodica dominandi cupiditate,
 continuare statuit imperium. Itaque turba satellitum munitus maximo
 senatum nobilitatemque oppresserat terrore, utpote qui in metu ciuium
 spem suam imprimis reponeret.

63 Iam duos annos Demiani tyrannis expleuerat grauisque ea non caeteris
 64 magis quam his, qui affinitate atque cognatione tyrannum contingebant,
 esse coeperat, libertatis amore necessitudinis iura superante. Itaque
 Pyrrhus Benessa, tyranni ipsius gener, aduocatis clam domum suam e
 Rhacusano senatu potioribus, et qui Demiani tyrannidem molestius
 ferebant, accusat socerum iniustitiae, quod scilicet ui patriae illata ciues
 65 suos oppressisset, et cum quibus aequo iure uiuere deberet, his dominaretur,
 profiteturque principem se fore libertatis recuperandae. Vbi Benessam
 66 soceri tyrannidem auersantem animaduertunt qui huic concioni interfuerant,
 fidesque dictis eius habita est, omnes ad recuperandam libertatem excitantur.
 67 Sed quia animis mercatura, cui soli studebant, effoeminatis nihil fortitudinis
 inerat, non ausi per se tyrannum aggredi maluerunt externa ope aduersus illum
 uti quam propriis armis in libertatem sese uindicare. Itaque, ueluti indigni qui
 suis legibus uiuerent, id consilii coeperunt, quo quidem neque ipsi seruitutem
 effugerunt et patriam alienae ditioni subiicientes sibi pariter et posteris
 suis perpetuam inusserunt notam.

68 Erat inclyta eo tempore Veneti populi, non tam imperii, quod admodum
 69 tenue erat, quam iustitiae caeterarumque ciuiliū artium fama. Huc accedebat
 publicum simul et priuatum hospitium cum Veneto senatu Rhacusanis:

61 cupiditate] **Ps**: cupiditate (*mutatum e cupidine*) **M**: cupidine **go**: desiderio **R 63** his] **MPgs**: iis **o** 64 patriae...oppressisset] **MRPgs**: patriae maiestatis suos oppresserat **o** | deberet] **Ms**: debebat **Pgo** | principem se] **MPgo**: se principem **s** 65 concioni interfuerant] **MPgo**: interfuerant concioni **s** | fidesque] **s**: fides **Mgo**: fides quae **P**: gli prestorno fede et tuti si suegliorno **R** | recuperandam] **Ms**: repetendam **Pgo**: ricouerar **R 66** mercatura...effoeminatis] **MRPg**: mercaturae studio et diuturna pace mollitis **s**: a sed *usque ad* non ausi *deest in* **o** nihil] **MRPgo**: parum **s** | sese] **MPgs**: se **o** 67 ueluti...coeperunt] **MRPgo**: indignum sane suisque legibus exitiale consilium caeperunt **s** effugerunt] **MRPgo**: effugientes **s** | sibi...notam] **MRPgo**: sibi turpem notam inusserunt, posteris tantum illustrem recuperandae libertatis materiam reliquere **s** 68 quod...erat] **MRPo**: quod paruum admodum tunc erat **g**: quod adhuc tenue erat **s** 69 priuatum¹...mercaturae] **MRPg**: priuatum commodum, mercaturae societas **o**: priuatum commodum, hoc ex mercaturae **s**

On, ugledom i bogatstvom nadvisujući ostale građane, te budući nezadovoljan polugodišnjim mandatom, odluči nastaviti vladanje jer mu u dušu bijaše usađena neumjerena želja za gospodarenjem. Stoga, okružen mnoštvom poslušnika, pritisne senat i plemstvo najvećom strahovladom, jer je svoje nade u produžetak vladanja u prvom redu gradio na strahu građana.

Već bijaše prošlo dvije godine Damjanove samovlade, kad ona počne biti jednako teškom kako onima koji su sa samodršcem bili vezani svojtom i srodstvom, tako i ostalima. Naime, ljubav prema slobodi nadjačavala je rodbinske veze. Zato Petar Beneša, zet onoga samodršca, tajno u svoju kuću sazove odličnije ljude dubrovačkog senata i one koji su teško podnosili Damjanovu tiraniju.⁴⁶ Ondje optuži tasta za nepravdu da je silom nasrnuo na domovinu i pritisnuo svoje građane, pa gospoduje onima s kojima bi trebao živjeti po jednakom pravu. Obeća također da će voditi borbu za povrat slobode. Pa kad oni koji su prisustvovali ovom sastanku opaze da se Petar suprotstavlja tastovoj samovladi i povjeruju u istinitost njegovih riječi, to ih sve zajedno potakne na borbu za povrat slobode. Ali, budući da su od trgovine, čime su se jedino bavili, omekoputili, nedostajalo je hrabrosti da se sami odvaže navaliti na tiranina. Zato im je bilo draže protiv njega potražiti pomoć izvana nego vlastitim oružjem stati u obranu svoje slobode. I tako, kao da nisu ni dostojni živjeti po vlastitim zakonima, donesu odluku kojom nisu izbjegli ropstvo, nego su, prepuštajući domovinu tuđoj vlasti, sebi i potomstvu nanijeli neizbrisivu sramotu.

Bijaše u ono vrijeme na glasu narod mletački, ne toliko po moći, koja je bila sasvim neznatna, koliko po pravednosti i ostalim vidovima uljudenosti. Uz to je išlo i prijateljstvo kako na javnoj, tako i na privatnoj razini.

priuatam mercaturae societate, e qua haud parum emolumenti ad utrosque perueniebat (id enim temporis omnia fere promercialia in mediterraneum Illyricum a Rhacusanis mercatoribus ad Slouinos regulos importanda Venetiis in diem accepta petebantur), publicum quia inde leges, quibus nunc quoque in litibus dirimendis Rhacusani utuntur, descriptas attulerant, quamquam Rhacusani, temporibus ita poscentibus, ad Venetas leges multas ipsi a se latas addiderunt.

70 Itaque nihil ueriti Venetorum fraudem mandant Benessae, ut praetextu negotiationis proficiscatur Venetias, auxilium a Veneto senatu aduersus
71 tyrannum petiturus. Qui quidem amicorum opera in senatum introductus (erat enim illi cum plerisque senatorii ordinis Venetis mercaturae commercio usus familiaris) ostendit se publice a Rhacusanis missum opem imploratum ad tyrannum e patria pellendum societatemque cum Venetis iungendam.

72 Veneti, ne a mercatorum moribus desciscerent, quorum proprium est nulla honesti ratione habita omnia utilitate metiri, ut gratuitam operam praestarent haudquaquam in animum inducere, sed officium
73 suum aliena seruitute mutare constituerunt. Rhacusani uero uel domesticae tyrannidis odio, uel quia inuidebant, ut fit, uni ex ciuibus principatum, uel quia literarum ignorantia parum idoneos sese ad ciuitatis regimen existimarent, uel quia arbitrarentur in ciuili dissidio rempublicam suam Venetorum potestati committendo neque de sua ipsorum libertate quicquam demptum iri neque imperatori Constantinopolitano iniuriam inferri, sed potius Venetorum tutela rempublicam sibi et imperio Constantinopolitano conseruatuos, iugum fere Venetorum non modo imprudenter, sed etiam
74 non sine defectionis nota accepere. Nihil enim consulto imperatore Constantinopolitano, ad quem tunc Dalmatia una cum ipsa Veneta ciuitate spectabat, eo quod illud imperium ita iam attritum esset, ut ne sese quidem posset ab hostibus defendere, nedum sociis opem ferre,

[publicum²] **MRPgo**: publicum uero **s** temporibus...poscentibus] **MPgo**: tempore ita postulante **s**: ricerchando cosi l'occasione **R** | addiderunt] **MPos**: addiderant **g** 70 fraudem] **MRPgo**: calliditatem **s** | tyrannum] **MRPgo**: hostem **s** 71 se] **MPgs**: sese **o** 72 ne...metiri] **MRPg**: *deest in os* | inducere] **os**: inducere **MPg** : pensorno **R** | constituerunt] **os**: omnino constituerant **MPg**: risolsero **R** 73 literarum...existimarent] **MRPg**: parum idoneos sese ad ciuitatis regimen existimarent **o**: sese impares tanto oneri sustinendo existimarent **s** | in...dissidio] **MPos**: in dissidio **g**: nella comune discordia **R** | conseruatuos...74 Constantinopolitano] **MRPgo**: conseruatuos, Venetorum auctoritati libenter etiamsi imprudentissime paruere **s** | fere] **RPgo**: ferre **M** 74 una...ciuitate] **MRPg**: *deest in os*

Potonje se ogledalo u trgovačkim odnosima, od kojih je dolazilo nemalo koristi i jednima i drugima (u to je, naime, doba gotovo sva roba koju su dubrovački trgovci za slavenske vladare uvozili u unutrašnjost Ilirika svakodnevno nabavljana u Mlecima): javna se pak bliskost nazirala u tome što su Dubrovčani od Mlečana prepisali zakone kojima se i sada služe u rješavanju raspr, premda su, prema zahtjevima vremena, mletačkim zakonima morali pridodati i mnoge koje su donijeli sami.

Stoga, nimalo se ne plašeci da bi ih Mlečani prevarili, nalože Beneši da, pod izlikom obavljanja trgovačkih poslova, otputuje u Mletke i od mletačkog senata zatraži pomoć protiv samovladara. A on, budući uz pomoć prijatelja uveden u senat (imao je, naime, zbog trgovačkih poslova s mnogim Mlečanima senatorskog staleža prisan odnos), obznani da ga Dubrovčani u svoje ime šalju da izmoli pomoć za protjerivanje tiranina iz domovine te da sklopi savezništvo s Mlečanima.

No, da ne odstuje od običaja trgovaca, čija je osobina sve mjeriti prema koristi, nimalo ne vodeći računa o časti, Mlečani ni ne pomisle da bi pomogli iz milosti, nego odluče svoju uslugu zamijeniti za tuđe ropstvo. Dubrovčani pak gotovo da dospješe pod njihov jaram, bilo zbog mržnje prema domaćoj samovladi, bilo zbog toga što su, kako to biva, zavidjeli na prvenstvu jednome od građana. Uzrok je možda i taj što se zbog vlastite neobrazovanosti nisu smatrali sposobnima za upravljanje državom, ili su to možda učinili jer su držali da, ako svoju državu u građanskom sukobu povjere vlasti Mlečana, neće izgubiti ništa od svoje slobode niti da će bizantskome caru nanijeti nepravdu, nego će upravo pod mletačkom zaštitom sačuvati vlastiti državni i interes Bizantskog Carstva. No, osim što je to bio nerazborit potez, nije ih zaobišla ni sramota koja sustiže izdajnike, jer se uopće nisu posavjetovali s bizantskim carem, pod kojega je tada Dalmacija, zajedno s Venecijom, potpadala, i to zato što je to carstvo već bilo tako oslabljeno da ni sebe ne bi moglo od neprijatelja obraniti, a kamoli pružiti pomoć saveznicima.

pacti sunt cum Venetis, ut exturbato illorum ope tyranno praetorem singulis annis Venetiis peterent, atque ita externae potestati fideique inexpertae sese commitunt, ut magis alium dominum quaesisse quam tyrannum effugisse et ipsi paulo post satis perspicerent, dum pro continuo ciuis sui imperio quotannis alium atque alium dominum, et hunc externum, sortirentur.

75 Et quia ui aperta pelli urbe tyrannus non poterat - id enim temporis
 Veneti nullas fere, ut dictum est, uires habebant - rem astu hunc in modum
 76 aggrediuntur. Per speciem legationis ad imperatorem Constantinopolitanum
 mittendae creantur duo oratores, quibus singulis singulae triremes armis
 ac uiris instructae attribuuntur iussique sunt nauium praefecti Rhacusano
 77 parere. Nam et Benessa una cum Venetis atque iisdem etiam nauibus in
 patriam est regressus. Vbi Rhacusam uentum est, adit tyrannum gener,
 78 fingit naues Venetas legatos Constantinopolim uehere diuertisseque
 Rhacusam amicitiae secum iungendae causa. Orat Venetos domum
 79 hospitaliter inuitet, esse inter suos primarios uiros, amicitiam eorum
 honori simul et utilitati futuram. Tyrannus, nihil minus quam generi
 80 fraudem timens, libenti animo eius paruit uoluntati. Venetos in aedes suas
 81 benigne inuitatos apparatus accipit epulis. Habitabat autem Demianus
 82 modicis aedibus ad portam urbis, paludi quae tunc ibi erat adiacentem, in
 ea regione ubi nunc Lixiuia familia e gente Ceruaria aedes habet.

83 Post epulas monet socerum gener Venetos, uti e conuiuio reuertentes
 84 ad naueis usque officii gratia prosequatur. Neque enim tyranni dignitas
 ea re minui uidebatur, quandoquidem Veneti oratores locum senatus
 85 sui legationis munere obtinerent. Posteaquam ad naueis accessere Veneti,
 rogant tyrannum (ita a Rhacusano edocti erant) uelit nauim Venetam
 ascendere, muneraque a senatu Veneto ad imperatorem Constantinopolitanum
 missa inspicere, simulque animi laxandi causa nauim paulum uehi.

[illorum] **MP**os: eorum **g** | tyrannum] **Rs**: tyrannidem **MPgo** | alium? ... dominum] **MPgs**: alium dominum **o** 75 ui... tyrannus] **MPg**: ui aperta pelli urbe tyrannis **o**: aperta ui tyrannus pelli urbe **s** | poterat] **MRPgo**: poterat sine idoneo belli apparatu **s** | id enim] **MPgo**: et id **s** | nullas fere] **MRPgo**: tenues **s** 76 imperatorem Constantinopolitanum] **MRPgo**: Constantinopolitanum imperatorem **s** 77 regressus] **MPs**: reuersus **go** 78 legatos Constantinopolim] **Rs**: legatos ad imperatorem Constantinopolitanum **MPgo** 81 aedes suas] **MP**os: aede sua **g** | accipit] **Ms**: excipit **Pgo** 82 Habitabat... habet] **Rs**: *add. e marg.* **P**: *deest in Mgo* | Lixiuia familia] **s**: Lixiuia familia **P**: della famiglia di Cerua chiamati Lixiuui **R** 84 Neque... uidebatur] **MRPos**: *deest in g* | obtinerent] **MPgs**: obtinebant **o** 85 accessere Veneti] **MRPgo**: Veneti deducti sunt **s** | rogant... erant] **RPs**: uti a Rhacusano edocti erant, rogant tyrannum **Mg**: ut a Rhacusano erant moniti, rogant tyrannum **o**

Nego, dogovore oni s Mlečanima da uz njihovu pomoć zbace tiranina te da godišnje dobivaju kneza iz Mletaka. Time se prepuste vanjskoj vlasti i neprokušanoj vjeri, i to tako da su i sami malo kasnije uočili da su prije stekli drugog gospodara nego uklonili samovladara. Jer, umjesto trajne vlasti svojega građanina, svake su godine dobivali drugog, ždrijebom izabranoga gospodara, i to stranca.

Pa budući da nije bilo moguće tiranina iz grada protjerati otvorenom silom, a u to vrijeme, kako je rečeno, mletačka je snaga bila neznatna, odluče stvar riješiti varkom, i to na ovaj način. Pod izgovorom slanja poslanstva bizantskome caru izaberu dva poslanika, svakome dodijelivši po jednu troveslarku opremljenu ljudstvom i oružjem, te naredi da se zapovjednici brodova pokoravaju Dubrovčaninu.⁴⁷ Naime, i Beneša se, zajedno s Mlečanima, istim brodovima vratio u domovinu. Kad su došli u Dubrovnik, zet ode do tiranina i izmisli da brodovi voze mletačke poslanike u Konstantinopol, te da su svratili u Dubrovnik da s njim sklope prijateljstvo. Zamoli ga da Mlečane gostoljubivo pozove u dom, jer da su to tamošnji prvaci, pa će mu njihovo prijateljstvo biti u isti čas i na čast i na korist. Ni najmanje se plašeći zetove prijevare tiranin rado udovolji njegovoj želji. Dobrohotno stoga pozove Mlečane u svoj dvor i dočeka ih uz pripremljen stol. Inače, stanovao je Damjan Juda u skromnoj kući uz gradska vrata, do močvare koja se tada ondje prostirala, u gradskoj četvrti u kojoj sada kuću ima obitelj *Lixivia* iz roda Crijevića.⁴⁸

Poslije gozbe zet upozori tasta da Mlečane na povratku s gošćenja protokolarno isprati do brodova. Naime, budući da su Mlečani svojom poslaničkom dužnošću predstavljali svoj senat, nije se činilo da se tiraninu time umanjuje dostojanstvo. Nakon što su došli do brodova, Mlečani ga zamole (tako im je Dubrovčanin savjetovao) da se izvoli uspeti na njihov brod i razgledati darove koje je mletački senat poslao bizantskome caru. Ujedno mu ponude da se, rasonode radi, brodom malo i provoza.

86 Tyrannus, genero praesertim idem suadente, Venetorum uerbis dolum
 87 haud subesse ratus nauim Venetam conscendit, ubi ei uincola extemplo
 88 indita nauesque sublatis anchoris altum petiere. Tyrannus animaduertens
 se non modo dominatione, sed et libertate priuatum, accusata Venetorum
 fraude ac generi parricidio puppi caput illisit. Itaque interiit amissi
 imperii magis quam Christiani officii memor.

89 Hic exitus fuit Demiani Iudae, cuius imperium si ciues pati potuissent,
 praeterquam quod externam seruitutem minime subituri fuissent, magis
 90 honestis artibus quam mutandis mercibus noti essent. Erat enim uir
 uehementis spiritus et bonae spei capax, satisque creditur illum patriae
 fortunam aucturum fuisse, Illyricis regulis id temporis dissidentibus et
 91 parum admodum publicae rei studiosis. Vnde haud difficulter adducor,
 ut credam Demianum, quum animaduerneret ciues suos deiecti atque
 infracti esse animi, inuasisse dominatum magis ut erigeret patriae fortunam
 quam ut orbis praesertim uirili stirpe tyrannidem in suos exerceret.

92 Sublato tyranno de medio bonisque eius in publicum redactis Rhacusani
 praetorem a Venetis ex pacto missum in urbem acceperere, qui quidem
 princeps duntaxat in senatu Rhacusano esset, caeterum nullum ius in
 ciuem Rhacusanum haberet, suaeque leges, sui magistratus Rhacusanis
 essent.

93 Igitur ciuitas ad insitam animis humilitatem sordidis Venetorum artibus
 adiectis - nempe principum suorum mores populi imitantur - coepit esse
 94 non paruo apud finitimos contemptui. Hunc contemptum Veneti, ne
 Rhacusanorum opes auerentur, consulto fouere, his suadendo, ut potius
 emundis atque uendundis mercibus incumberent quam ulli negotio libero
 95 homine digno intenti essent. Itaque accolis, feris gentibus, iniuriam per
 latrocinia inferentibus, nequaquam repugnare, sed pretio eorum beneuolentiam
 conciliare atque pecunia nauigatione quaesita finitimorum gratiam redi-
 mere, tempus quod negotiationi supererat socordia atque desidia contere-
 re.

86 ubi] **Rs:** ibi **MPgo** 87 et] **Mgs:** *deest in P:* etiam **o** 88 quam...memor] **MRPgo:**
 quam uitae cupidus **s** 89 Hic...essent] **R:** *add. e marg.* **P:** *deest in Mgo:* Hic exitus
 fuit Demiani Iudae **s** 90 Erat...91 exerceret] **Rs:** *add. e marg.* **P:** *deest in Mgo* |
 bonae] **P:** *melioris s* dissidentibus] **P:** *dissentientibus s:* in discordia **R** 92 de
 medio] **MPos:** *deest in g* acceperere] **MPos:** *receperere g* 93 Igitur] **MPgo:** inde **s** |
 ad...imitantur] **MRPg:** *deest in os* 94 emundis...uendundis] **MPgs:** *uendendis*
 atque emendis **o** | digno...essent] **MRPgo:** *digno, quod iam diu intermiserant,*
 intenti essent **s** 95 feris] **MRPg:** *fere o* | tempus...contere] **MRPs:** *deest in go*

Budući da ga je i zet osobito na to nagovarao, tiranin ne pomisli da se u mletačkim riječima krije varka te se uspne na njihov brod. Ondje ga odmah bace u lance i dignuvši sidra otplove na pučinu. Videći da je lišen ne samo vlasti, nego i slobode, on optuži Mlečane za prijevaru, a zeta za izdaju domovine, te si smrska glavu o krmu. Poginu tako, više misleći na vlast koju je izgubio, nego na obveze koje vežu svakog kršćanina.⁴⁹

Tako je skončao Damjan Juda, a da su građani mogli podnijeti njegovu vlast, ne samo što ne bi bili pali pod tuđinski jaram, nego bi bili došli na glas po časnijim vrlinama nego li je trgovačko umijeće. Bijaše on čovjek snažna duha i sposoban za velike pothvate, pa je dosta vjerojatno da bi on bio povećao moć rodnoga grada, jer u to su se vrijeme vladari u Iliriku prepirali i malo brinuli za svoje državine. To me navodi da lako povjerujem kako je Damjan, kad je opazio da su njegovi sugrađani klonuli i malodušni, prisvojio vlast više zato da bi pridonio blagostanju domovine nego zato da bi nad svojima provodio strahovladu, to više što je bio bez muškog potomstva.

Nakon što su se riješili tiranina i njegovu imovinu učinili gradskom, Dubrovčani su prihvatili kneza kojega su im poslali Mlečani.⁵⁰ Dogovor je bio da taj bude prvakom samo u dubrovačkom senatu, bez ikakvih prava nad dubrovačkim građanima, a da Dubrovčanima ostanu njihovi zakoni i dužnosnici.⁵¹

Od tog se vremena kod susjeda rodi nemali prijezir prema Gradu. Naime, urođenoj poniznosti duha pridodane su sad i sramotna mletačka umijeća - naime, narodi oponašaju navike svojih vladara. Taj su prijezir Mlečani namjerno pothranjivali da se bogatstvo Dubrovčana ne bi povećalo. Naime, nagovarali su ih da se bave kupovinom i prodajom robe radije nego da se posvete ikakvu poslu dostojnu slobodna čovjeka. Stoga Dubrovčani nikada nisu uzvraćali doseljenim divljim narodima, koji su im razbojstvima nanosili štete. Naprotiv, oni su plaćanjem stjecali naklonost susjeda, te novcem zarađenim moreplovstvom pribavljali njihovu milost, dok su vrijeme preostalo od trgovačkih poslova provodili u mlitavu besposličarenju.

96 Et quia nulli rei quae accolarum inuidiam ureret magnopere studebant, ipsa humilitas animi probitatis atque innocentiae apud finitimos obtinebat locum.

97 Per idem fere tempus regnabat in Illyrico apud Bossinates Bodinus, a Polimiro Belo, quem conditorem Rhacusanae urbis diximus, genus ducens. Is suasu uxoris Branislauum, fratrem patruelem suum, qui et ipse ad Drinum amnem exiguam Illyrici partem imperio obtinebat, ad se per speciem solemnem festi celebrandi uocatum affectati regni insimulat atque in custodiam coniicit, quo et ipse securior regnaret et posteris stabilius relinqueret imperium. Quod ubi Branislai liberi quique eum arctiore contingebant cognatione acceperunt, idem sibi quoque periculum impendere rati confestim Rhacusam cum suis omnibus, ueluti in liberam ciuitatem, se conferunt.

100 Quos Bodinus quum per literas atque legatos nequiquam repetisset - responderant enim Rhacusani se fidei suae commissos nunquam prodituros - comparato exercitu Rhacusam hostili animo accessit, in radicibusque Vergati (ita montem uocant Rhacusae imminentem) e regione urbis consedit, ubi id temporis uicus erat, quem Slauini a proximo luco, quo tunc mons erat uestitus, eorum lingua *Dubrauiam* nominabant. Atque dum fratris patruelis liberos caeterosque propinquos in suam redigere cupit potestatem, Rhacusanos bello per septennium uexauit. Nonnunquam tamen in ea oppugnatione et ipse ab obsessis crebro ex urbe erumpentibus magno affectus est incommodo, propterea quod promptissimum quemque militum, in quibus uxoris quoque fratrem, uirum fortissimum, Chosarem nomine, quem ob uirtutem magni faciebat, amisit, dum is cum Capare, eorum qui
103 obsessi erant duce, Branislai cognato, congregitur. Quippe Branislai liberi in Rhacusana iuuentute mercaturae dedita et ob id imbelli parum spei reponentes haud contemnendam externorum militum manum sui defendendi causa aere proprio conduxerant.

104 Bodinus hanc Rhacusanorum constantiam uirtutemque Branislai liberorum ac cognatorum admiratus, simul inutilis pertaesus belli tandem necato

96 quae accolarum] **MRPgo**: quae magis accolarum s 97 Polimiro Belo] **Rs**: Polimiro **MPgo** | quem...diximus] **Rs**: *add. e marg.* **P**: *deest in Mgo* 98 imperio] **Pg**: *add. e marg.* **M**: *deest in os* 100 suae] **RPgos**: *deest in M* radicibusque] **MRPs**: radicibus **go** | ubi] **MRPgo**: ibi s 102 Capare] **MPgo**: Caparo s: Capare **R** | obsessi erant] **MPgo**: obsidebantur s | Branislai cognato] **MRPos**: Branislauico gnato **g** 103 iuuentute... imbelli] **Rs**: iuuentute utpote imbelli **MPo**: iuuentute utpote impelli **g**

No, budući da nisu nastojali ni oko čega što bi osobito potpaljivalo zavist susjeda, tu dubrovačku poniznost duha susjedi su doživljavali kao njihovu čestitost i nevinost.

Gotovo u isto vrijeme u Iliriku je kod Bosanaca kraljevao Bodin.⁵² Taj je podrijetlo vukao od Pavlimira Bela, kojega smo spomenuli kao osnivača grada Dubrovnika. Na ženin nagovor, pod izlikom proslave svetka, on pozva svojega bratića Branislava, koji je i sam pod vlašću držao mali dio Ilirika uz rijeku Drinu, te ga lažno optuži da poseže za kraljevstvom i baci u zatvor.⁵³ Sve to učini zato da bi sam sigurnije vladao i potomcima ostavio čvršću vlast. A kad to dočuju djeca Branislavova i oni koji su s njim bili u užem srodstvu, misleći da ista opasnost i njima visi nad glavom, smjesta se sa svima svojima sklone u Dubrovnik kao u slobodan grad.⁵⁴

Bodin je slanjem pisama i poslanika uzalud nastojao oko njihova izručenja, jer Dubrovčani odgovore da nikada neće izdati one koji su se predali njihovoj vjeri. Zbog toga Bodin skupi vojsku i kao neprijatelj dođe pod Dubrovnik, te se u podnožju Brgata (tako nazivaju planinu koja se diže nad Dubrovnikom) smjesti nasuprot gradu.⁵⁵ Ondje u ono doba bijaše selo koje su Slaveni po obližnjem šumarku, kojim je tada brdo bilo ogrnuto, svojim jezikom nazivali *Dubrava*.⁵⁶ I dok je nastojao bratićeve djecu i ostale rođake vratiti pod svoju vlast, izmuči on Dubrovčane sedmogodišnjim ratovanjem.⁵⁷ Više je puta ipak u toj opsadi i sam od opsjedanih pretrpio veliku štetu, koji bi često provaljivali iz grada. Izgubio je tako najodličnije vojnike, među njima i ženina brata Kozara, kojega je zbog izuzetne hrabrosti veoma cijenio. Ovaj je pao kad se sukobio s Branislavovim rođakom Kočaparam, zapovjednikom vojske pod opsadom. Naime, budući da su Branislavova djeca malo nade polagala u mladost dubrovačku, odanu trgovini i zbog toga neratobornu, svojim su novcem radi vlastite zaštite skupili pažnje vrijednu četu stranih vojnika.

Bodin, zadivljen ovom postojanošću Dubrovčana i hrabrošću Branislavove djece i rođaka, a ujedno sit beskorisna rata, nakon što ubije

105 Branislauo ex agro Rhacusano excessit. Corpus interfecti sepulturae
 permissum atque a Rhacusanis in Lacromae insulae caenobio, quae
 circiter quatuor stadia ab urbe abest - ita cordi filiis fuit - magnifice pro
 cultu ciuitatis sepultum, extracto ei marmoreo, cuius adhuc extant uestigia,
 monumento.

106 Ex hac belli uexatione Rhacusanis animus simul et industria adiecta.
 107 Itaque Slauinis Dubrauiiae incolis inde ui pulsus uicum et quicquid campi
 interiacebat moenibus circumseptum cum urbe coniungunt, atque ita
 108 magnitudo urbis breui duplicatur tectis toto eo spatio exaedificatis. Et
 quoniam haud paruo certamine Dubrauiam de Slauinis coeperant Rhacusani,
 templum Diuo Nicolao pontifici, monumentum uictoriae, in capite uici,
 qui nunc fabrorum argentariorum ac uasculariorum frequens est officinis,
 109 erexerunt. Decretumque uti festo die, quo Christus ab inferis excitatus
 uitae est restitutus, senatus cum sacerdotibus eo quotannis iret supplicatum,
 quod eodem die uico sunt potiti, opera in primis quorundam mercatorum
 ac nauticorum Docleatium, qui e lacu Lignistri, ad quem Doclea sita
 erat, per Drilonem amnem (is ad Olchinium in mare euoluitur, incolae
 Boianam uocant) fruges uenales mercede conuehere soliti erant, eoque
 commercio cum Rhacusano populo hospitium inierant.

110 Hunc autem in modum Docleates Rhacusanis operam tunc nauarunt.
 111 Importauerant Docleates naui Rhacusam inter alias fruges aliquot uini
 amphoras, appetente festo die, quem Christiani Sacrosanctam resurrectionem
 appellant, quo sane solemni lustrari solent religiosi uiri, et quicquid piaculo
 112 dignum per totum annum admiserint ritu Christiano expiare. Hoc eodem
 die Slouini, ceterorum more barbarorum, non tam sacris precationibusque
 113 quam epulis et largiore uino uti solebant. Docleates animaduertentes Rhacusanos
 ita a Slouinis obsidione pressos, ut neque appellentibus nauibus in portum
 Rhacusanum tutus aditus esset, neque inde soluentibus profectio libera pateret
 (nam Bodinus uico aggere ualloque munito materiem, qua tunc abundabat,
 Vergato monte ad manum suppeditante locum fere instar urbis reliquerat,

105 a...Lacromae] **Rs**: Rhacusanorum opera et expensis in Lacromae **MPg**: Rhacusi-
 norum opera et expensis in Lacroma **o** ita] **Ros**: et ita **MPg** | cuius... uestigia] **Rs**: quod
 adhuc extat cuius adhuc extant uestigia (*add. e marg.*) **P**: quod adhuc extat **Mgo** 107
 exaedificatis] **MPos**: aedificatis **g** 109 uico] **MRPgs**: *deest in o* | opera...113 pateret]
Rgs: *add. e marg. usque ad uocem* precationibusque, *deinde usque ad finem libri, excisi*
ultimi folii originale textum continentis loco, historiologiae textus nouis in foliis scriptus
P: *deest in Mo* | hospitium] **Ps**: amicitia **R**: hospitalitatem **g** 111 Importauerant] **RPg**:
 importauerunt **s** 112 precationibusque] **RPs**: precationibus **g**

Branislava napokon ode iz dubrovačkog kraja.⁵⁸ Tijelo ubijenoga bude ostavljeno za pokop, pa ga Dubrovčani, po želji sinova, polože u grob u samostanu na otoku Lokrumu, koji je oko četiri stadija udaljen od grada. Prema dubrovačkom običaju obavljen je veličanstven sprovod, a Branislavu bude postavljen mramorni spomenik kojemu se do dana današnjega poznaju tragovi.

Ovaj rat izmuči Dubrovčane, no ujedno im poraste i duh i poduzetnost. Stoga silom protjeraju slavenske stanovnike Dubrave, pa selo i što god je polja između ležalo opašu zidinama i spoje s gradom.⁵⁹ Tako se veličina grada zakratko udvostruči, jer su u čitavom tom prostoru izgrađene kuće.⁶⁰ Pa kako su Dubrovčani Dubravu Slavenima preoteli uz veliku borbu, kao spomenik pobjede podigli su crkvu Svetom Nikoli biskupu na početku ulice koja je danas puna radionica srebrnara i lončara.⁶¹ I bi odlučeno da svake godine na blagdan Kristova uskrsnuća iz mrtvih senat sa svećenicima onamo ide na molitvu, jer su se na isti dan domogli sela.⁶² To su pak učinili ponajviše zaslugom nekih dukljanskih trgovaca i pomoraca koji su sa Skadarskog jezera, uz koje je smještena Duklja, po rijeci Drilonu (ona u more utječe kod Ulcinja, a stanovnici je zovu Bojana) običavali uz naknadu prevoziti plodove za prodaju, te su kroz tu trgovinu stupili u prijateljstvo s dubrovačkim narodom.⁶³

A tada su Dukljani Dubrovčanima pomogli na ovaj način. U Dubrovnik su, između ostalih plodova, uvezli nekoliko bačava vina, jer se bližio blagdan koji kršćani nazivaju Uskrsom. Budući da je to svetak, pobožni su se ljudi na taj dan običavali očistiti od grijeha i po kršćanskom običaju okajati sve što su vrijedno pokore učinili tijekom godine. Na taj se, pak, isti dan Slaveni, poput ostalih barbara, nisu toliko predavali svetoj službi i molitvama koliko su obilnije uživali u jelu i piću. Dukljani pak uvidješe da je slavenska opsada tako stegla Dubrovčane da se u dubrovačku luku niti može sigurno brodovima doploviti, niti iz nje slobodno otploviti. Naime, Bodin je, budući da mu je drvena građa s Brgata bila na dohvat ruke, selo utvrdio zidom i nasipom, te je to mjesto ostavio gotovo na priliku grada;

Bossinatibus eum custodire iussis, diuturnaue obsidio ac bellum sustinendum esse uidebatur), itaque adeunt praetorem Rhacusanum, ostendunt se inuenisse uiam Rhacusanae obsidionis soluendae.

114 Communicato consilio modoque agenda rei composito collaudantur
 Docleates praemiorumque spe pro fortuna, quae tunc erat ciuitatis, onerati
 115 promissi fidem praestare maturant, tempori insidiandum rati. Tuto igitur
 116 aditu impetrato uinum Slouinis leui pretio de industria addicunt. Quos
 ubi cibo uinoque grauatos, nullamque pro castris stationem hosti obiectam
 Docleates conspiciunt (nempe eodem die et Rhacusanos epulis uinoque
 indulgere credebant), signum quod conuenerat Rhacusanis edunt, qui
 117 impetu in castra Slouinorum facto ea momento capiunt. Inermes uinoque
 graues partim trucidant, partim uinctos in urbem suam pertrahunt, atque
 118 ita obsidionis bellique Slouinici finis impositus. Docleates uero hoc merito
 119 in ciuitatem recepti atque in patritios adsciti. Tradunt autem hos Malasconios
 et Graedeos fuisse, quorum alteri iam pene extincti sunt, alteri diuitiis
 et auctoritate inter suos adhuc florent.

120 Amplificata moenibus ac tectis urbe ciuium quoque numerus in dies
 magis magisque augebatur: nam multi ex proximis regionibus, Illyrico,
 Macedonia, Epiro, Graecia, atque etiam nonnulli ex Italia eo habitatum
 conuenere, ciuitatis magis institutis ac moribus quam soli felicitate ulla
 121 capti. Eorum quidam in patritios allecti opibus ac familiae amplitudine
 clari ad hanc durant diem.

122 Caeterum quum ciuitas soli asperitate frumento anguste uteretur,
 nauigationi multo enixius quam antea inopia cogente incumbere coepit,
 frugesque nauibus conuehere, nec non alias merces aliis, ut fieri solet,
 123 permutare. Ex qua profecto re et ingentes breui compararunt opes, et
 Illyricis regulis mercibus aduectis magno simul usui, simul uoluptati esse.

124 Sane prisci Rhacusani finitimos reges omnibus officiis adeo prosequuti sunt, ut uir religione insignis, Stephanus Nemagna, Bossinatibus in Illyrico id temporis imperans, Rhacusanorum in se officiis,

113 diuturnaue...bellum] **RPgs**: diuturna obsidio bellumque **Mo** | itaque...119 florent] **RPgs**: *deest in Mo* 114 tempori...rati] **Pg**: tempori insistendum rati **s**: parendogli esser tempo commodo a fare insidie **R** 115 addicunt] **Pg**: indicunt **s** 119 Malasconios...Graedeos] **s**: Malasconios et Gradaeos **P**: Malascouios et Gredeos **g**: di Mlascognia et di Gradi **R** 120 atque...ex] **RP**s: *deest in Mgo* 121 allecti] **MPos**: electi **g**: fatti **R** 122 inopia cogente] **MRPgo**: *deest in s* 123 re] **MPgs**: *deest in o* | compararunt] **MPgs**: comparare **o** 124 omnibus...sunt] **MPgs**: adeo sunt persecuti omnibus officiis **o** | id temporis] **MRPgs**: *deest in o* denominata] **MPgs**: denominatam **o**

a ostavljena bosanska posada, kojoj je zapovjedbno da utvrdu čuva, slutila je na dugotrajnu opsadu i rat. Odu stoga do dubrovačkog kneza i objave da su našli način kako da se opsada Dubrovnika prekine.⁶⁴

Kad su priopćili plan i kad bje uglavljen način njegove provedbe, Dubrovčani pohvale Dukljane, koje zbog bogatstva u kojem je u to doba grad uživao ispuni nada da će biti nagrađeni. Stoga oni, smatrajući da treba iskoristiti povoljan trenutak, požure izvršiti obećano. Isposlovavši, dakle, siguran pristup, Dukljani Slavenima hotimice ponude vino jeftinije. Pa kad opaze da su vino i hrana ove omamili i da pred taborom nije postavljena nikakva straža (naime, Slaveni su bili uvjereni da se istoga dana i Dubrovčani odaju jelu i piću), daju odgovarajući znak Dubrovčanima, koji udare na slavenski tabor i za tren ga zauzmu.⁶⁵ Nenaoružane i vinom opijene Slavene dijelom pobiju, a dijelom vezane dovuku u svoj grad. Tako je učinjen kraj opsadi i ratu sa Slavenima. Dukljani su za ovu zaslugu primljeni u grad i uvršteni među patricije. Kažu pak da su to bili Mlascogne i Gradići, od kojih su jedni već gotovo izumrli, dok se drugi i dan danas među svojima odlikuju bogatstvom i ugledom.⁶⁶

Nakon što je grad povećao svoje zidine i broj kuća, svakodnevno se sve više povećavao i broj stanovnika. Naime, mnogi iz obližnjih krajeva, Ilirika, Makedonije, Epira, Grčke, te poneki iz Italije, dođoše ondje stanovati, privučeni više dubrovačkim navikama i mentalitetom nego nekakvom plodnošću tla.⁶⁷ Od njih su neki zbog bogatstva primljeni među patricije, pa kao slavne i moćne obitelji opstoje do dana današnjega.⁶⁸

Što se ostaloga tiče, budući da je Grad zbog škrtta tla oskudijevao hranom, počeo se, tišten oskudicom, mnogo više nego prije baviti moreplovstvom, brodovima dovoziti žito i, po običaju, jednu robu mijenjati za drugu. Iz toga osobito zakratko stekoše ogromno bogatstvo te prvacima Ilirika, zbog opskrbe robom, postadoše ujedno na veliku korist i ugodu.

Zaista su stari Dubrovčani susjednim kraljevima toliko išli na ruku da im je po pobožnosti znamenit muž Stefan Nemanja, koji je u to vrijeme zapovijedao Bosancima u Iliriku, potaknut uslugama kojima su Dubrovčani

quibus eius gratiam promeruerant, permotus non mediocrem his Stanei
 agri partem dono dederit cum tota chersoneso a Rhataneo castello
 125 denominata. Distat autem Rhatanea chersonesus ab urbe Rhacusa, qua
 illa continenti adnectitur, triginta fere millibus passuum; qua quidem in
 Fauonium excurrans, quinquaginta circiter millia passuum protenditur.
 126 Latere Septentrioni obiecto Naresium efficit sinum, cuius os Phariam,
 seu, ut nunc dicitur, Lesinam excipit insulam; qua Austrum spectat, ei
 Melyte et Corcyra Nigra adiacent.

127 Quin etiam eadem fere tempestate Lodouicum Hungarorum regem,
 Caroli filium, eum qui cum Venetis bellum gessit, amicitiam cum Rhacusanis
 128 instituisse comperio. Etenim quum Ludouicus rex ex quibusdam maritimae
 Dalmatiae urbibus Venetos expulisset, Rhacusanos liberos et suis legibus
 in perpetua tamen Hungarorum societate, in qua ad hanc diem integerrima
 fide permanserunt, aetatem agere permisit, iussos duntaxat quingentos
 aureos nummos annui census nomine pendere, non quo stipendiariam
 urbem efficeret, sed ut leue tributum urbi Dalmatiae opulentissimae
 impositum testaretur Dalmatiam ipsam esse Hungarici regni prouinciam
 et ad regis imperium spectare.

129 Porro Hungari, attrito Constantinopolitano imperio, a Seuropyli
 Dalmatarum regis usque tempore affinitatis iure Dalmatiam imperio
 suo adiunxerant, ipsius Seuropyli filia, quum is uirili stirpe careret, regi
 130 suo in matrimonium accepta. Sunt enim authores qui tradunt Seuropylium
 non omnino orbem liberis decessisse, sed filiam sibi superstitem reliquisse.
 131 Quanquam multis ante annis primi Hunni, mox Vcri Magere duce Dalmatiam
 132 de Romanis deletis Salonis, coeperant suoque regno adiecerant. Occupauerant
 autem Veneti quasdam in litore Dalmatico urbes, cum quorundam regum
 ignauia, tum intestina Dalmatarum seditione.

125 Rhatanea] **MPs:** Rhatana **go** | Rhacusa] **Ms:** Rhacusana **P** **126** Naresium]
MPgs: Naronensium **o** | seu...Lesinam] **Ps:** *add. e marg.* **M:** *scriptum post* insulam
Rg: *deest in o* **127** instituisse] **RPs:** instaurasse **Mgo** **128** maritimae...urbibus]
MPgs: Dalmatiae urbibus maritimae **o** Rhacusanos...pendere] **RPs:** quingentos
duntaxat aureos annui census nomine Rhacusanos pendere iussos, caetera liberos
et suis legibus, in perpetua tamen Hungarorum societate, in qua ad hanc diem
integerrima fide permanserunt, aetatem agere permisit **Mgo** | hanc] **Mgos:** hunc **P** |
non...spectare] **RPs:** *deest in Mgo* **130** Sunt...131 adiecerant] **RPgs:** *deest in Mo*
131 multis...annis] **RPg:** multis annis **s** | Vcri] **Pg:** *incertum utrum* Vcri *an* Vcri *in*
R: Vcri **s** | coeperant] **P:** ceperunt **gs** | adiecerant] **P:** adiecerunt **gs**

stekli njegovu zahvalnost, darovao veliki dio stonskog teritorija s čitavim poluotokom, koji se prema kaštelu naziva Rat.⁶⁹ Udaljen je, pak, poluotok Rat, na mjestu gdje se drži kopna, od grada Dubrovnika gotovo 30 milja, te se, pružajući se prema zapadu, proteže u dužinu od otprilike 50 milja. Stranom okrenutom prema sjeveru tvori neretljanski zaljev, čija usta obuhvaćaju otok Hvar ili, kako se sada naziva, Lesnu; na jugu uza nj leže Mljet i Korčula.

Pronalazim uistinu i to da je gotovo u isto vrijeme s Dubrovčanima ustanovio prijateljstvo Ludovik, Karlov sin, kralj ugarski koji je vodio rat s Mlečanima.⁷⁰ Naime, kad je kralj Ludovik protjerao Mlečane iz nekih gradova primorske Dalmacije, dozvolio je da Dubrovčani žive slobodno i po svojim zakonima, u trajnom ipak savezništvu s Ugri, u kojem su s najčvršćom vjerom ostali i do dana današnjega. Jedino je naredio da u ime godišnjeg poreza plaćaju 500 zlatnika, a to ne zato da bi grad učinio podložnim plaćanju danka, nego da neznatno davanje nametnuto najbogatijem gradu Dalmacije posvjedoči kako je i Dalmacija provincija Ugarskog kraljevstva, podložna kraljevoj vlasti.⁷¹

Ugri su, inače, budući da je Bizantsko Carstvo oslabjelo, još od vremena dalmatinskog kralja Svetopeleka tazbinskim pravom Dalmaciju stavili pod svoju vlast. Naime, njihov je kralj za ženu uzeo kćer Svetopelekovu, a on je bio bez muških potomaka. To stoji u izvorima koji tvrde da Svetopelek nije umro sasvim bez djece, nego da je kao nasljednika ostavio svoju kćer.⁷² Premda, prije mnogo godina Rimljanima su, razorivši Salonu, Dalmaciju oduzeli i svojem kraljevstvu pridružili najprije Huni, a zatim Ukri pod Magerovim vodstvom.⁷³ Mlečani su, pak, bili zauzeli neke gradove na dalmatinskoj obali, kako zbog nemara nekih kraljeva, tako i zbog građanskih sukoba Dalmatinaca.

- 133 Porro ferunt hanc Ludouici regis societatem Rhacusanis magno extitisse splendori atque emolumento, cum apud caeteros Dalmatas, tum maxime apud Bossinates reges, apud quos sane, pulsus e litore Dalmatico Venetis, summam coeperant obtinere auctoritatem, magnusque his honos fidesque praecipue ob integritatis famam est habita.
- 134 Caeterum ciuitas Venetorum imperio liberata parum abfuit, quin haud multo post quorundam adolescentium, leuitate animi et egestate, ut fit, uenaliū, proditione diriperetur, quos quidem nominatim tradere familiae dignitas, in qua nati sunt, prohibet. Tulit enim ea domus uiros plures singulari facundia praeditos, patriae studiosos, multisque artibus
- 135 ciuilibus claros. Hi igitur iuuenes a quodam regulo Bossinate, urbi Rhacusae uicino, pecunia corrupti ac promissis ingentibus inducti, adscitis sibi quibusdam etiam a plebe hominibus, constituerant clam
- 136 nocte in urbem Bossinatem armatum accipere. Bossinas, cui ad inuadendam urbem festinanti omnis cunctatio ob praedae cupiditatem longa esse uidebatur, ratus incoepa a coniuratis siue poenitentia facinoris omitti siue socordia animi differri, dat literas ad coniuratos cuidam agresti, quibus adhortabatur ipsos coniuratos, uti promissa mature praestare curarent, se cum exercitu ad urbem
- 137 constituto die praesto affuturum. Literae, dum parum caute ab agresti consciis redduntur, interceptae proditionem manifestam fecerunt. Itaque coniurati deprehensi quaestioneque habita conuicti meritas patriae poenas dedere, omnibus, qui sanguine eos contingebant, non modo huiusce poenae laetis,
- 138 sed etiam supplicii pene exactoribus. Ferunt enim quendam, cuius fratris filius coniurationis damnatus erat, purpurea ueste indutum in foro inambulasse dum de coniuratis poena caperetur.
- 141 Iisdem fere temporibus ager Epidaurius, addita Vitalina et tota regione quae ab aquaeductu lingua Epidauria Canalis appellatur, post sexingentos circiter annos ab excidio Epidauri, pretio quibusdam accolis regulis Bossinatibus soluto recuperatus est uiritimque inter ciues magna ueterum possessorum inuidia atque contentione diuisus.

133 Porro ferunt] **MPgs**: ferunt autem **o** | litore Dalmatico] **RPgs**: Dalmatia **Mo** 134 Caeterum...154 sequentes] **RPgs**: *deest in Mo* 135 multisque...claros] **s**: multisque ciuilibus rebus claros **P**: multisque muneribus claros **g**: per molte rationi ciuili illustre **R** 136 a²] **P**: e **gs** 137 festinanti] **RPg**: *deest in s* adhortabatur] **Rs**: adhortatur **Pg** | praesto] **Pg**: *deest in s* 139 poenae] **Ps**: poena **g** etiam] **RPg**: *deest in s* 141 Vitalina] **gs**: Vitalia **P**: Vitaglina **R** | aquaeductu] **RPs**: aquae **g** | appellatur] **gs**: appellantur **P** | sexingentos] **g**: sexingentos **P**: sexcentos **s** Epidauri] **gs**: Epidaurio **P** | accolis regulis] **RPg**: accolis **s**

Kažu nadalje da je ovaj savez s kraljem Ludovikom Dubrovčanima bio na veliku slavu i probitak, kako kod ostalih Dalmatinaca, tako ponajviše kod bosanskih kraljeva kod kojih su, nakon što su Mlečani protjerani s dalmatinske obale, počeli uživati najveći ugled, te su im, osobito zbog poštenja po kojem su došli na glas, iskazivani velika čast i povjerenje.

Između ostalog, malo je nedostajalo da država, oslobođena od mletačke vlasti, nedugo zatim bude osvojena izdajom nekih potkupljivih mladića.⁷⁴ Njih su na to naveli lakomislenost i, kako to obično biva, siromaštvo, no ugled obitelji u kojoj su rođeni priječi mi da spomenem njihova imena.⁷⁵ Dala je, naime, ta kuća mnoge muževe nadarene jedinstvenom rječitosti, koji su brinuli za domovinu te joj svojim sposobnostima bili na višestruku korist i slavu.⁷⁶ Ovi su, dakle, mladići, podmićeni i zavedeni novcem i velikim obećanjima nekog bosanskog vladara iz dubrovačkog susjedstva, odlučili naoružane Bosance noću potajno pustiti u grad, a za taj su naum na svoju stranu pridobili i neke ljude iz puka. No Bosanac, koji se žurio napasti grad te mu se zbog pohlepe za plijenom svako oklijevanje činilo dugim, pomisli da su urotnici od pothvata zbog kajanja odustali ili ga zbog nemara odgodili. Pošalje stoga po nekom seljaku urotnicima pismo u kojem ih potiče da se potruže brzo izvršiti ono što su obećali, a da će on na ugovoreni dan biti pod gradom. No, zbog neopreza seljaka koji ga je urotnicima nosio, pismo bje preoteto te izdaja iziđe na vidjelo. I tako urotnici bijahu uhvaćeni te nakon saslušanja osuđeni da plate zasluženu kaznu domovini. Pritom su svi koji su s njima bili u srodstvu bili takvom kaznom ne samo zadovoljni, nego umalo da kaznu nisu sami i izvršili. Kažu, naime, da je neki Dubrovčanin, kojemu je nećak bio osuđen za urotu, u svečanu odijelu šetao trgovom dok se nad urotnicima izvršavala kazna.⁷⁷

Gotovo u isto vrijeme Dubrovnik, uz isplatu odštete nekim susjednim velikašima Bosancima, ponovno stekne vlast nad epidaurskim područjem, oko 600 godina nakon njegove propasti. Tomu bude pridodana i Vitaljina te čitav kraj koji se po vodovodu epidaurskim jezikom naziva *Konal*.⁷⁸ Taj kraj građani između sebe podijele, no uz veliku zavist i suprotstavljanje starih posjednika.⁷⁹

142 Quod autem Canalensis ager territorii Epidaurii fuerit, argumento est
opus mirabili structura effectum, quo a uigesimo prope milliario aqua
143 in urbem perducta est, partim subterraneo riuo, partim substructione,
partim opere arcuato. Cuius quidem operis a Slouinis procul dubio euersi
adhuc extant uestigia atque quibusdam in locis inscriptiones Latinis
literis nomina curatorum indicantes.

144 Per idem quoque tempus Sigismundus Augustus, Hungarorum ac
Bohemorum rex, Phariam, quam quidam Lesinam, ut dictum est, uocant,
Brattiam et Corcyram Nigram, insulas habitatoribus satis frequentes,
singulari benignitate in Rhacusanos usus ditioni Rhacusanae adiunxit.
145 Iam coeperant Rhacusani praetores mittere qui insulanis ius dicerent.
146 Quos cum uiderent Pharenses praesertim regendis populis minime idoneos,
utpote iuris dicundi literarum inscitia imperitos - Rhacusani enim soli
pene mercaturae per ea tempora dediti erant, pauci admodum literis,
quae nunc quoque perrarae sunt Rhacusae, dabant operam - ad hoc,
quum audirent Canalensem agrum inique et per summam iniuriam
ueteribus possessoribus ereptum, adeo consternati sunt, ut, ni seniorum
147 auxilio uis prohibita esset, praetores urbium uiolati fuissent. Itaque
confestim consilium coeperunt sese in regiam potestatem restituendi,
adiutore in primis Iaxia quodam ex Naresiis principibus.

148 Erat Iaxias et per se Rhacusanis infensus, ut est inter plerosque uicinos
ex aemulatione odium: itaque profectus in Hungariam adit Barbaram,
149 Sigismundi uxorem, cui se cordi esse haud quaquam ignorabat. Erat
enim et ipse ex aulicis Augusti, florentique aetate ac forma corporis
eximia, et regina feminarum uitia uergens etiam annis non exuerat.
150 Itaque compositis criminibus in Rhacusanos persuadet reginae, ut cum
imperatore agat, ut insulae Rhacusanis nuper attributae liberae sub
Caesaris imperio de caetero essent, ne Rhacusanorum simul regendi inscitia,
151 simul tyrannide perditum eant. Sigismundus uxoris oratione inductus dat
Iaxiae Naresio literas ad Rhacusanos, quibus iubebat eos insulis excedere

144 quoque] **Pg**: fere s: ancora **R** | Lesinam] **gs**: Lesinem **P** 146 Quos... fuissent] **RPg**:
quumque hi nouam dominationem aegre ferrent, et Rhacusanos ob Canalensem agrum
cum Radoslao Paulouich colluctantes uexari et in discrimen adduci uiderent, uix bene
coalitum imperium detrectare conati sunt, et ni seniorum auxilio uis prohibita esset,
praetores urbium uiolati fuissent s | seniorum] **RPs**: saniori **g** 147 Itaque] **RPg**: itaque
insulani s 149 uitia] **RPs**: uitam **g** 150 Rhacusanorum... tyrannide] **RPg**: Rhacusa-
norum, ut ipse aiebat, tyrannide s eant] **Pg**: irent s 151 Naresio] **Ps**: Naresii **g**

A da je konavosko polje pripadalo teritoriju Epidaura dokazom je građevina čudesne izrade kojom je u grad dovedena voda s gotovo dvadeset milja udaljenosti, dijelom podzemnim tokom, dijelom kanalom u ravnini sa zemljom, a dijelom na lukovima. Tragovi te građevine, koju su koji su bez sumnje razorili Slaveni, te mjestimični latinskim slovima pisani natpisi s imenima onih koji su se za gradnju pobrinuli, postoje do dana današnjega.

Gotovo u isto vrijeme car Žigmund, ugarski i češki kralj, budući jedinstveno dobnostiv prema Dubrovčanima, pridruži dubrovačkom području dobro naseljene otoke Hvar, koji sada, kako je rečeno, zovu Lesnom, te Brač i Korčulu.⁸⁰ I već su Dubrovčani počeli otočanima slati kneževe da nad njima izvršavaju sudsku vlast, kadli ovi, a posebice Hvarani, uoče da su ti kneževi nedorasli vladanju nad drugim ljudima, jer zbog svoje neobrazovanosti nisu bili vični sudovanju. Naime, Dubrovčani su se u ono doba bavili gotovo jedino trgovinom, pa su rijetki bili obrazovani, a još i danas ih je u Dubrovniku vrlo malo. Uz to, kad su dočuli da je konavosko polje uz najveću nepravdu oteto starim vlasnicima, toliko su se uznemirili da bi gradski poglavari, da starije glave nisu spriječile upotrebu sile, bili nastradali.⁸¹ Stoga otočani smjesta odluče da se ponovo stave pod kraljevsku vlast, u prvom redu uz pomoć nekog neretljanskog prvaka Jakše.⁸²

S Dubrovčanima i sam Jakša bijaše u sukobu i mržnji, kakva se zbog suparništva rađa kod većine susjeda. Stoga, oputovavši u Ugarsku, dođe do Žigmundove žene Barbare, za koju je dobro znao da joj je srcu drag. Bijaše, naime, i sam jedan od Žigmundovih dvorjana, u najboljim godinama i izvrsne tjelesne ljepote, a ni kraljica se, iako već u poodmakloj dobi, nije još bila oslobodila ženskih slabosti.⁸³ I tako, izmislivši optužbe protiv Dubrovčana, nagovori kraljicu da isposluje kod kralja da otoci koji su nekoć dodijeljeni Dubrovčanima nadalje budu pod kraljevskom vlašću, da ne propadnu zbog dubrovačke nevičnosti upravljanju, odnosno njihove tiranije. Žigmunda pak supruga u to uvjeri, te on dade Jakši Neretljaninu pismo za Dubrovčane kojim im naređuje neka napuste otoke,

atque a potestate Rhacusanorum omnino exemptas Iaxiae tradi, Rhacusanis oratoribus apud Caesarem nequicquam nitentibus ne insulae fidelibus sociis, falsis Iaxiae criminibus, adimerentur.

152 Sed crimen ualuit eo maxime quod Rhatanei Canalensisque agri diuisio
eiectis ueteribus colonis parum purgata esset, cum insulani alienae cladis
exemplum metumque, qui non uanus esse uidebatur, in suam defensionem
153 contulissent. Itaque, licet Rhacusanorum studium et fides erga regem
omnibus satis nota essent, cupiditas tamen alieni agri causam eorum
154 euertit. Nempe Rhacusani, non modo imperium insularum quaerebant,
sed etiam priuatas possessiones prauo consilio inuito sibi uendicare
conabantur, mercaturae consuetudine proprium magis quam publicum
emolumentum sequentes.

155 Quo autem studio fidem caeteris in rebus semper coluerint Rhacusani,
eo maxime tempore declaratum est, quo Georgius, Triballorum ac Dardanorum
rex, Stephani Nemagnae successor fere ultimus, regno a Turcis pulsus
156 Rhacusam una cum familia se recaepit ui magna auri secum allata. Nam
quum fidei senatus Rhacusani sua omnia credidisset, Rhacusani neque
terrore Turcarum, quo fere Europa id temporis magnopere perculsa erat,
157 neque ullo praemio adduci potuerunt quo minus fidem seruarent. Quam
profecto constantiam Amurathum Othomanum, Turcarum regem,
uehementer admiratum dixisse ferunt urbem haud facile perditum iri,
in qua scilicet tanti ducitur fides.

158 Caeterum Rhacusani haudquaquam contenti hoc tantummodo in
Dardanum regem officio consuluerunt ei, uti confestim Hungariam peteret
159 fortunamque recuperandi regni tentaret. Itaque Rhacusanis nauibus
Scardonam deductus inde in Hungariam profectus breui ab Hungaris,
quum opera Iani Chugniadis, regis Matthiae patris, tum thesauro in militum
stipendium erogato, quem ei, ut dictum est, Rhacusani conseruarant, in
regnum est restitutus.

160 Atqui recuperato regno haud immemor beneficii Dardanus rex extitit.
161 Semper enim gratiae Rhacusanis referendae summo studio incubuit atque

152 crimen] **RPg**: crimen plus s eo...contulissent] **RPg**: *deest in s* 153 cupiditas...
agri] **RPg**: cupiditas tamen et muliebre lenocinium s 154 Nempe...sequentes]
RPg: *deest in s* 155 caeteris...rebus] **RPgs**: *deest in Mo* 157 profecto] **Pgs**:
quidem **Mo** | in qua] **Pgs**: ubi **Mo** 158 uti] **MPgo**: ut s 159 quum] **MPgo**: tum s |
opera] **MPgs**: *deest in o* | stipendium] **os**: stipendio **MP**: stipendia **g** ut...est] **RPgs**:
deest in Mo 161 incubuit] **Pgs**: operam dedit **Mo**: fece sempre ogni sforzo **R**

a otoci pak, posve oslobođeni od dubrovačke vlasti, neka se predaju Jakši. Dubrovački su poslanici uzalud kod cara pokušavali isposlovati da zbog lažnih Jakšinih optužbi ne oduzima otoke vjernim saveznicima.⁸⁴

No potvora je ipak prevagnula, tim više što se za oduzimanje vlasništva starim posjednicima poluotoka Rata i Konavala Dubrovčani nikad nisu opravdali, pa su otočani u svoju obranu iznijeli primjer štete koju su ovi nanijeli drugima i izrazili strahovanje koje se činilo sasvim osnovanim. I tako, iako je svima bila dobro poznata dubrovačka vjernost i ljubav prema kralju, ipak im je pohlepa za tuđim posjedima naškodila u ovom sporu. Naime, Dubrovčani ne samo da su se htjeli dokopati vlasti nad otocima, nego su zlom namisli pokušavali sebi prisvojiti i tamošnje tuđe posjede, opet pritom, prema običaju trgovaca, više vodeći računa o vlastitog nego o općoj koristi.

A kakvom su inače revnošću Dubrovčani uvijek obdržavali zadanu riječ najviše se pokazalo u ono vrijeme kad su Đurđa, kralja onih koji obitavaju na području Dardanije i Tribalije, kao gotovo posljednjega nasljednika Stefana Nemanje Turci protjerali iz kraljevstva, te se zajedno s obitelji sklonio u Dubrovnik, donijevši sa sobom veliku količinu zlata.⁸⁵ Naime, budući da je sve svoje povjerio dubrovačkom senatu, Dubrovčane niti strah od Turaka, koji je u to vrijeme potresao Europu, niti ikakva nagrada nisu mogli navesti na to da izdaju ukazano im povjerenje. Kažu da je Murat, car otomanskih Turaka, rekao da se silno divi toj postojanosti i da neće lako propasti grad u kojemu se toliko drži do zadane riječi.

Uostalom, ne zadovoljivši se samo ovom uslugom dardanskom kralju, Dubrovčani mu savjetuju da smjesta ode u Ugarsku i iskuša sreću u ponovnu zadobivanju kraljevstva. I tako bje dubrovačkim brodovima odvezen u Skradin, odakle pak otputuje u Ugarsku. Ondje mu Ugri, kako uz pomoć Ivana Hunjada, oca kralja Matije, tako vojskom plaćenom od blaga koje su mu, kako je rečeno, Dubrovčani čuvali, ubrzo obnove kraljevsku vlast.⁸⁶

Pritom dardanski kralj, ponovo zadobivši kraljevstvo, nije zaboravio dobročinstvo. Uvijek je, naime, silno nastojao vratiti uslugu Dubrovčanima,

162 adeo omnibus eos est prosequutus officiiis, ut etiam modum excesserit.
 163 Nam praeter alia in Rhacusanos beneuolentiae indicia, ubicumque ipse
 imperitabat, cuique Rhacusano cui debitorum suum indicta etiam causa,
 ac nulla magistratus interposita auctoritate, ob aes creditum nectere atque
 164 in neruo domi suae tenere permisit. Quo facto multi ex Rhacusanis id
 temporis amplissimas nacti sunt opes, quibus sane, et publice et priuatim,
 urbs magnopere est exulta.

164 Caeterum Rhacusani, mente eorum secundis, ut fit, rebus sublata,
 165 fortuna sua haud modeste uti coepere. Itaque cum Stephano Cossacio,
 Volcatii filio, Bossinate finitimo et amico, sub quo aliquot Dalmatiae
 regiones tunc erant, inimicitiiis stolide ac optimo quoque, et imprimis
 Iupano Bono Marinoque Restio dissentientibus, susceptis, adeo pertinaciter
 per summam etiam temeritatem armis contenderunt, ut absumpta eo
 bello magna ui auri in externos milites, ultimum pene in discrimen, tum
 166 ab suis militibus, tum ab hoste, libertatis amittendae deuenerint. Nam
 conducti ab Italia milites, uidentes Rhacusanos imbelles esse et praedae
 expositos, consilium inierunt, ut urbem prius direptam alienae subiicerent
 167 potestati. Quae coniuratio, cum per quosdam ciues, qui senserant id agi,
 enuntiata esset Rhacusano senatui, in re trepida ciuitati non defuit consilium.
 168 Nempe milites scelesti consilii participes per speciem expeditionis extra
 urbem ablegatos posthac urbem ingredi non permiserunt, itaque urbs
 incolumis ab intestino hoste conseruata.

169 Verum fugatis mox ab externo hoste Rhacusanis copiis rebusque
 170 accisis consternata ciuitas in detestabili scelere spem posuit salutis. Erat

| etiam...excesserit] **RPgs:** *deest in Mo* 162 Nam] **RPgs:** ut **Mo** in!...beneuolentiae]
RPgs: beniuolentiae in eos **Mo** cuique] **Ps:** permiserit cuique **Mog** | permisit] **Ps:** *deest in*
Mog 164 mente...sublata] **Pgs:** mente ut fit secundis rebus sublatis **M:** secundis rebus
 sublatis **o** 165 Volcatii...Bossinate] **RPgs:** *deest in Mo* | tunc erant] **RPgs:** tunc erant
 (*mutatum e* suberant) **M:** suberant **o** | stolide...dissentientibus] **Pg:** stolide **Mo:** imprudenter
 ac optimo quoque, et inprimis Iupano Bono et Mario Restio dissentientibus **s** | per...temeritatem]
RPg: *deest in Mos* | in!...169 copiis] **RPgs:** *deest in Mo* 166 imbelles esse] **RPg:**
 bellicae rei parum deditos **s** 167 enuntiata] **Ps:** annuntiata **g** 169 rebusque...174 promissa]
RPg: accisisque rebus suis in detestabili scelere unum ex Stephani liberis, qui natu maximus
 erat, spe pecuniae illecto, persuaserunt a patre ad Turcas descisceret, atque ne belli quidem
 iure seruato luctati (licitati *in marg.*) sunt, hostilis capitis pecunia percussori promissa **M:**
 accisisque rebus suis unum ex liberis, qui maximus natu erat, atque ne belli quidem iure
 seruato, licitati sunt, hostilis capitis percussori pecunia promissa **o:** *usque ad* uti (174)
concordantia cum RPg, deinde ad Turcarum imperatorem confugiat suisque rebus faede
 attritis prouideat **s** | detestabili scelere] **MRPg:** nouo molimine **s:** *deest in o*

pa ih je na svaki način tako obasipao uslugama da je u tomu i prešao mjeru. Naime, osim drugih znakova naklonosti prema Dubrovčanima, gdje god je sam vladao, dozvolio je svakom dubrovačkom građaninu da svojega dužnika, bez posredovanja državnih službenika, zbog posuđena novca liši slobode i zadrži kod sebe do održavanja parnice. Time su mnogi Dubrovčani u to vrijeme stekli silno bogatstvo kojim se, naravno, i javno i privatno uljepšao grad.⁸⁷

Između ostalog, Dubrovčanima, kako to inače biva, zbog blagostanja poraste samopouzdanje, pa počnu preko mjere iskorištavati naklonost sudbine. Tako su nepromišljeno dospjeli u neprijateljstvo s Bosancem Stjepanom Kosačom, sinom Vukčićevim, susjedom i prijateljem pod kojim su u to doba bili neki krajevi Dalmacije.⁸⁸ I premda su se tomu protivili svi ugledni građani, u prvom redu Župan Bunić i Marin Rastić, ipak je došlo do sukoba u kojem su se tako uporno i potpuno nerazumno borili da su, potrošivši u tom ratu veliku količinu zlata za strane vojnike, došli gotovo do samog ruba opasnosti da im slobodu oduzme kako vanjski neprijatelj, tako i vlastiti vojnici.⁸⁹ Naime, iz Italije unajmljeni vojnici, videći da su Dubrovčani slabo vični ratovanju te da su im izloženi poput plijena, dođu na ideju da grad najprije opljačkaju, a zatim podlože tuđinskoj vlasti. No, kako su neki građani, koji su naslutili što se sprema, o uroti obavijestili dubrovački senat, država se ipak snašla u toj teškoj situaciji. Naime, vojnike koji su bili dionicima zločinačkog nauma poslalo se izvan grada pod izgovorom izvršenja borbenog zadatka, a poslije im nije dozvoljen povratak. Tako se grad, ne pretrpjevši štetu, spasi od unutrašnjeg neprijatelja.⁹⁰

Ali, budući da su Dubrovčanima kola doskora krenula nizbrdo te im je vanjski neprijatelj čete natjerao u bijeg, preplašena je država, u nadi da ju to može spasiti, poduzela prezira vrijedan zločin. Bijaše

Stephano Cossacio filius natu maximus, patri, ob ereptam sibi ab ipso
 171 patre sponsam, ualde infensus. Quem quum Rhacusani male animatum
 in parentem animaduenterent, hac arrepta occasione aegrum animi clam
 172 adeunt. Hortantur ne incestum patris in se admissum et tam insignem
 iniuriam inultam esse patiat, suam operam aduersus communem
 173 inimicum et foeda libidine pollutum pollicentur. Tandem spe pecuniae
 illecto persuadent, uti a parente ad Turcas desciscat patremque Turcarum
 174 incursionibus uexet. Ad haec, ne belli quidem iure seruato, licitati sunt
 hostis caput, pecunia percussori promissa.

175 Nec ex altera parte Stephanus destitit externis auxiliis Rhacusanos
 176 oppugnare. Pactus est enim cum Venetis, ut expugnata Venetorum ope
 urbe Rhacusa praeda rerum omnium Stephani esset, urbs uero Venetis
 177 cederet. Quod ubi sensere Rhacusani, misso Romam quodam monacho
 Basilio, qui postea ob hanc operam strenue nauatam Tribuliensium praesul
 creatus est, deferunt ad Nicolaum V. Romanum pontificem querelam,
 Venetos impietatis in Christianum nomen accusant rogantque Pontificem,
 ut ipsos Venetos a Stephani Cossacii, schismatici hominis, societate et
 178 Rhacusanae urbis oppugnatione arceat. Pontifex literas ad Venetos extemplo
 conscribit, hisque rebus diuinis interdicat si ullum auxilii genus aduersus
 179 Rhacusanos Bossinati homini praestitissent. Atque ita Veneti metu Pontificiae
 censurae quieuerunt.

180 Sed nec quies Venetorum belli finem fecit. Nam filius Stephani, quem
 181 a patre defecisse demonstrauius, ita inimico animo regiones ad patris
 imperium spectantes Turcaica manu sibi adiuncta deuastando peruagatus
 est, ut hoc in primis certamen Turcis aditum in Dalmatiam aperuerit et
 Cossaciam familiam extinxerit, Rhacusanamque ciuitatem non modo
 tributariam fecerit, sed etiam in Turcaicam pene seruitutem redegerit.

171 hac...occasione] **RP**s: hac occasione **g** 172 communem] **RP**g: iniustum **s** 175
 Nec...181 ut] **RP**gs: *deest in Mo* 176 Stephani] **Ps**: Stephano **g**: dell signor Stephano
R 178 interdicat] **RP**g: interdicere minatur **s** 179 metu...quieuerunt] **RP**g: prudenti
 consilio **s** 181 hoc...redegerit] **RP**g: quod quidem certamen inprimis Turcis aditum in
 Dalmatiam aperuit et Cossaciam familiam extinxit, Rhacusanamque ciuitatem non
 modo tributariam fecit, sed etiam in Turcaicam seruitutem pene redegit **Mo**: hoc in
 primis certamen Turcis aditum in Dalmatiam aperuerit et Cossaciam familiam
 extinxerit, Rhacusanamque ciuitatem per ea quae his temporibus subsequuta sunt non
 parum de dignitate et amplitudinis suae gradu deiecerit **s**

najstariji sin Stjepana Kosače veoma neprijateljski raspoložen prema ocu jer mu je ovaj oteo nevjestu. Dubrovčani spaze da se on na oca srdi te iskoriste tu prigodu i potajno odu do njega, pa ga nagovore da ne otrpi očevo rodo-skvrnuće, niti da dopusti da tako velika nepravda ostane neosvećenom. Obećaju mu svoju pomoć protiv zajedničkog neprijatelja, zagađena sramotnom požudom, te ga, napokon, primamljena nadom u bogatstvo, nagovore da se odmetne od oca i prebjegne Turcima, pa da ga iscrpljuje njihovim napadima.⁹¹ Uz to nisu vodili računa ni o ratnom pravu, pa su ucijenili Stjepanovu glavu, obećavši novac onomu tko ga ubije.⁹²

S druge strane, Stjepan nije prestao uz stranu pomoć opsjedati Dubrovčane. Dogovorio se, naime, s Mlečanima da ako uz njihovu pomoć osvoji grad, sav plijen pripadne njemu, a grad Mlečanima. Kad Dubrovčani to doznaju, pošalju u Rim nekog redovnika Bazilija, koji je kasnije, zbog ovog junački izvedena zadatka, postavljen za trebinjskog biskupa. Preko njega se, naime, požale papi Nikoli V. i optuže Mlečane za bezbožni odnos prema kršćanima. Papu stoga zamole da spriječi savez Mlečana s raskolnikom Stjepanom Kosačom i da ih odvрати od osvajanja grada Dubrovnika. On pak smjesta Mlečanima napiše pismo i objavi im izopćenje iz Crkve ako Bosancu pruže bilo kakvu pomoć protiv Dubrovčana. Tako se oni napokon, u strahu od papinske kazne, ostave oružja.⁹³

No, odustajanje Mlečana nije učinilo i kraj ratu. Naime, Stjepanov sin, za kojeg smo rekli da se odmetnuo od oca, toliko je s pridruženim turskim četama u svojem neprijateljstvu poharao krajeve koji su priznavali vlast njegova oca, da je ta borba u prvom redu otvorila Turcima put u Dalmaciju i uništila obitelj Kosačinu, a dubrovačku državu učinila ne samo podložnom plaćanju danka, nego je gotovo bacila u tursko ropstvo.⁹⁴

182 Nimirum ita plerumque usu uenire solet, ut qui hostem alienis armis
 183 uincere nititur, iisdem et ipse superetur, nec multo leuius uictori quam
 184 uicto accidat. Quod quidem patrum nostrorum aetate Illyricis, Thracibus,
 Macedonibus et Graecis, his uero temporibus Italis euenit. Quorum alii
 dum Gallorum ope, alii Hispanorum aduersarios suos oppugnant, omnes
 externum iugum subiere.

185 Atqui haec seruitus, quamquam Rhacusanorum animos infregit,
 attamen, quantum de dignitate dempsit, tantum opibus eorum adiecit.
 186 Etenim infirmitatis suae iam satis gnari in omnibus publicis actionibus
 metum inde in consilio habentes omisso amplificandae fortunae studio
 sublimium animorum affectu solis uectigalibus augendis incubuere, unde
 et tributum Turcis commodius penderent et suppetere expenses ad
 187 urbis custodiam necessariae. Sed iam procul ab incepto tractus, eo, unde
 me Rhacusana ciuitas auocauerat, reuertar.

182 Nimirum...plerumque] **RPgs**: cumque **M**: cum **o** | leuius] **Pgs**: peius **Mo**: il medesimo **R** **183** Quod...184 subiere] **RPgs**: *deest in Mo* | patrum...aetate] **Pg**: nella età di nostri **R**: antiquitus **s** | his...temporibus] **Pg**: nei presenti tempi **R**: nostris uero temporibus **s** **184** Quorum] **RPs**: quoniam **g** **185** Atqui...187] **MRPgo**: *deest in s* | de] **Pgo**: a **M** **186** habentes] **Pgo**: habent ac **M** solis...incubuere] **MPo**: solis uectigalibus incumbere **g** **187** auocauerat] **Mgo**: euocauerat **P**

Naime, tako se uglavnom i događa da onaj tko neprijatelja pokušava pobijediti uz tuđu pomoć, od iste pomoći kasnije i sam strada, te ne prođe bolje pobjednik negoli je prošao poraženi. To se za naših predaka dogodilo žiteljima Ilirika, Tračanima, Makedoncima i Grcima, a u ovo je doba zadesilo Talijane. Naime, svi Talijani padoše pod tuđinski jaram, dok su se protiv svojih suparnika jedni borili uz pomoć Francuza, a drugi uz pomoć Španjolaca.⁹⁵

No, premda je ovo ropstvo oslabilo duh Dubrovčana, ipak, koliko im je oduzelo dostojanstva, toliko im je i donijelo koristi. Naime, već sasvim svjesni svoje slabosti, u svim javnim poslovima zbog toga postupaju sa strahom pa, okanivši se težnje za stjecanjem još većeg imutka, posvećeni višim ciljevima nastoje jedino oko ubiranja više novca od poreza, da time lakše isplate danak Turcima i da dostane sredstava potrebnih za troškove obrane grada. No, budući da sam se već daleko odmaknuo od započetog, vraćam se onamo odakle me odvukla povijest grada Dubrovnika.⁹⁶

Bilješke uz prijevod

¹ O bačkom arhidakonu Bernardu Bánffyju nema pouzdanih vijesti. Ipak, navod o njegovu dubrovačkom podrijetlu uklapa se u podatke o genealogiji ugarske obitelji Bánffy. Naime, jedan odvjetak obitelji razvio se od pripadnika obitelji Thallóczy (hrvatski *Talovac*), čiji su najpoznatiji predstavnici bili Matko, Franko i Perko, hrvatski banovi, inače potomci dubrovačke obitelji Lukević. Njihovi su nasljednici, s obzirom na to da su bili potomci banova, u drugoj polovici 15. stoljeća uzeli prezime *Bánffy*, što je mađarski oblik prezimena *Banović* (usp. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od nastarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 3. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985: 155-156, 302; *A Pallas Nagy Lexikona*, natuknica *Bánffy (Tallóczy) címer*) (dostupno na <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/010/pc001011.html#7>; pristup 20. svibnja 2012). Inače, ovo Tuberonovo uvodno objašnjenje okolnosti nastanka djela dosad je, ponajviše zbog dvosmislenosti latinskog predloška, bilo pogrešno tumačeno, kao da je nadbiskup Frankapan onaj koji se diči dubrovačkim podrijetlom i moli Tuberona da mu ispiše dubrovačku povijest (usp. Vinko Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980: 301-302; László Blazovich i Erzsébet Galántai, *Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1994: 11).

² Grgur Frankapan (1459-1520), kaločko-bački nadbiskup od 1503 (usp. *Magyar Katolikus Lexikon*, sv. 3. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Budapest: Szent István Társulat, 1997: 826-827), predstavnik je cetinske grane Frankapana. Nekoliko puta sudjeluje u diplomatskim misijama kod kralja Maksimilijana, pri čemu je govor koji je pred njim održao 1515. i objavljen tiskom (usp. *Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum habitae in celeberrimo trium regum ad caesarem conventu MDXV*. Per Hieronymum Vietorem, expensis Leonardi et Lucae Atlanseae. Viennae Pannoniae, 1516). O okolnostima pod kojima je Tuberon s Frankapanom stupio u vezu ne zna se ništa. No, u doba kralja Matije Korvina, uz europske humaniste, i učeni Dubrovčani poput Petra Džamanjica, Tome Baseljica, Serafina Bunića i Feliksa Petančića, počinju intenzivnije sudjelovati u kulturnom životu Ugarske, pa tako i Tuberon postaje štíćenikom jednog tamošnjeg humanističkog kruga (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 301-302). O njegovu boravku kod Frankapana svjedoči i odluka Vijeća umoljenih od 9. studenoga 1508. kojom se opatu Alojziju odobrava putovanje u Ugarsku: *Prima pars est de concedendo domino Aloysio abbati monasterii Sancti Jacobi de Visgniza quod ad contemplationem Reverendissimi domini archiepiscopi Colociensis et Vachiensis ecclesiarum possit ire in Hungariam ad prefatum dominum archiepiscopum relinquente in locum suum sufficientem gubernatorem monasterii sui et intratarum, per XXXIII contra VII (Acta Consilii Rogatorum, serija 3, sv. 31, f. 55v, DAD).*

³ Opseg etnonima i toponima *Dalmata* i *Dalmatia* kako ih Tuberon upotrebljava u *Komentarima* ne odgovara onome što danas obuhvaća pojam *Dalmatinac* ili *Dalmacija*. Na temelju humanističke prakse zamjene suvremenih etno-geografskih pojmova antičkim, termin *Dalmatia* kod Tuberona će, na tragu antičkih svjedočanstava no ipak ne sasvim dosljedno, često označavati prostor od Jadranskog mora pa sve do rijeke Drave, uključujući prostore koje su u to doba zaprimale Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, te Bosna. Ove granice Dalmacije, podudarne s granicama Ilirika kako ih je 1655. odredila Sancta Rota u Rimu, a koje su ucrtane na znamenitoj Lučićevoj karti *Illyricum hodiernum*, Tuberon definira na više mjesta u svojim *Komentarima*, dijeleći pritom Dalmaciju na primorsku (*maritimam*) i kontinentalnu (*mediterraneam*): *...in ea mediterraneae Dalmatiae regione, quae inter Sauum et Drauum amnes sita, a Pannonia Drauo dirimitur; ... eius partis Dalmatiae, quam Bossinam vocant...; ...in eam partem Dalmatiae, quam Croatiam appellant...; ... non solum maritima Dalmatiae, sed etiam mediterranea eius regionis loca....* Ranjina je tu osobitost u upotrebi spomenutog termina uočio, pa je latinski *inter Dalmatas* odlučio u svojem prijevodu

interpretirati kao *fra gli Illirici*. Ipak, premda se za ovo konkretno mjesto to ne može ustvrditi sa sigurnošću, čini se da se u odlomku o Dubrovniku spomenuti termin *Dalmata/Dalmatia* uglavnom upotrebljava u užem smislu, odnosno da je ograničen na obalni i zaobalni prostor uz Jadransko more i njegove stanovnike. Stoga, da se ne bi što bilo dodalo ili oduzelo onome što stoji iza ideje izvornika, hrvatski prijevod doslovno prenosi termine kako ih upotrebljava Tuberon, a njihovo stvarno značenje i opseg interpretirani su kroz bilješke.

⁴ Serafin Marija Crijević (*Bibliotheca Ragusina*, sv. 1: 58) pretpostavlja da se radi o godini 1520, jer su baš u to vrijeme Turci pustošili po Srijemu: *Hoc autem opusculum ex Commentariorum libro V excerptum scripsisse videtur anno MDXX: tunc enim eo ipso teste libro Turcaica arma per Sirmium eiusque fines vagabantur*. Usp. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata: od nastarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, sv. 4. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985: 349-356.

⁵ Michael Bocignolus (Miho Bučinić), Dubrovnik 1479-poslije 1549. S. M. Crijević ga spominje samo u kontekstu ove Tuberonove posvete Marinu Buniću. Inače, sin Tuberonove sestrične Viktorine, Miho je, čini se, pomagao Tuberonu u pisanju i prepisivanju njegovih radova. Tuberon ga spominje i u svojem testamentu, gdje mu ostavlja jednu uncu zlata (*Testamenta notariae*, dalje: *Test. Not.*, serija 10.1, sv. 34, f. 90, DAD).

Zbog tajnog izvještavanja Beča o političkim i vojnim prilikama u Turskoj nakon 1526, kad to za Dubrovačku Republiku više nije oportuno, Bučinić dolazi u sukob s vlastima. Osuđen na zatvorsku kaznu 1532. bježi iz Dubrovnika, da bi 1535, nakon što se za austrijske interese pripremao zauzeti Ston, bio proglašen veleizdajicom i izbrisan s popisa vlastele. Sljedećih godina obilazi strane vladarske dvorove tražeći saveznike za zauzimanje Dubrovnika radi njegova izbjavljenja od turske ovisnosti. Zadnji se put spominje 10. ožujka 1549, kad Republika objavljuje kako je B. osuđen na smrt, a njegova ubojicu čeka nagrada. Usp. Anton Lešić, »Bučinjelić, Miho.« u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, ur. Aleksandar Stipčević. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1989: 408-409.

Polovicom 1524. Bučinić je bečkom dvoru, u želji da stekne Ferdinandovu naklonost, uputio stilski dotjeran izvještaj o recentnim događanjima na Porti, odnosno o gušenju pobune Ahmet-paše u Egiptu, kao i o turskim vojnim pothvatima u Vlaškoj i u Dalmaciji. Tekst tog pisma nepoznate je godine tiskom objavljen kod Francesca Minizija Calva u Rimu (sedam listova *quarto* formata, tiskanih pod naslovom *Epistola Michaelis Bocignoli Ragusei ad Gerardum Planiam Caesareae Maiesetatis secretarium*), a danas je, ponajviše zbog zanimljiva geografsko-socijalnog opisa vlaških područja, uglavnom citiran u rumunjskim povijesnim izvorima. Pažnju pritom osobito privlači kako brzina i podrobnost vijesti koje su s Porte, odnosno iz drugih dijelova Dalmacije (pismo donosi i ažuran izvještaj o Kružičevu proboju turske opsade Klisa uz pomoć senjskih Hrvata) stizale u Dubrovnik, tako i profinjenost Bučinićeva latinskog izraza i dobro poznavanje formalno-stilskih uzusa humanističke historiografije. Za potonje je, nema sumnje, bila presudna njegova bliskost s Tuberonovim povijesnim spisima, čiji se stil zrcali u Bučinićevu djelu.

⁶ Vladislav II. Jagelović, češki kralj; nakon smrti kralja Matije Korvina (1490) dolazi na hrvatsko-ugarsko prijestolje i drži ga do smrti 1516. Nasljeđuje ga je sin Ludovik II. Jagelović, koji pogiba 1526. u bitki na Mohaču.

Dubrovnik je Vladislavu uputio poslanstvo 1493. Zadatak mu je bio da od kralja zatraži potvrdu starih povlastica, te da on, kao uzdarje za njihovu vjernost, dubrovačkim trgovcima dodijeli prava jednaka onima koje uživaju ugarski trgovci na domaćem tlu. Također, zahtijevalo se da se u mirovnim pregovorima s Turcima u sporazumu spomene i Dubrovnik. Dne 7. rujna iste godine kralj im je uistinu potvrdio stare privilegije. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 321-322.

⁷ Tuberon na više mjesta u *Komentarima*, pa tako i u ovom izvratku iz pete knjige, s neskrivenim prijezirom govori o Mlečanima, koji, umjesto da teže za ratnom slavom, misle samo na trgovinu i novac. U tom kontekstu ovom prilikom osuđuje sličnu osobinu Dubrovčana, koje optužuje da su popirili sve negativne značajke svojih negdašnjih gospodara.

⁸ Riječ je o zapisu iz 12. stoljeća koji se kod nas udomaćio pod naslovom *Ljetopis popa Dukljanina*. Spis je u prijepisima i različitim redakcijama, na latinskom i hrvatskom, stoljećima kolao Dalmacijom i njezinim zaleđem, a upravo se Tuberonu pripisuje prva eksplicitna atribucija kronike anonimnom autoru iz Duklje. Recentnija istraživanja pokušavaju dokazati da se pravi identitet sastavljača kronike krije iza imena dukljansko-barskog biskupa pa nadbiskupa Grgura (1172-1196), rodom Zadrana, odnosno barskog nadbiskupa Ruđera (1298-1301), podrijetlom Čeha. Usp. Eduard Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1991; *Gesta regum Sclavorum*, sv. 2, komentar Tibor Živković. Beograd: Istorijski institut; Nikšić: Manastir Ostrog, 2009.

⁹ Tekst kronike postojao je u Dubrovniku najkasnije od prve polovice 13. stoljeća, i to upravo kod lokrumskih benediktinaca, koji su na temelju toga spisa izradili nekoliko falsificiranih privilegija (Ferdo Šišić, *Letopis popa Dukljanina*. Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, knjiga 67. Beograd-Zagreb: zaklada tiskare Narodnih novina, 1928: 47-48; 216). Zbog toga i ne čudi da kroniku u 16. stoljeću *explicite* spominju i koriste upravo dva dubrovačka benediktinca: Tuberon, koji je upotrebljava za pisanje vlastite povijesti, i Mavro Orbini koji je cijelu, prevedenu na talijanski, donosi u svojem spisu *Il regno degli Slavi*.

¹⁰ U matičnom djelu, *Komentarima*, ova je povijest Dubrovnikova u obliku digresije uklopljena u izlaganje o događanjima u Ugarskoj u 15. i 16. stoljeću: u tom kontekstu treba objasniti ovu Tuberonovu "ispriku" što se udaljava od teme. Što se savezništva Ugarske i Dubrovnikova tiče, ono datira iz vremena kralja Ludovika Anžuvina, koji je mirom u Zadru 1358. od Mletaka preuzeo vlast nad Dalmacijom od Kvarnera do Drača, pa tako i nad Dubrovnikom. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnikova do 1808*, sv. 1: 131-136.

¹¹ Latinski etnonim *Slavenus* (*Sclavenus*, *Sclavus*, *Slovinus*) u humanističkoj terminologiji ima širok spektar upotrebe, u rasponu od općenitog naziva za Slavenstvo, pa preko pojma koji se u užem smislu odnosi na slavensko stanovništvo prostora današnje Slovačke, Slovenije ili Slavonije, sve do oznake za pretežito hrvatski puk na području užeg Ilirika.

¹² Tuberon je za ono vrijeme netipičan zagovaratelj teze o doseljenju Slavena iz dalekih predodunavskih područja prema jugu do Jadranskoga mora, jer je među humanističkim piscima, domaćim i stranim, uglavnom prevladavala stara teza, prvi put zabilježena još u Nestorovoj kronici iz 12. stoljeća, o autohtonosti Slavena na ovim područjima (usp. Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb: Matica hrvatska, 1975: 68). Tom su tezom baratata ugledna imena, od Flavija Bionda (*Historia ab inclinatione Imperii Romani*), ili Eneje Silvija Piccolomini (de Bohemorum origine ac gestis historia), do poljskog povjesničara Matije Miechowite, u djelu *De duobus Sarmatiis, Asiana et Europea*. Dapače, tvrdilo se da je kolijevka slavenstva upravo na Jadranu (V. Pribojević u djelu *De origine successibusque Slavorum* tvrdi da je to otok Hvar), ili, po drugoj verziji, u Krapini. Potonje donosi Juraj Rattkay u djelu *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae, inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum MDCLII deducta*. Viennae, 1652: 23, a u 19. stoljeću istu tezu eksponira i Ljudevit Gaj, oslanjajući se na rukopis brata Vjenceslava Sklenskog, koji je pronašao u knjižnici krapinskog franjevačkog samostana. Usp. Franjo Fancev, »Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda.« *Građa za povijest književnosti hrvatske* 12 (1933): XVIII, 184, 186-188. Na drugome mjestu u *Komentarima* Tuberon izričito navodi da su se Slaveni u ove krajeve doselili oko 600. godine po rođenju Krista.

¹³ Navod se temelji na odlomku iz Dukljaninova ljetopisa, za koji Šišić tvrdi da je izvorni, događajima suvremen zapis, koji je Dukljanin samo interpolirao u svoje pisanje: (*Saraceni*) omnes civitates maritimas destruxerunt. Latini autem fugientes montana petebant, quo Sclavi habitabant; revertentes autem Saraceni in terram suam, Latini volebant revertere in suas civitates, sed Sclavi comprehendentes illos pro servis tenuerunt. Post haec plurimi Latinos dimiserunt tali

pacto, ut omni tempore tributa eis redderent et servitia exercerent. Sicque caeperunt reaedificare civitates a Saracenis destructas (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 318-319). Podatak se, prema Šišiću, tiče najezde Saracena na Jadran godine 841, kad su poharali Osor, Ankonu, te Budvu, Risan i Kotor.

¹⁴ Lat. *Burnum*, Breno, danas Srebreno. Neki smatraju da se pod *Burnum* u ovoj rečenici zapravo podrazumijeva Spilan, snažna utvrda u dubrovačkoj okolici. Usp. Ivan Marović, »Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 4/5 (1956): 28. Utvrde Gradac i Spilan spominje većina dubrovačkih analista i kroničara. Ranjina u *Analima* spominje da su 601. u Dubrovnik došli stanovnici kaštela Gradac i Spilan, izgrađenih nakon propasti Epidaura. Kaže se dalje da su oni naselili dio ispod kaštela Lave, koji se naziva *Custiera*, odnosno *Pusterna*. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium sv. 14, Scriptores sv. 1, ur. Speratus Nodilo. Zagrabiae: JAZU, 1883: 179.

¹⁵ Misli na Aula Hircija, Cezarova vojskovođu, autora osme knjige Cezarova *Galskog rata*, kao i autora ili uređivača djela *Afrički rat*, *Hispanski rat*, te *Aleksandrijski rat*. U potonjem on spominje Epidaur kao grad u kojemu se nalazi rimska vojna posada: *Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat praesidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coegit praesidiumque nostrum recepit* (*Bellum Alexandrinum*, 44, 5).

Plinije pak kaže sljedeće: *A Narone amne C p. abest Epidaurum colonia* (*Nat. Hist.* 3, 144).

¹⁶ Pavlimir Belo (ili Bello) legendarni je osnivač Dubrovnika. U njegovoj su osobi zapravo spojene dvije tradicije. Jedna, najvjerojatnije dubrovačka, spominje unuka kralja Radoslava, kojega je sin Časlav (Tuberon ga naziva *Gothislavus*) protjerao iz kraljevstva pa je taj otišao u Rim. Po Časlavovoj smrti Pavlimir, sin Petrimirov a unuk Radoslavov, vraća se brodovima na drugu stranu Jadrana, pa budući da se na kopno iskrcao u Gružu, u njegovoj blizini podiže utvrdu Raguzu.

S druge strane, tradicija o Bel(l)u vjerojatno je neka trebinjska priča o lokalnom vladaru Belu i njegovim borbama s raškim velikim županom Ljutomirom. Njega spominje i Konstantin Porfirogenet kao vladara iz prve polovine 9. stoljeća pod imenom Bela. U jednom se trenutku te dvije priče slijevaju u jednu, pa tako kod Dukljanina i u analima stoji da je Pavlimir Bel(l)o, kojeg Anonim i Ranjina nazivaju Radoslav Bel(l)o, u Raguzi ostavio vojnu posadu i otišao u unutrašnjost prema Raškoj prisiliti Ljutomira da prizna njegovu vlast.

Inače, povijesnu jezgru ove priče Šišić pronalazi u tome što su Dubrovčani dobro pamtili svoje romansko podrijetlo, pa se u skladu s tim razvija legenda o osnivaču Dubrovnika koji dolazi iz Rima. Moderna povijesna znanost ipak tvrdi da ta legenda čuva sjećanje na dolazak franačke vojske, koja je pod kraj 8. stoljeća iz Italije preko Jadrana udarila na Avare u Iliriku, te su se pod njezinim okriljem protjerani Romani vratili u svoje napuštene primorske gradove. Usp. Vladimir Koščak, »Epidaurum - Ragusium - Laus - Dubrovnik.« *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku* 27 (1989): 28-30. Napokon, simbolike nesumnjivo ima i u samim imenima Pavlimir i Petrimir, koja su samo varijante imena apostola Petra i Pavla. Usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 318-322, 442-447; *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 3-4, 177.

¹⁷ Stadij je rimska mjera koja odgovara dužini od otprilike 125 koraka.

¹⁸ Gravosu, odnosno današnji Gruž, spominju i Dukljanin i anali, međutim samo anali raspravljaju o podrijetlu te riječi. Ondje se, i kod Anonima i kod Ranjine, kaže da taj naziv dolazi od riječi *garbuglio* (tal. svada, metež), jer da je među plemićima, kad su se iskrcali, došlo do sukoba. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 4, 173.

¹⁹ Dukljanin navodi da je Pavlimir došao u pratnji petsto vojnika, zajedno s njihovim ženama i djecom (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 319). Isti podatak navode i Anonim i Ranjina (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 4, 173).

²⁰ Ime trebinjskog biskupa ne spominje nitko osim Tuberona. Naime, Anonim uopće ne izvještava o tom događaju, Dukljanin spominje Belov svečani doček u Trebinju, ali ne spominje nikakvog biskupa (ni u jednoj od sačuvanih verzija Ljetopisa), dok Ranjina kaže da je Pavlimir u Trebinju posvećen za kralja, u prisutnosti epidaurskog nadbiskupa Ivana i (neimenovanog) biskupa trebinjskoga: *Fu consacrato, presente ivi lo arcivescovo Ioanne Epidaurino collo vescovo di Tribunia* (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 175). Tuberon je, osim Dukljaninova teksta, pred sobom vjerojatno imao one anale koje je kasnije nadopunio Ranjina, o čemu svjedoče mnoge podudarnosti u ta dva teksta. Ako je tome tako, onda se Tuberonovo jedinstveno imenovanje trebinjskoga biskupa može protumačiti krivom interpretacijom gore citirane rečenice, u kojoj je spomen imena *Ivan* blisko vezan uz spomen dvaju biskupa. Šišić ne uzima u obzir činjenicu da je Tuberon i za ovu najstariju povijest, osim Dukljanina, vjerojatno konzultirao i druge izvore koji su mu bili pri ruci, pa tvrdi da je spomen imena trebinjskoga biskupa najvjerojatnije kasnija glosa dubrovačkog postanja uz tekst Dukljaninove kronike. Usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 445-446.

²¹ Antičko pleme Besa (kod Tuberona, u različitim rukopisima i izdanjima, *Bessi* ili *Bossi*), poznato zbog svoje ratobornosti, živjelo je na području Trakije, točnije, na tromeđi današnje Bugarske, Srbije i Makedonije. Tuberon ih, vođen tipičnim humanističkim etimologiziranjem, na temelju sličnosti dvaju etnonima, prikazuje predcima bosanskih plemena (*Bossinates*).

Međutim, opaska o podrijetlu Bosanaca nije izvorna Tuberonova konstrukcija. Ne može se tvrditi sa sigurnošću, no vrlo je vjerojatno da je svoje pisanje na ovom mjestu temeljio na pisanju ugarskog dvorskog humanističkog historiografa, Talijana Antonija Bonfinija (1427-1502), na kojega se oslanjao i na više drugih mjesta. A Bonfini u svojoj povijesti kaže sljedeće: *Bessi veteres, ut a principio diximus, fuere populi, quos Greci Bossos sepe appellarunt; ii a Bulgaris ex inferiore Mysia ejecti in superiorem submigrarunt et proximam Savo regionem incolere, quam intercepta littera Bosnam a Bossis vocavere* (usp. Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidio*, sv. 2, ur. I. Fögel, B. Iványi i L. Juhász. Lipsiae: B. G. Teubner, 1936: 221). Bonfinijevo djelo za Tuberonova života nije bilo izdano tiskom, pa je Tuberon vjerojatno došao do primjerka rukopisa za svojeg boravka u Ugarskoj godine 1508. Zanimljivo je da je ovo isto mjesto, koje je iz Bonfinija preuzeo Tuberon, zapelo za oko i Sebastianu Münsteru (1489-1552), koji te riječi u ponešto izmijenjenu obliku riječi prenosi u vlastito geografsko djelo: *Putant Bosnenses venisse a Bessis Bulgariae populis. Qui cum viverent in discordia cum Bulgaris, exclusi inferiori Moesia sedem posuerunt in Moesia superiori, iuxta Savum fluvium, factumque temporum decursu, ut in vocabulo gentis "e" mutaretur in "o" et ex Bessis fieret Bossis, atque inde Bosna* (usp. Sebastian Münster, *Cosmographiae universalis libri VI*. Basileae: apud Henricum Petri, 1559: 915). Ovo tumačenje etnogeneze Bosanaca zainteresiralo je i Orbinija, koji je, kompilirajući Tuberona i Münstera, zapisao sljedeće: *Li Bessi viuendo in discordia con i Bugari in Tracia, et indi da loro scacciati, vennero nella Mesia superiore, e occuparono quei paesi, che giaciono tra il fiume Sauo, Valdano, Drino et il mar Adriatico. Et auuene in processo di tempo, che nel nome della gente l' E si mutò in O* (usp. Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi, hoggi corottamente detti Schiavoni*. Pesarò: appresso Girolamo Concordia, 1601: 345). Sličnim etimologiziranjem svoju povijest Bosne, koja izlazi gotovo istovremeno kad i Orbinijevo *Kraljevstvo Slavena*, započinje i Dinko Zavorović: *Bossina è detta da Bossi antichissimi populi, così da Greci chiamati; questi dalla inferior Mysia qual' habitavano, scacciati da Bulgari, nella superiore trasmigrarono, e la regione vicina al fiume Sauo habitarono, che poi mutata littera, E in O, Bossi si nominarono, e il paese di Bossi Bossina chiamarono, come habbiamo dal Bonfino* (usp. Domenico Zavoreo, *Ruina et presa del regno della Bossina*. Venetia, 1602). Konačno, traga joj pronalazimo i u djelu I. Lučića (*De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelaedami: apud Ioannem Blaeu, 1666), te Josipa Keglevića (*Caroli du*

Fresne domini Du Cange Illyricum vetus et novum. Posonii: typis haeredum Royerianorum, 1746) i Filipa Lastrića (*Epitome vetustatum provinciae Bosnensis...* Venetiis: typis Dominici Lovisa, 1765). Zanimljivo je da drugi znameniti historiografi Bonfinijeva doba (Enea Silvio Piccolomini, Flavio Biondo, M. A. Sabellico, Jan Dlugocz, Iohannes Thuroczy, Petrus Ransanus) ne uvrštavaju ovu etimologiju u svoja djela, pa pitanje Bonfinijeva izvora postaje utoliko interesantnijim.

Etimologizirajući na sličan način kao u ovom slučaju s Besima (Bosima), Tuberona u zanimljivoj filološkoj raspravi na početku *Komentara* pokušava, između ostalog, u vezu dovesti Roksolane (*Rhaxolani/Rhoxolani* i *Raxani*, nazivani i *Rutheni*, odnosno *Russi*), odnosno slavensko stanovništvo današnje Ukrajine, s područjem Raške (u rukopisu *Raxia/Rascia*) i uglavnom srpskim stanovništvom koje je nastava. Upirući se, osim na ovu očiglednu sličnost oblika dvaju etnonima, i na njihovu veliku jezičnu bliskost, a u kontekstu pobijanja uvriježena mišljenja da su Česi i Poljaci podrijetlom iz Dalmacije, sasvim razborito promišlja kako će prije biti da su se Roksolani (u njegovoj konstrukciji kasniji Rašani) sa sjevera spustili u toplije podneblje, kojemu su ostavili i svoje ime, nego da su neka plemena iz Raške odlazila prema sjeveru (usp. *Ludovik Crijević Tuberona: Komentari o mojem vremenu*. Uvodna studija i prijevod Vlado Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 11).

²² O prodoru Bugara (Vulgara) u Makedoniju, te potom u zaleđe jadranskog primorja, u krajeve koje su naseljavali Romani, Dukljanin govori u petoj glavi svojeg *Ljetopisa*. Međutim, Ranjinini anali tu provalu pripisuju Ugrima (*Ungari*), a ne Bugarima (*Vulgari*), premda i Ranjina i Dukljanin spominju istog vojskovođu, nekog Ch(r)isa (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 297-298; *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 172). Grafijska sličnost latinskih oblika ovih dvaju imena (*Vngari-Vulgari*), koji u rukopisu lako mogu biti zamijenjeni, vjerojatan je povod za ovu zabunu kod Ranjine.

Povijesna događanja koja bi mogla biti potkom ovom izvještaju ljetopisa i anala teško je točno definirati, bez obzira na to što Šišić spomenutog Ch(r)isa identificira s bugarskim vladarom Mihajlom Borisom (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 297). Naime, čitavo je 9. i 10. st. obilježeno ekspanzijama bugarskih vladara na jugozapad, od Kruma (802-814), preko Mihajla Borisa (853-888), pa sve do Simeuna (893-927) ili makedonske ekspanzije za cara Samuila (980-1014), koji je jednako tako nosio bugarsko ime. Usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*: 87-121.

²³ Nejasno je što se točno krije u pozadini ovih Tuberonovih riječi. Možda jednostavno iz jednadžbe koju donosi rečenica 31, da su *Bessi* i *Bossinates* isti narod, sad treba pretpostaviti da su u ovoj rečenici spomenuti *Bossinates* zapravo *Bessi*. Inače, *Besi* se ponekad u grčkim srednjovjekovnim izvorima javljaju kao sinonim za Vlahe. Kekaumen (*Strategicon*, gl. 187) je doduše jedini koji izričito stavlja znak jednakosti između etnonima *Vlah* i *Bes*, no ima pokušaja u stranoj historiografiji da se sva srednjovjekovna spominjanja etnonima *Bes* protumače kao da se iza njega krije bilo vlaški, bilo albanski entitet. Usp. G. Cankova-Petkova, »La survivance du nom des Besses au moyenne age.« *Balkansko ezikoznanie* 6 (1963): 93-96; Gottfried Schramm, *Anfänge des albanischen Christentums: die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*. Freiburg im Breisgau: Rombach Verlag, 1994: *passim*). Moglo bi se u tom kontekstu pretpostaviti da pod terminom *Bossinates* Tuberona i nije mislio na cjelokupno stanovništvo Bosne, nego tek na jedan njegov dio, koji bi se uistinu mogao identificirati s Vlasima. Naime, Vlasi su s područja Trakije na ove prostore počeli dolaziti u razdoblju između 9. i 11. stoljeća, a u Tuberonovo ih doba još uvijek karakterizira to da žive nomadskim načinom života, bave se stočarstvom, i - što je najbitnije - govore jezikom drugačijim od svojih slavenskih susjeda (usp. Mile Bogović, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993: 14-16). Za druge moguće interpretacije ovog mjesta v. Vlado Rezar, »Kako su Pečenezi postali praocima Bosanaca.« *Vijenac* 167 (2000): 28.

²⁴ Zanimljivo je da ovakvu, vrlo slično koncipiranu rečenicu o oskudnosti i jalovosti tla, te o nuždi da se Dubrovčani posvete trgovini i pomorstvu Orbini donosi kao posljednji dio prijepisa (citata) iz Porfirogenetova opisa postanka Dubrovnika: ...*Questi Rausei, astretti da poco e sterile paese, con maggior studio attendono alle mercantie et a i traffichi maritimi, che all'agricultura de' campi* (usp. M. Orbini, *Il regno degli Slavi*: 181). No, takve rečenice u postojećim izdanjima Porfirogenetova *DAI* nema. Isto tako, nema je u tom kontekstu ni u najstarijim dubrovačkim kronikama. Sličnost Tuberona i Orbinijeva teksta odviše je napadna da bi se moglo govoriti o slučajnosti, pa pomišljamo da je Orbini ovdje imao predložak Porfirogenetova djela kojim se služio i Tuberon, te da je, kad je dotična rečenica u pitanju, riječ o glosi koju je na marginama ostavio bilo sam Tuberon, ili netko prije njega, a Orbini je uvrstio u Porfirogenetov tekst. Manje se, naime, čini vjerojatnim da bi Orbini, koji se služio i Tuberonovim djelom, dotičnu rečenicu preuzeo od Tuberona i jednostavno je stavio Porfirogenetu "u usta".

²⁵ I Anonim i Ranjina smještaju ovaj događaj u godinu 1017, odnosno nakon osvojenja i spajanja s kaštelom koji je Bodin, dukljanski i raški kralj, za opsade Dubrovnika dao izgraditi na području gdje se danas nalazi crkva Sv. Nikole (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 27, 210). No, riječ je ipak o pogrešnom podatku, jer povijesni izvori Bodinovu vladavinu datiraju na prijelaz iz 11. u 12. stoljeće (1082-1101).

²⁶ Da je prvotna utvrda *Lave/Laus* bila smještena upravo na ovom mjestu ne doznaje se eksplicitno ni od Dukljanina ni iz Anala niti iz Milecijevih stihova, pa to ukazuje na to da je Tuberon koristio još neki drugi izvor koji je s vremenom propao, ili da je to njegova samostalna, u svjetlu novijih arheoloških istraživanja sasvim ispravna interpretacija. Taj se lokalitet, inače najviši dio grada s ovu stranu Straduna, u Dubrovniku naziva *Kaštio (Castellum)*, a predstavljao je samostalan seksterij u vrijeme kad se grad dijelio na seksterije. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 24. Također, zanimljiva je i tvrdnja iz prethodne rečenice, da je ta utvrda podignuta neposredno prije nego što su udareni temelji grada, te da je ona trebala služiti kao pribežište u situacijama neprijateljskih navala na slabije utvrđen grad. Sam bi se grad, po njegovu mišljenju, razvio na području današnje Pustijerne. Ovom se tvrdnjom Tuberon udaljava od ostalih poznatih narativnih izvora, iz većine kojih se da naslutiti da se grad baš iz te utvrde na uzvišenju u više etapa razvijao prema nižim dijelovima, to jest prema seksteriju Sv. Petra i Pustijerni. Usp. R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*: 152-153.

²⁷ Anonim i Ranjina izvještavaju o dolasku stanovnika kaštela Gradac i Spilan i njihovu spajanje s kaštelom Lave, nakon što su naselili prostor Pustijerne. Međutim, njihovo povezivanje u jedno naselje i opasavanje tog naselja zidinama dogodilo se prema analistima kasnije, dok se kod Tuberona obzidavanje tog prostora pripisuje već Belu. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 8, 10, 179.

²⁸ Da je nekoć Pustijerna predstavljala centar, no ujedno i kraj gradskog područja od kojega se dalje prostiralo močvarno tlo, svjedoče između ostalog i toponimi poput "Vrata od močvare" (*Porta de palude*), čiji su ostaci i dan danas vidljivi, ili crkva Sv. Spasa na Močvari (*ecclesia Sancti Salvatoris de Palude*) koja se spominje u dokumentima iz 1279. i 1284 (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 33). Međutim, zbog nelogičnosti činjenice da bi stara bizantsko-franačka katedrala bila izgrađena na samom rubu, ili čak na području močvarnog tla, postoje pretpostavke da je močvarno tlo postalo tek kasnije, polovicom 9. stoljeća, nakon potresa, plimnog vala i ulegnuća tla, i da se ondje zadržalo sve do nasipavanja tog terena u 10. i 11. stoljeću. U skladu s tim, katedralu je, nakon prvotna avarskog razaranja u 7. stoljeću, sada nanovo uništila prirodna katastrofa, da bi tek u 12. stoljeću na njezinu mjestu bila izgrađena romanička katedrala (usp. V. Koščak, »Epidaurum«: 34-38). Inače, na poplavu koja je nastala iznenadnim podizanjem morske površine i nanijela veliku štetu Pustijerni potopivši kako kuće, tako i ljude i životinje u njima,

upućuju i Anonim i Ranjina, smještajući je u 803. godinu (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 14, 191). Za više podataka o najstarijim dijelovima grada u kontekstu istraživanja područja nekadašnje gradske luke usp. Antun Ničetić, *Povijest dubrovačke luke*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1996.

²⁹ Kad Tuberon kaže da je crkva Sv. Stjepana smještena u centru grada (*in medio fere oppidi*), nemoguće je ne uočiti sličnost s izrazom Konstantina Porfirogeneta (DAI, gl. 29): Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ κάστρῳ κεῖται ὁ ἅγιος Παγκράτιος ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, τῷ ὄντι μέσον τοῦ αὐτοῦ κάστρου (U istom gradu leži Sv. Pankracije u crkvi Sv. Stjepana, koja se nalazi u sredini grada). Podatak da je riječ o crkvi smještenoj u središtu grada ne pojavljuje se, začudo, ni u jednom drugom izvoru koji donosi nastariju povijest Dubrovnika. Na podudarnost i Porfirogenetov utjecaj ukazuje i činjenica da Tuberon, koji do ovdje, kad govori o Dubrovniku, upotrebljava riječ *urbs*, na ovom mjestu iznimno upotrebljava riječ *oppidum*, evidentno pod utjecajem grčke riječi *kastron*. Sudeći prema tekstu Anonimovih anala, koji Konstantina ne spominju, niti se u detaljima oko podrijetla imena Ragusa slažu s interpretacijom iz *De administrando imperio*, rekli bismo da DAI potkraj 15. stoljeća u Dubrovniku još nije u optjecaju. S druge pak strane, pola stoljeća kasnije Ranjina daje eksplicitan dokaz da je tekst DAI sada barem u djelomičnom prijepisu dostupan u Dubrovniku. Naime, u svojim Analima, kad govori o postanku imena *Ragusa*, poziva se na Konstantina Porfirogeneta i citira dio u kojem Porfirogenet govori o Dubrovniku, navodeći da je riječ o 29. poglavlju (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 168). Razdoblje u kojem se, dakle, spis pojavljuje u Dubrovniku očekivano je i u skladu s rukopisnom tradicijom djela. Naime, koliko je poznato, tekst DAI je do početka 16. stoljeća preživio tek u jednom jedinom rukopisnom primjerku koji potječe iz druge polovice 11. stoljeća (*Codex Parisinus* 2009, pergamena, izrađen za cezara Ivana Duku). Godine 1509. taj je rukopis prepisao krfski humanist Antonije Eparh (1491-1571) (*Codex Vaticanus-Palatinus* gr. 126), da bi svakako prije 1529. iz spomenutog prijepisa bio izrađen još jedan (*Codex Parisinus* gr. 2967). To dakle čini ukupno tri poznata cjelovita rukopisna primjerka DAI na kojima je kroz stoljeća počivala njegova sudbina do Meursijeva izdanja 1611 (izrađeno na temelju V). O tome što se s najstarijim od spomenutih rukopisa događalo u bizantsko doba nema baš nikakvih podataka: moguće je tek naslutiti da se 1509. nalazio na Krfu, a trag mu se točnije počinje pratiti tek 1550, kad je najprije evidentiran u rukopisnoj ostavštini kardinala Nikole Ridolfija (1501-1550), da bi potom dospio u posjed Katarine Medici (1519-1589), te napokon (1599) u Kraljevsku biblioteku u Parizu, gdje se nalazi i danas. Vatikanski rukopis prvi je put spomenut 1516. kao dio biblioteke mletačkog erudita Ioannes Egnatija (1473-1553), da bi preko Heidelberga (kataloška natuknica iz 1584) na koncu 1623. dospio u Rim. Najmlađi se prijepis (F), djelomično ispisan rukom već spomenutog Antonija Eparha, prvi put spominje 1529. kao dio biblioteke u dvorcu Fontainebleau pokraj Pariza. Inače, prvo tiskano izdanje DAI objavljeno je 1611. u Leidenu (usp. *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio*, ur. Gyula Moravcsik. Washington: Dumbarton Oaks, 1967: 15-23). U svjetlu dosad spomenutog, Tuberon postaje "karikom koja nedostaje", posrednikom između stanja koje zatječemo u Anonimovim analizama i onim Ranjininim, premda nema baš nikakvih naznaka pod kojim je okolnostima on sam došao do Porfirogenetova teksta.

Kad je pak riječ o samom dubrovačkom odlomku, Radoslav Katičić isključuje mogućnost da su preostala sačuvana srednjovjekovna svjedočanstva koja govore o osnutku Dubrovnika, a radi se o odlomcima iz tzv. Milecijeve kronike (dubrovačka povijest domaćeg autora, najstariji sloj iz 11. st), Ljetopisa popa Dukljanina (12. st), Salonitanske povijesti Tome Arhidakona (13. st), dakako sva na latinskom, kao predložak koristila Porfirogenetov tekst. Premda Katičićeva filološka analiza ukazuje na njihove međusobne sličnosti, nema realnih osnova za pretpostavku da bi navedeni kasniji izvještaji o Dubrovniku potekli od onog Porfirogenetova, ako ni zbog čega drugog, a onda zbog toga što je to bio povjerljiv spis koji se do pada Carigrada 1453. nije čitao izvan carske kuće.

Naprotiv, veće ili manje podudarnosti među navedenim povijesnim zapisima imale bi upućivati na to da su svi oni zapravo bili neovisno sastavljeni na temelju nekog još starijeg, najvjerojatnije domaćeg, dubrovačkog vrela, nastalog možda čak u 8. stoljeću, no kojem se do novoga vijeka gubi svaki trag. Dapače, Katičić izdvaja podudarne dijelove iskaza spomenutih izvora te uspijeva ponuditi vrlo uvjerljivu rekonstrukciju teksta izgubljenog dubrovačkog predloška. Usp. R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka*: 131-160.

Što se pak tiče relikvija svetaca koje prema Tuberonu izvještaju Belo donosi u Dubrovnik, Porfirogenet spominje samo Pankracija, Milecije donosi isti popis kao i Tuberon, Anonim i Ranjina popisu pridodaju Sergija i Baka, te dijelove Kristova križa, dok Dukljanin uopće ne izvještava o tom događaju. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 3, 173-174.

³⁰ Teorije koje Belov dolazak iz Rima identificiraju s već spomenutim dolaskom franačke vojske preko Jadrana u Ilirik uporište nalaze i u činjenici da je s tom vojskom papa uputio i misionare, od kojih je jedan bio Ivan Ravenjanin, prvi nadbiskup Splita. U tom svjetlu moglo bi se protumačiti i ovo donošenje relikvija u Dubrovnik, te isto tako općenito poduprijeti tezu o franačkom pokrštavanju Hrvata. Naime, u hrvatskoj su se crkvi osobito poštovali akvilejski franački sveci (Anselmo, Ambrozije i Marcela kao zaštitnici Nina, pa Krševan, Eufemija, Martin, Marta itd), što sve upućuje na to da je kristijanizacija došla sa sjeverozapada. Usp. Radoslav Katičić, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska, 1998: 217-220; V. Koščak, »Epidaurum«: 28-29.

³¹ Riječ je o obitelji Kružić, s čijim je jednim predstavnikom, Jurjem Kružićem, svojim suvremenikom i mrkanjskim biskupom (1493-1514), iz zasad nepoznatih razloga Tuberon bio u omrazi. O konkretnom njihovu dodiru svjedoče papinski dokumenti, no govore tek toliko da je upravo taj biskup inaugurirao Tuberona za opata samostana Sv. Jakova. Inače, poznato je i to da je spomenuti biskup za sobom ostavio bogatu knjižnicu, o čemu svjedoči S. M. Crijević (usp. *Bibliotheca Ragusina*, sv. 1: 55; *Bibliotheca Ragusina*, sv. 2/3 (1977): 105).

³² Radagaz, vojskovođa Istočnih Gota, zauzeo je Firencu 406. i iste je godine ubijen. U ovoj se rečenici zrcali tradicija koja je još od 10. stoljeća uvriježena na našim prostorima, prema kojoj su Goti i Slaveni isti narod. Tuberon je takvu interpretaciju mogao pročitati na više različitih strana, pa tako i kod Dukljanina, koji kaže *Gothi qui et Sclavi* (sc. *nuncupantur*), ili *libellum Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum* (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 292; 298). Šišić uzrokuje "gotomanije", kako je naziva, pronalazi, između ostalog, i u tomu što se kod romanskog stanovništva dalmatinskih gradova dugo zadržalo u sjećanju razdoblje divlje vladavine poganskih Gota (493-536), na koje se ubrzo nadovezala invazija Slavena. Ti su jednako tako na početku za sobom ostavljali pustoš, a domaće ih je stanovništvo, jednako kao i arijanske Gote, držalo neznaočcima. Usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 106-121.

³³ Tuberon ima informaciju vrlo sličnu onoj koju donosi i Milecije, i to u obliku: *Castellum statuunt monitu actuque Ioannis, qui jam predictae fuit Archiepiscopus urbis* (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 174). Nadbiskupa Ivana spominje i Ranjina, no u kontekstu pozdravnog izlaska ususret Belu u trenutku kad ovaj uplovljava u Gruž (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 173, 175). S druge strane, tog biskupa Dukljanin uopće nigdje ne spominje, tako da je jasno da se u ovoj rečenici Tuberon ne poziva na njegov tekst. Naprotiv, on prati upravo tekst koji je ili Milecijeva kronika ili neki predložak nastao na temelju Milecijeva kazivanja, a možda čak i neki stariji izvor koji je i Milecije koristio. Pritom Tuberon oponaša ovo *monitu actuque* odabirući približno sličan izraz *suasu*, no izbjegava imenovati biskupa, te kaže da se njegovo ime zbog starosti izgubilo (*cuius nomen vetustate excidit*). No, iz kritičkog je aparata vidljivo da na ovom mjestu u rukopisima postoji kolebanje u tekstu, te da je na pr. u marcijskom rukopisu Ivanovo ime bilo najprije spomenuto, pa zatim izbačeno (v. aparat uz reč. 48). Ivan će, napokon, biti spomenut nekoliko rečenica kasnije.

³⁴ Dominikanac Serafino Razzi u djelu *La storia di Raugia* (Lucca: per Vincentio Busdraghi, 1595) navodi 29 dubrovačkih obitelji (od nekadašnjih 132) koje žive do vremena kad on sastavlja svoj spis (1588): Basegli, Benescia, Binciolla, Bobali, Bona, Bonda, Buccia, Buzignolo, Caboga, Croce, Cervia, Getaldi, Giorgi, Gondola, Gozzi, Gradi, Luccari, Martini, Menza, Palmota, Pozza, Prodaneli, Proculi, Ragnina, Resti, Saracha, Sorgo, Tudisio, Zamagna.

³⁵ Senat se u dubrovačkim ispravama prvi put spominje godine 1190, i to kao “Vijeće mudrih”, koje kasnije postaje “Vijećem umoljenih” (*Consilium Rogatorum*), odnosno Senatom (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 53). Međutim, spomeni drugih vijeća kao organa gradske uprave postoje već u 11. stoljeću, pa tako isprava iz 1023. spominje Veliko vijeće. Ranjina u godini 743. spominje podjelu između plemstva i puka, te početak obnašanja gradskih javnih službi, koje dopadaju onima koji su bogati (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 180).

³⁶ Njemačko izdanje *Komentara* na ovome mjestu donosi lekciju u kojoj stoji da Dukljanin ovoga biskupa naziva Ivanom (v. aparat uz reč. 50). U marcianskom pak kodeksu stoji isto, ali dopisano na margini, i ponešto drukčijim rukopisom. Zbog toga je za ovo izdanje odabrana lekcija koju donosi i Sorkočevićevo izdanje i talijanski prijevod Šimuna Ranjine, gdje stoji da tog biskupa **neki** (*quidam, alcuni*), a ne pisac iz Duklje, nazivaju Ivanom. Time se, naime, definitivno izbjegava ikakvo povezanje biskupa Ivana s Dukljaninovim ljetopisom, što je dugo zbunjivalo istraživače koji su se oslanjali samo na njemačka tiskana izdanja tog djela i pomišljali da je Tuberon imao verziju Dukljaninova teksta u kojoj se Ivan uistinu spominje (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 445-446).

³⁷ Prva sačuvana isprava koja potvrđuje da je Dubrovnik imao nadbiskupa potječe iz 1022, međutim, izvjesno je da se dubrovački crkveni poglavar već i prije, u težnji da se odvoji od Splita, nazivao nadbiskupom (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 37). Ranjina spominje da je 980. godine iz Duklje u Dubrovnik došao prvi nadbiskup po imenu Ivan, nakon što je Duklja u to doba bila razorena. Kod Anonima se spominje ista godina, te kratak spomen imena prvog dubrovačkog nadbiskupa, no, kako Nodilo napominje, očigledno je da je ta natuknica nadodana kasnije. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 23, 202.

Što se etnonima *Ucri* tiče, spominje ga, između ostalih, njemački povjesničar iz 10. stoljeća Widukind iz Corveya u svojoj Saksonske povijesti (*Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*). Zanimljivo je da Widukind kaže kako su *Ucri* i *Slavi* isti narod (III, 42: ...*Slavi qui dicuntur Uchri*...; III, 54: ...*Slavos qui dicuntur Uchri*...), pa u kontekstu osvojenja Salone Tuberonova upotreba spomenutog etnonima donekle i ima smisla. Iz kritičkog aparata uz latinski tekst ovog izdanja razvidno je ipak da je taj etnonim prepisivačima i izdavačima Tuberonova teksta predstavljao kamen spoticanja, pa tako u njemačkom izdanju *Komentara* umjesto *Vcri* čitamo *Vgri*, a u Sorkočevićevoj *Veri*, dok u Ranjininu rukopisu nije sasvim jasno piše li *Vcri* ili *Veri*. Štoviše, pogledamo li kritičko izdanje Widukindove povijesti (*Monumenta Germaniae historica*. Scriptorum tomus 3, ur. Georgius Heinrichus Pertz. Hannoverae: impensis bibliopolii aulici Hahniani, 1839: 408-467), uočiti ćemo da sličan problem postoji i u tradiciji tog teksta, jer i tamo srećemo dvije različite lekcije, *Uchri* i *Uehri*. Tuberonovu će rečenicu, a i spornu lekciju, preuzeti Orbini, koji termin čita *Ucri*, te upozorava da Ukre prvi spominje Widukind (usp. M. Orbini, *Il regno degli Slavi*: 104, 134). Inače, neki od mogućih datuma pada Salone jesu 614, 625. ili 630. godina. Usp. R. Katičić, *Litterarum studia*: 165-166.

³⁸ O događaju izvještava Konstantin Porfirogenet (*DAI*, poglavlje 29): Saraceni ulaze u Jadran, napadaju Osor na sjeveru, te Budvu, Kotor i Rosu na jugu. Dubrovnik opsjedaju petnaest mjeseci i tek na dolazak bizantske flote prekidaju opsadu. Odlaze prema Italiji, ondje osvajaju Bari, te puštoše i Rim. Ovi događaji oko Dubrovnika smještaju se u 866-867, dok je za osvojenje juga Italije datacija nešto ranija, oko 841, i radilo bi se zapravo o nekom drugom, ranijem pohodu. Usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*: 92-93; Isti, *Letopis popa Dukljanina*: 444; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 19.

³⁹ Razbivši opsadu Dubrovnika, kamo je na molbu samih Dubrovčana uputio mornaricu od 100 brodova, car Bazilije I. iste 867. sklapa savez s franačkim carem Ludovikom II. te mu s morske strane pomaže u opsadi Barija. Porfirogenet (poglavlje 29) izvještava da su upravo Dubrovčani, na carsku zapovijed, svojim brodovima pod Bari prevezli vojsku koja se sastojala od Hrvata (odazvali se pozivu franačkoga cara), Srba, Zahumljana, Travunjana, Konavljana i građana gradova carske Dalmacije. Zadar je u to doba bio središte bizantske teme Dalmacije. Ona je, kao teritorijalna vojna jedinica, bila izravno podređena strategu, odnosno carskoj vojnoj upravi. Nije se, dakle, radilo o dobrovoljnom odlasku Zadrana i Dubrovčana pod Bari, nego o ispunjavanju obaveza koje su dalmatinski gradovi kao dijelovi temata bili dužni ispunjavati. Opsada Barija je, inače, potrajala do 871, kad je grad na juriš zauzet. Usp. R. Katičić, *Litterarum studia*: 176-180; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*: 98-100.

Konačno, kad Tuberon spominje povoljan položaj Zadra i njegovo bogatstvo, valja napomenuti da je Zadar u to doba uistinu bio u boljem položaju od ostalih carskih gradova koji su imali jako stješnjen kopneni prostor ostavljen na uživanje. Zadar je, međutim, zadržao vjerojatno sav onaj prostor koji je kao kolonija uživao u starini, tzv. *ager centuriatus*, pa mu je zbog toga pripala uloga metropole bizantskog ostatka rimske provincije Dalmacije. Usp. R. Katičić, *Litterarum studia*: 182.

⁴⁰ *Seuropylyus* je, kako nalazimo zapisano kod Tuberona, inačica talijanizirano-latiniziranog oblika imena moravskoga kneza Svetopeleka (Svantopelek, Svantopluk, Sventopluk, *oko 830, †894). Orbini u glosi (str. 209) kaže sljedeće: *Costui si chiamò prima Budimir, ma perche fù il primo de' Rè, che si fece christiano, fù chiamato Svetopelek, che à gli Slavi suona Fanciullo Santo. Et gli scrittori Italiani lo chiamano Sueropilo*. U kontekstu ove etimologije Sferopilova-Svetopelekova imena zanimljivo je spomenuti da je Marulić, prevodeći na latinski hrvatsku redakciju Ljetopisa, ovom etimologijom, dakle, da ime znači "sveti dječak", objasnio ime Svetopelekova sina Svetolika, premda se u hrvatskom predlošku koji prevodi ta etimologija nigdje ne spominje. U Marulićevu prijevodu stoji: *Sfetolicus, quod in Latinum versum Sanctulum sonat* (usp. Marko Marulić, *Latinska manja djela II*. Prir. i prev. Veljko Gortan i drugi. Split: Književni krug, 2011: 198-199). Očigledno je da se i tu radilo o nekoj glosi koju je Marulić uklopio u svoj tekst, samo na drugome mjestu. Sam pak motiv za etimologiju možda valja tražiti u tome što papa Stjepan VI. višekratno Svetopeleku iskazuje ljubav kao prema najdražem i jedinom sinu: *Dominus Stephanus sanctissimus pontifex...amplectitur vos spiritualiter et diligit sicut unicum et carissimum filium; ...amplectimur amore ut spiritualem filium* (Lubomír E. Havlík, *Svatopluk Veliký, král Moravanu a Slovanu*. Brno: Jota, 1994: 97), pa se preko termina *sin* došlo do termina *dječak*. Skok inače objašnjava da je riječ *pelek* u vezi s našom riječju *puk*, dok Havlík tumači da *Svatopluk* znači "velika vojska" (usp. L. Havlík, *Svatopluk Veliký*: 13).

Zanimljivo je da Tuberon, koji pred sobom, kako sam kaže, ima Dukljaninov spis, u ovoj rečenici ne spominje papu Stjepana V (885-889), koji se u ovom kontekstu oko krštenja Svetopelekova javlja u obje sačuvane verzije ljetopisa i u njegovoj hrvatskoj redakciji, nego papu Hadrijana III. Taj je papa bio na čelu Crkve od 884. do 885. Šimun pak Ranjina na margini svojega prijevoda Tuberonove povijesti uz tu rečenicu ističe godinu 886, kad je papom već Stjepan V, međutim u tekstu također navodi Hadrijanovo ime. Nadalje, oblik Sferopilova/Svetopelekova imena kako ga upotrebljava Tuberon, *Seuropylyus*, ne nalazi se u sačuvanim verzijama ljetopisa. Naprotiv, predložak Dukljaninove kronike koji je Tuberon upotrebljavao, za koji s dosta sigurnosti možemo reći da je upravo onaj koji Orbini prevodi na talijanski, morao je sadržavati oblik identičan ili vrlo sličan obliku *Svetopelek*, budući da Orbini u svojem prijevodu ljetopisa na talijanski spomenuto ime zapisuje kao *Suetopelek* (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 301). Konačno, Tuberon će nešto niže reći da je Sferopil/Svetopelek umro bez potomaka, premda sačuvane verzije ljetopisa spominju

njegova sina Svetolika, pa i unuka Ladislava. Mora se stoga ovdje posumnjati da, pišući o Svetopeleku, Tuberon ne prati Dukljaninovo kazivanje, nego koristi neki drugi izvor. Predložak mu je tako mogla biti i povijest Flavija Bionda (1388-1463). Njegove nedovršene *Historiae* izdane su već 1481, te je uz Sabellica i Eneju Silvija Piccolominija Biondo bio često citiran izvor u djelima naših humanista. O Svetopeleku on govori najslbližije onomu što nalazimo kod Tuberona. Naime, ne samo da se podudaraju podatci - Biondo, naime, spominje papu Hadrijana (doduše Drugog, no tu je lako moglo doći do zabune) - nego se donekle podudaraju i struktura rečenice i grafija Svetopelekova imena. Tako kod Bionda (*Blondi Flavii Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades III, libri XXXI*. Venetiis: apud Octavianum Scotum, 1483) stoji ...*Slavi, quos ab Sueropilo Dalmatiae rege Adriani secundi pontificis temporibus Christianos fuisse factos ostendimus* prema Tuberonom: *Slouini enim, Adriani Tertii Romani pontificis tempore, Seuropylo Dalmatiae regnum permissu Constantinopolitani imperatoris administrante, Christianam susceperant religionem* (*Decas* II, 2, 186). Slično o događaju izvještava i Bonfini, koji je isto tako vrlo vjerojatno bio Tuberonomim izvorom, a sam se nedvojbeno služio Biondovim djelom: *Suetopilus Dalmatiae rex atque gens Sclavorum illi subdita, que a Bohemis Germaniae genus deduxit, tunc primum Christi fide initiata est. Sed hec anno salutis circiter octingentesimo et octogesimo accidisse credimus* (usp. Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum*, sv. 1: 205).

Iz svega ovoga može se naslutiti da Tuberon želi svojem kazivanju dati što veću vjerodostojnost, navodeći kao izvor samo onaj najstariji, Dukljaninov ljetopis, a prešućujući svoje suvremene predloške, odnosno djela talijanskih, ugarskih i čeških humanista, kojima se, očigledno, služio.

⁴¹ Riječ je o prvom reguliranju teritorijalnih odnosa Dubrovnika sa slavenskim susjedstvom. Posredovanjem bizantskog cara, novac koji su dalmatinski gradovi nekad davali strategu, počinju u 9. stoljeću plaćati Slavenima kao danak za uživanje svojeg nekadašnjeg komunalnog područja. Najstarije područje koje je Dubrovnik dobio na uživanje izvan zidina, i koje se nazivalo Astoreja, obuhvaćalo je, prema Zahumlju, teritorij Rijeke, Zatona i Poljica, a prema Travunji područje Župe. Po nekim indicijama i otoci Šipan, Lopud i Koločep dolaze pod dubrovačku upravu također u 9. i 10. stoljeću. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 20.

⁴² Sasvim nevjerojatna konstrukcija, te isto tako nejasna tradicija prema kojoj je takvo što Tuberon mogao napisati. Međutim, ono što je naročito interesantno je i odvažno Tuberonovo ograničenje prirode i dometa vrhovne ugarske vlasti, pod kojom se Dubrovnik još uvijek, doduše kratko, nalazi u trenutku kad ovaj spis nastaje. Ovo je još rigidniji stav od stava Jurja Ratkaja koji u svojem djelu *Memoria regum et banorum* odrješito dokazuje da hrvatske kraljevine nisu *partes subiectae* u odnosu na ugarsku krunu, nego *partes adnexae*, što ih stavlja u mnogo povoljniji položaj od "podloženih" Transilvanije, Vlaške i Moldavije (usp. Georgius Rattkay, *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*: 57-58; 131). Sličan no ponešto blaži stav Tuberon izražava još jedanput u petoj knjizi *Komentara*, kad u kontekstu događanja oko poraza na Krbavskom polju kaže sljedeće: *Hungari nimirum et Choruati perpetuas de uirtute controuersias inter se habent. Neque enim Dalmatae, quorum pars potior est Choruatia, ui aut armis coacti, sed cognationis iure in Hungaricam concessere ditionem* (*Commentarii de temporibus suis*: 100).

⁴³ Konačan prekid dominacije Bizanta nad Dalmacijom može se smjestiti u godine početka 12. stoljeća. Dubrovnik je inače već i prije (oko 1000. prvi put) pao pod mletačku vlast, ali je isto tako i nakon spomenutog prestanka bizantske vladavine na Jadranu nanovo dolazio pod vlast Carigrada, posljednji put 1192. Međutim, Dubrovnik se u tom razdoblju, kako Tuberon i navodi, više skrivao iza imena nekad moćnog imperija, nego što je mogao očekivati bilo kakvu ozbiljniju pomoć i zaštitu posrnutoga Carstva. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 25-27.

⁴⁴ Drugi izvori, suprotno Tuberonu, navode da je u ono vrijeme vlast knezu bila dodjeljivana na godinu dana, a ne na polugodište. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 33; 220.

⁴⁵ Knez Damjan Juda povijesna je osoba koja se spominje i u dokumentima, samo što je njegova samovlada bila dugo netočno datirana. Naime, Anonim i Ranjina početak Judine tiranije smještaju u 1260, a sačuvani dopis prvog mletačkog kneza u Dubrovniku još se u prošlom stoljeću datirao u 1221-1222. Međutim, taj dopis spada u razdoblje 1205-1206, što se konačno i uvriježilo kao vrijeme dubrovačkog gubitka samostalnosti. Usp. Natko Nodilo, »Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka.« *Rad JAZU* 65 (1882): 104; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 58.

⁴⁶ Pišući o ovom događaju Anonim ne spominje ime Judina zeta, dok Ranjina to čini.

⁴⁷ Mletački izvori navode da je Dubrovnik osvojio novoimenovani latinski carigradski patrijarh Toma Morosini kad je brodovljem 1205. putovao prema Carigradu. I u tim izvorima stoji da je grad osvojen lukavstvom, bez upotrebe sile.

⁴⁸ Ta ulica na Pustijerni, koja se drži zidina i proteže čitavom dužinom luke, i danas nosi ime Damjana Jude. Što se tiče spomena ogranka obitelji Cerva (Crijević), koji je nosio nadimak *Lixivia*, toj je grani pripadao i Tuberon, o čemu svjedoči njegov testament: *Ex omnibus vero ligulis et furtacis ac salino fiat unus calix, quod respondeat ponderi totius argenti ex quo constitui eum fieri, addaturque ei insignia quibus utitur familia Lixiua ex gente Cervina...* (*Test. Not.* sv. 34, f. 90).

⁴⁹ Tuberonov opis tiranije Damjana Jude do ovog je mjesta upotrijebio i uz neke nadopune vjerno prenio Orbini (usp. M. Orbini, *Il regno degli Slavi*: 187-189), a poslije njega i Serafino Razzi (usp. S. Razzi, *La storia*: 37-39). Pritom valja naglasiti da je Tuberonov opis Judine vladavine najbliži Ranjinu opisu cijeloga događaja. No, teško je odrediti je li Ranjina, koji piše nakon Tuberonu, u stariju kroniku koju je prerađivao ubacivao podatke koje je pronašao u Tuberonovu tekstu, ili su jednostavno obojica imali isti predložak. Konačno, ako se usporede ova dva teksta s Anonimom, vidljivo je da je i Anonimova priča u osnovi ista, možda ponešto sažetija, no od bitnijih podataka ondje samo nedostaje ime Judina zeta, Petra Beneše. Najopširniji opis Judine samovlade i njegova neslavnog svršetka donosi Ivan Ravenjanin u svojoj *Historia Ragusii* (rukopis II.d.55: 54-59, Arhiv HAZU). Utisak je ipak da je i on u toj epizodi preradio neku od starijih dubrovačkih kronika, dajući joj raskošniji i elegantniji izgled, ali ne i neke nove podatke. Ipak, nema filoloških pokazatelja da je Tuberon koristio njegov tekst kad je pisao o Damjanu Judi.

⁵⁰ Prvi knez, kako potvrđuju nastariji zapisi iz matrikule bratstva drvodjelaca (14. st), bio je izvjesni Lelovello (Zelovello). Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 58.

⁵¹ Ranjina spominje da je mletački knez prvo vladao sam, te da mu je mandat trajao pet godina. Nakon nekog vremena knezu je pridruženo šest plemića koji su mu pomagali u upravljanju gradom, te su morali stalno biti uz njega. Ranjina navodi da su oni činili takozvano "Malo vijeće". Potom je izabrano trideset gradskih plemića, među kojima su bili i ovi iz Malog vijeća, te su zajedno s knezom upravljali državom. Čini se da se iza toga krije Vijeće umoljenih, koje je u 13. stoljeću, prema podatcima jedne isprave, brojilo 18 plemića. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 221; V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 122.

⁵² Bodin, zetski kralj (1082-1101), koji je svoju vlast proširio i na Rašku, Bosnu i Hum, a za ustanka u Makedoniji proglašen "bugarskim carem". Anonim ga, kad spominje događaje vezane uz njega, naziva Stjepanom, kraljem Bosne, vjerojatno ga miješajući sa Stjepanom koji je u to doba bio ban Bosne i kojeg je Bodin ostavio pod Dubrovnikom da nastavi s opsadom. O Bodinu nas, inače, izvještava i Milecije, a naročito opširno o njegovoj opsadi Dubrovnika piše Dukljanin, kojeg očito čitaju i Tuberon i Ranjina. Da je priča o zlu kralju Bodinu bila dobro poznata u narodu svjedoči nam i njezin opširni spomen u djelu A. Kačića Miošića (usp. Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, prir. Tomo Matić. Stari pisci hrvatski, knj. XXVII. Zagreb: HAZU, 1942: 161-167).

⁵³ Bodinovu ženu Jacintu na zločinački je naum natjerao strah da bi Branislavovi sinovi nakon smrti njezina muža mogli silom oteti kraljevstvo iz ruku njezine djece (M. Orbini, *Il regno degli Slavi*: 296-298). Inače, spominje se i to da je Branislavov otac, kralj Radoslav, svojedobno izbavio Bodina iz bizantskog zarobljeništva, no da to ovoga nije spriječilo da se kasnije pobuni protiv njega i potjera ga iz Raške. Nakon toga udario je i na Radoslavove sinove, o čemu kasnije govori i Tuberon.

⁵⁴ Branislav je, po Orbiniju, imao šestoro muške djece, a po Popu Dukljaninu sedmero, dok je Bodin imao četvoro. Usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 360; M. Orbini, *Il regno degli Slavi*: 298.

⁵⁵ Brgat na ovome mjestu valja shvatiti kao Srd. Naime, taj je toponim nekad imao šire značenje te je pokrivač čitav brdski prostor koji se nadvija nad Dubrovnikom. Sam naziv dolazi od latinskog *Vergatum*, što bi moglo označavati područje obraslo nižom vegetacijom (lat. *virga*=šiba). Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 33.

⁵⁶ Anonim ne navodi ništa o postanku slavenskog naziva za Raguzu, dok Ranjina to čini navodeći Milecijeve stihove. Prema njima, Dubrovnik je dobio ime po šumi koja bijaše na mjestu gdje sada stoji grad (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 174). Pop Dukljanin također objašnjava ime, te kaže da slavenski naziv Dubrovnik na latinskom znači *silvestris*, odnosno *šumski*, a da je to ime grad dobio zato što su oni koji su ga izgradili došli iz šume (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 320). Tuberonovo je izvještavanje ovdje naročito interesantno, jer on, za razliku od drugih, Dubravom, odnosno Dubrovnikom naziva slavensko naselje izvan zidina najstarijeg dijela Dubrovnika na otočiću, to jest kaštel oko crkve Sv. Nikole koji su Dubrovčani osvojili nakon što su ih odande Slaveni sedam godina držali pod opsadom.

⁵⁷ Anonim i Ranjina navode da je opsada slomljena 1016. Milecije, onako kako ga donosi Ranjina (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 209), govori da je riječ o 1016, no, kako Milecijeve stihove navodi Sorkočević u svojem izdanju iz 1790 (usp. *Commentariolus Ludovici Cervarii Tuberonis de origine et incremento urbis Rhacusanae*. Rhacusii: typis Andreae Trevisan, 1790: 44), ispada da je riječ o 1116, što je i bliže povijesno potvrđenim podatcima. Naime kod Sorkočevića stoji: *anno milleno Domini partum post Virginis almae / centum bis octavo narravit pagina prisca*.

⁵⁸ Pogubljenje zarobljenog Branislava zahtijevala je Bodinova supruga Jacinta, nakon što joj je poginuo brat Kozar. Usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 362-363; *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 206.

⁵⁹ I Anonim i Ranjina spominju da se najprije radilo o drvenim zidinama, da bi tek godinama kasnije grad bio opasan kamenom. Srušen je i most kojim se prelazilo u Dubrovnik, a močvara koja je ležala između otočića i kopna bila je isušena i nasuta, te napučena dućanima i radionicama. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 27-28, 210.

⁶⁰ Kod Tuberona i kod Ranjine nailazimo na identičan podatak da su u gradu izgrađene mnoge nove zgrade. Pritom su upravo Ranjinine riječi *...ampliata* (sc. Ragusa) *de molti edifici*..., koje čitamo i kod Tuberona, jedina razlika od Anonima u njihovu inače identičnom opisu pripojenja kaštela Sv. Nikole gradu (kod obojice godina 1017).

⁶¹ Prema Tuberonu, crkva Sv. Nikole izgrađena je tek nakon bosanske opsade Dubrovnika, dok dubrovački anali, Dukljanin i Milecije - sve izvori koje je koristio - izričito spominju njezino postojanje prije početka spomenute opsade. Dapače, anali i Dukljanin spominju da je Bodin pogubio Branislava i njegovu braću upravo pred crkvom Sv. Nikole (*Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 206; F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 363).

⁶² Zauzeće kaštela na dan Uskrsa spominju i Anonim i Milecije i Ranjina, dok Dukljanin ne daje nikakvo vremensko određenje.

⁶³ U vrlo podudarnom izvještaju o tom događaju Anonim i Ranjina navode da je osvojenje kaštela omogućio njegov zapovjednik Vucus Gradiense, potomak bosanske kuće Berislavića. On se dogovorio s Dubrovčanima da će na Uskras opiti svoje ljude i dati znak kad sve bude spremno za osvajanje kaštela bez borbe. Tuberon, kao što vidimo, navodi da je pomoć došla izvana, pa to još jednom pokreće pitanje njegova predloška, budući da sačuvani dubrovački izvori govore drugačije. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 27, 209.

Toponim *Lignistrum/lacus Lignistris* ne sreće se u drugim izvorima, ali iz konteksta je jasno da se radi o Skadarskom jezeru, u antičkim izvorima nazivanim *Labeatis lacus*. Objašnjenje odatle se spomenuti toponim u takvu obliku našao u Tuberonovu tekstu možda nudi albanski naziv za Skadarsko jezero, *Liqeni i Shkodres*: ako je do Tuberona, na nekoj karti ili u nekom zapisu, došao slabije čitljiv, moguće je zamisliti da se taj termin na kraju kod njega (a možda već prethodno, u izvoru kojim se sam služio) iskvario u *Lignistrum*, odnosno *lacus Lignistris*. Napokon, *Drilon* je zapravo latinsko ime rijeke Drim (u latinskim izvorima javlja se još u varijacijama *Drinus*, *Dirinus* i *Drinius*, u grč. izvorima kao *Δρίλων*, talijanski *Drino*, albanski *Drini*), koja izvire iz Ohridskog jezera (lat. *lacus Lyhntis*, također oblik koji je moguće utjecao na Tuberonov oblik *Lignistris*) i kod Skadra se jednim svojim krakom ulijeva u rijeku Bojanu (ona izvire iz Skadarskog jezera). Antički izvori Bojanu spominju pod imenom *Barbanna*, a od srednjeg vijeka u talijanskim se izvorima i njezin tok naziva *Drino*, dakle jednako kao i tok rijeke Drim, pa ne treba čuditi što i Tuberon stavlja znak jednakosti između termina *Drilon* i *Bojana*. Usp. *Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, sv. 2, ur. Georg Wissowa. Stuttgart: Metzler Verlag, 1896: 2855; sv. 5, 1905: 1707.

⁶⁴ Orbinijeva talijanska verzija Dukljaninova spisa kaže ovako: *Vedendo per tanto Bodino che non poteva espugnare la citta Ragusa, fabricato un castello all' incontro d' essa et postovi dentro di soldati, tornò a Scutari* (usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 364). Međutim, latinska verzija govori sljedeće: *Praeterea rex cepit civitatem Ragusium et aedificavit ibi castellum. Et postea reversus est in Scodarium* (ibid). Osim što su dvije inačice teksta kontradiktorne, vidljivo je već na prvi pogled da je Tuberonovo pisanje na tragu one verzije koju Orbini prevodi na talijanski.

⁶⁵ Znak je bila Vukova noga koju je pokazao kroz nekakvu rupu (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 209).

⁶⁶ Anali spominju samo ime obitelji *Gredi* (Gradić), kao kasniji oblik prezimena spomenutog zapovjednika koji se zvao *Vucus Grediense*. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 27, 209.

⁶⁷ Terminom *Epirus* u humanističkoj se historiografiji označava prostor današnje Albanije.

⁶⁸ Krug plemićkih obitelji u Dubrovniku zatvoren je polovicom 14. st, a dotad su u vlastelinsku klasu primane najuglednije građanske obitelji. Nove obitelji bit će primljene tek nakon potresa 1667. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 122; Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999: 61-68.

⁶⁹ Dokumenti govore da su Dubrovčani posredovali u ratnom sukobu između Bosne i Srbije koji se vodio upravo oko područja Stonskog rata. Rezultat je bio taj da su se dvije zaraćene strane odrekle toga područja i ustupile ga Dubrovniku uz obavezu godišnjeg plaćanja danka. Sa srpske strane ispravu o tom dogovoru izdao je 22. siječnja 1333. kralj Stefan Dušan (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 91). Anonim pak spominje da je kralj Stefan 15. siječnja 1333. darovao Ston i rat Dubrovčanima, a posredovanjem svojega kancelara po prezimenu *Bucchia*. Zbog toga su pripadnici te obitelji odlukom Velikog vijeća primljeni u dubrovački patricijat (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 35). Ranjina napominje da je darovnica uključivala plaćanje 5.000 perpera godišnje srpskome kralju i bosanskome banu. Ime posrednika *Bucchie* bilo je Ivan, no on, premda darovan dubrovačkim patricijatom, nije došao u Dubrovnik i živjeti. Ipak, to je učinio njegov brat, kojemu je poklonjena i kuća na Pustijerni. Ranjina spominje i to da su tada na području Stona izgrađeni kašteli, da bi se kraj kojim su tristo godina vladali shizmatici i patareni otrgao iz ruku nevjernika (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 225).

⁷⁰ Ludovik I, hrvatsko-ugarski kralj 1342-1382, sin Karla I. koji je vladao od 1301. do 1342. Pod krinkom pokretanja rata protiv Srba 1356. iznenada zaraćuje na Veneciju. Do 1358. mu se

predaju svi primorski gradovi osim Zadra, oko kojeg su se vodile velike bitke. No, 18. veljače u Zadru je sklopljen mir, po kojemu se Venecija odriče svih dalmatinskih gradova i otoka od polovice Kvarnera do Drača (usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*: 216).

⁷¹ Ludoviku je kao opunomoćeni poslanik u Ugarsku odaslan dubrovački nadbiskup Ilija Saraka i uz njega Petar Ranjina, Ivan Bunić, Ivan Gundulić i Ivan Crijević, koji su u ime Dubrovnika s Ludovikom sklopili savezništvo i dogovorili plaćanje godišnjeg danka od 500 dukata. I dok su po ostalim gradovima Dalmacije mletački dužnosnici u ovim događajima bili masovno ubijani, posljednji mletački knez u Dubrovniku, Marco Soranzo, bio je uz počasti poslan natrag u Veneciju. Zbog toga su Mlečani bili zahvalni Dubrovčanima, te su im dopustili da se slobodno kreću i trguju po njihovu teritoriju (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 231). Opširnije o uvjetima i obavezama sklopljenoga primirja V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 131-136; *Acta et diplomata Ragusina. Dubrovačka akta i povelje*, sv. 1, knjiga 1, ur. Jovan Radonić. Beograd: SKA, 1934: 86-95.

⁷² Nije jasno na koje to izvore Tuberon misli, jer Dukljaninov tekst, koji sam koristi, spominje Svetopelekovu sina Svetolika. Usp. F. Šišić, *Letopis popa Dukljanina*: 309.

⁷³ Mager ili Magor, legendarni je eponim Mađara, a izvori ga vežu uz tradiciju o Hunima (usp. Joannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, ur. Elisabeth Galantai i Julius Kristo. Budapest: Akademiai kiado, 1985: 20; A. De Bonfinis, *Rerum Ungaricarum*, sv. 1: 55). O Ukrima v. bilj. 37.

⁷⁴ Riječ je o zavjeri koju i Anonim i Ranjina vrlo opširno opisuju pod godinom 1400. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 52-53, 242-246.

⁷⁵ Imena nalazimo i kod Anonima i kod Ranjine. Spominju se članovi dviju patricijskih obitelji, Zamagna i Bodaza.

⁷⁶ Nodilo se žali da je tekst rukopisa koji je upotrijebio za svoje izdanje na mjestu na kojem se govori o pokušaju izdaje Dubrovnika bio dosta oštećen, pa uzima tekst iz drugog rukopisa. Pretpostavlja pritom da je to vjerojatno zato što je netko pokušao uništiti spomen na ovaj događaj koji kompromitira ugledne dubrovačke obitelji. Zanimljivo je da ni Tuberon ne želi otvoreno spomenuti imena urotnika. Usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 52 (u bilješci).

⁷⁷ Tuberonovo se izlaganje o ovom događaju uglavnom poklapa s onim što čitamo u dubrovačkim analizama. Međutim, Dubrovčanin koji je u svečanu odijelu šetao gradom dok se nad njegovim rođakom izvršavala kazna - a urotnicima su pod Orlandovim stupom bile odsječene glave - spominje se samo kod Tuberonu.

⁷⁸ Područje Konavala otkupljeno je u dva navrata, 1419. i 1427. i to od Sandalja Hranica i Radoslava Pavlovića. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 190-192.

⁷⁹ Prodaja Konavala Dubrovčanima završila je trogodišnjim ratom (1430-1433) između Dubrovnika i Radoslava Pavlovića. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 196-200.

⁸⁰ Žigmund Luksemburški, hrvatsko-ugarski kralj (1387-1437). On je Dubrovčanima zapovjedio da spomenute otoke zauzmu u njegove ime, nakon što je obnovio neprijateljstvo s vojvodom Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem, koji je otoke držao u svojoj vlasti. Dubrovčani su otoke zauzeli 1413, no domaće se stanovništvo snažno odupiralo njihovoj upravi i nastojalo kod kralja isposlovati oslobođenje od dubrovačke vlasti. I uistinu, godine 1417. Dubrovčani su Žigmundovom odlukom bili prisiljeni vlast nad otocima predati kraljevu povjereniku. Usp. Vinko Foretić, *Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420*. Djela JAZU, knj. XXXVI. Zagreb: JAZU, 1940: 174-216.

⁸¹ Ovaj je podatak anakroničan, jer je teritorij Konavala stečen kasnije.

⁸² Riječ je o Ladislavu Jakču, koji je kod Žigmunda uživao najveće povjerenje, te je svojim aktivnim zalaganjem u spornom pitanju podosta utjecao na kraljevu odluku. Usp. V. Foretić, *Otok Korčula*: 209.

⁸³ Kraljica Barbara (1390-1451) kći je grofa Hermana Celjskog, u čijim je rukama bio veliki dio Slavonije. Često boraveći na Medvedgradu postala je dijelom usmene tradicije zagrebačkog područja, gdje su je nazivali Crnom kraljicom i zbog razuzdana života spominjali uglavnom u negativnom kontekstu (usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*: 229). Priča o prisnom odnosu kraljice Barbare i dvorjanina Jakše plod je, čini se, Tuberonovih nagadanja, no to svjedoči da je glas koji je pratio Barbaru dospio i do Dubrovnika.

⁸⁴ Žigmund postaje njemačkim kraljem 1411, dok je carem proglašen tek 1433, kad ga je u Rimu okrunio papa Eugen IV. Usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*: 229.

⁸⁵ Đurađ Branković, srpski despot (1427-1456), s obitelji se pred Turcima sklonio u Dubrovnik 1441, što je Dubrovčanima priskrbilo mnoge probleme. Naime, Turci su tada pojačali svoj pritisak na Dubrovnik, pa su čak naredili svojem vazalu Stjepanu Kosači da napadne grad. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 201-216.

Što se spomena Dardanije i Tribalije tiče, u humanističkoj se historiografiji, prema već spomenutom principu, uvriježilo tim antičkim toponimima označavati područje koje su uglavnom naseljavali Srbi (otprilike područja današnje Srbije i Kosova). Isto tako, pod etnonimima *Dardanus*, *Triballus*, *Moesus* i, dakako, *Rascianus* i *Servus*, uglavnom treba podrazumijevati srpski entitet.

⁸⁶ Despot Đurađ ubrzo je oputovao iz Dubrovnika, i to uistinu dubrovačkim brodom. Godine 1443. ugarski kralj Vladislav pod vodstvom Ivana Hunjadija pokreće velik rat protiv Turaka, pa je 1444, nakon velikih pobjeda, sklopljen mir, a Đurđu obnovljena despotovina. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 214.

⁸⁷ Đurađ je svojim poveljama uglavnom obnavljao povlastice koje su Dubrovčani prije dobivali od srpskih vladara. Usp. *Stare srpske povelje i pisma*, sv. 2, ur. Ljubomir Stojanović. Beograd-Sremski Karlovci: SKA, 1934: 11-21.

⁸⁸ Stjepan Vukčić Kosača (oko 1404-1466), sinovac vojvode Sandalja Hranića i gospodar Zahumlja, uzeo je titulu hercega od Sv. Save, pa se od njegova doba Zahumlje počinje nazivati Hercegovinom. Kosača je uglavnom zbog ekonomskih razloga bio u zategnutim odnosima s Dubrovnikom, što je konačno rezultiralo ozbiljnim ratnim sukobom koji je trajao od 1451. do 1454. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 217-226.

⁸⁹ Fratar Marin Rastić, pratilac Ivana Kapistrana na ratnim pohodima, te od 1463. kapelan pape Pija II. Usp. S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*, sv. 2/3: 394.

⁹⁰ O ovim se događajima ne doznaje ništa niti kod Anonima niti kod Ranjine.

⁹¹ Stjepanov sin Vladislav, koji je želio svrgnuti oca i preuzeti vlast, sklopio je 1451. s Dubrovčanima sporazum po kojem bi oni njemu pomogli u ostvarenju njegovih namjera, a on bi zauzvrat Dubrovčanima vratio teritorij Konavala koji je njegov otac zauzeo, te im darovao još zemlje na granici (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 221). Međutim, neobična je tvrdnja da su Dubrovčani svjetovali Vladislava neka se odmetne Turcima, jer je sam Stjepan bio turski vazal (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 219). Orbini upozorava da je Tuberon zabunom zamijenio Vladislava s najmlađim hercegovim sinom, također Stjepanom (usp. M. Orbini, *Il regno degli Slavi*: 387). Taj je uistinu prešao na islam i pod imenom Ahmed paša Hercegović postao utjecajna osoba na dvoru Mehmeda II. i zet sultana Bajazita II.

⁹² O ucjeni pišu i Anonim i Ranjina. Potonji kaže da je onome tko donese Kosačinu glavu bilo obećano plemstvo i novčana nagrada od 10.000 dukata, kao i posjed na dubrovačkom području u vrijednosti od 3.000 dukata.

Zanimljivo je da Orbini prenosi upravo ove podatke od Ranjine, a ne od Anonima, koji navodi druge iznose. Čini se da to nije slučajno, nego da je Orbini, koji je kao benediktinski opat bio u mogućnosti koristiti Tuberonovu biblioteku, među njegovim rukopisima naišao upravo na ovu kroniku. Naime, već je na nekoliko mjesta napomenuto da se Tuberonovo pisanje dosta poklapa s

podacima Ranjinih anala, i da je vjerojatno koristio tekst koji je kasnije prozvan Ranjinim analima. Naravno, Ranjina, koji je vremenski smješten između Tuberoni i Orbinija, u tom bi slučaju bio tek redaktor starijeg dijela kronike koja je postojala već u 15. st, odnosno njezin nadopunjavatelj u završnom dijelu koji seže do njegova doba.

⁹³ O sudjelovanju Mlečana na strani hercega Kosače vidi V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 223-224.

⁹⁴ Opet dosta nejasan podatak, tim više što su se otac i sin izmirili 1453, a u međuvremenu se Stjepan, kao turski vazal, pokoravao turskim zapovjedima, npr. onoj o povratu Konavala Dubrovčanima prilikom sklapanja trogodišnjeg primirja između Ugarske i Turske. Usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 222-225.

Moglo bi se ipak pretpostaviti da Tuberon ovdje govori o događajima koji su uslijedili nakon rata s Kosačom, ali s njim nisu izravno povezani. Naime, Kosača i njegova država propadaju s prodorom Mehmeda II. u Bosnu. Osim toga, od 1458. Dubrovnik je opet prisiljen plaćati danak Porti, koji je s prekidima plaćao od 1442. Sada će, međutim, danak plaćati sve do svojeg pada 1808 (usp. V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808*, sv. 1: 228). Godinu 1458. i Anonim i Ranjina obilježavaju spomenom na obavezu plaćanja harača Porti, kao i podatkom o padu Smedereva i velikoj šteti koju Dubrovnik trpi zbog propasti despotovine, s kojom je najviše razvio trgovinske odnose (usp. *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina*: 63, 260).

⁹⁵ Aludira na borbe koje se vode među talijanskim gradovima-državama potkraj 15. stoljeća, u kojima Francuzi, najprije kao saveznici Milana, a kasnije kao njegovi osvajači, preko Firence prodiru do Rima (1495), da bi nakratko zauzeli i Napulj. Jug Italije, inače, pod imenom Napuljskog kraljevstva, od 1442. do 1501. drži španjolska kraljevska obitelj Aragona.

⁹⁶ Spomenuto je na više mjesta da je ovaj spis o postanku i razvitku Dubrovnika tek prošireni izvadak iz matične cjeline, *Komentara*. O tome svjedoči i ova posljednja rečenica, poslije koje u petoj knjizi slijedi nastavak dubrovačkom epizodom prekinutog opisa događaja u Ugarskoj potkraj 15. stoljeća.

DE ORIGINE ET INCREMENTO URBIS RHACUSANAE
BY LUDOVİK CRIJEVIĆ TUBERON
(Critical Edition, Translation and Commentary)

VLADIMIR REZAR

Summary

The history of Dubrovnik composed by the Ragusan Benedictine and Humanist Ludovik Crijević Tuberon (1458-1527) saw its first printing in Dubrovnik in 1790, under the title *De origine et incremento urbis Rhacusanae*. The latter is actually an expanded section from Book V of his *Commentarii de temporibus suis*, which Tuberon wrote upon the request and prompting of his hosts during his stay in the Hungarian Bacs in 1509. The existence of several different manuscript and printed versions of the mentioned text and, at the same time, absence of an autographed manuscript copy spoke in favour of preparing a critical edition of this work. In doing so, though somewhat uncommon from the philological perspective, as a key for selecting certain lections, a virtually neglected and to date modestly studied manuscript of an Italian translation of Tuberon's Ragusan history from 1577 was used. This reading proved to be most complete and most faithful to the Latin original, and the critical edition may be described as a specific cento, made up of the Italian translation-based lections from the preserved Latin versions. Thus prepared, the text finally becomes a solid ground for an in-depth philological and literary-historical analysis of the work. A comparison of Tuberon's text with that of his possible sources reveals, among other things, that it is this very work that introduced into the Ragusan historiographic tradition an extremely important written testimony of the oldest history of the city, the work *De administrando imperio* of Constantine Porphyrogenitus, explicitly mentioned in the Ragusan sources not earlier than the second half of the sixteenth century. Also, with an adequate

philological treatment *De origine et incremento* becomes a useful key for the explanation of the relations within the Ragusan annalistic tradition marked by a gap in content between the offspring traditionally ascribed to an unknown author from the latter half of the fifteenth century, the so-called Anonymous, and the annals composed by Nikola Ranjina in the mid-sixteenth century. Lastly, detailed philological comparison has not confirmed that some of Tuberon's statements related to the earliest period of the city's founding and expansion originate from any historical source currently known, which might have been available to the Ragusan Benedictine at the time. Unless we are dealing with the author's free interpretations, the text of his history may rightly conceal the traces of today unknown written ancient legend of the city's founding, still partly in existence in Dubrovnik in the early sixteenth century.

